

ความเข้าใจเรื่อง พระอภิธรรม

พระนิพนธ์

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช

ความเข้าใจเรื่อง
พระอภิธรรม

พระนิพนธ์
สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

ความเข้าใจเรื่องพระอภิธรรม

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน)

ความเข้าใจเรื่องพระอภิธรรม.-- พิมพ์ครั้งที่ 4.--

กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553.

141 หน้า

1. พระอภิธรรม

I. ชื่อเรื่อง.

294.3183

ISBN 974-580-949-7

© สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

พิมพ์ครั้งที่ ๔/๒๕๕๓ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

ผู้พิมพ์/ผู้โฆษณา นายจิรายนต์ สังขสุวรรณ

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย

๑๒๔ หมู่ ๓ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา

อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐

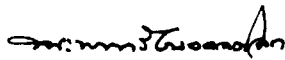
โทร. ๐-๒๘๐๐-๒๓๗๓-๔

คำนำ

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ มีนโยบายที่จะจัดพิมพ์หนังสือทางพระพุทธศาสนา เพื่อประชาชนทุกระดับชั้น สามารถอ่านศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธศาสนาได้โดยง่าย อันจะเป็นประโยชน์ต่อการนำไปประพฤติปฏิบัติให้เกิดสันติสุขแก่ชีวิตและสังคม ทั้งจะเป็นการช่วยกันดำรงและส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้สถิตสถาพรสืบไป

มหามกุฏราชวิทยาลัยได้พิจารณาเห็นว่า พระนิพนธ์ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เหมาะสมเป็นอย่างยิ่งที่จะจัดพิมพ์เผยแพร่ตามนโยบายดังกล่าว เพราะเป็นพระนิพนธ์ที่ประกอบด้วยสารัตถะครบถ้วนสมบูรณ์ อ่านเข้าใจง่ายสำหรับผู้อ่านทุกระดับชั้น

เรื่อง "ความเข้าใจเรื่องพระอภิธรรม" นี้ เป็นพระนิพนธ์ที่อธิบายปรมัตถธรรม เนื้อหาไม่ยาก และไม่ง่ายจนเกินไป ทั้งไม่ยาวและไม่สั้น แต่มีเนื้อหาเพียงพอที่จะทำให้ผู้อ่านได้รับความรู้ความเข้าใจเรื่องพระอภิธรรมได้เป็นอย่างดี

(พระมหารัชชมงคลดิลก)

ผู้อำนวยการ

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

มกราคม ๒๕๔๒

สารบัญ

นำเรื่อง	๑
การสังคายนา	๕
ทำวัตร	๑๑
หลักฐานเรื่องอภิธรรม	๑๔
การอบรมกำลังใจ	๒๒
อภิธรรม ๗ คัมภีร์	๒๖
คัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะ	๓๓
จิตเสวยอารมณ์	๓๗
วิถิจิต	๔๑
หน้าที่ของจิต	๔๖
วิธีทำสมาธิ	๔๙
หลักการจำแนกจิต	๕๓
จิต ๔ ประเภท	๕๗
การทำสมาธิ	๖๒
ธรรมมีความหมาย ๔ ประการ	๖๕
ภาพแห่งกรรมปรากฏ	๗๐
โลก ๓	๗๓
เจตสิก	๗๗

๒

วิญญาน มโน จิต ใน ๒ ปีฏก	๘๒
ปฏิบัติสนธิ และ จุติ	๘๗
กรรม ๑๒	๙๓
จุติจิต	๑๐๑
รูป	๑๑๑
รูปในกามโลก	๑๒๖
กำเนิดของคน	๑๓๑
นิพพาน	๑๓๘

พระไตรปิฎกในลัทธิเถรวาท หรือที่ฝ่ายมหายานเรียกว่า
ทินยานมี ๓ คือ วินัยปิฎก ๑ สุตตันตปิฎก ๑ อภิธรรมปิฎก ๑,
ฉบับที่พิมพ์ด้วยอักษรไทย เรียกว่าเป็นฉบับสยามรัฐ บัดนี้
มีรวมกัน ๔๕ เล่ม ด้วยกำหนดเล่มเท่าเวลา ๔๕ ปีของพระ
พุทธเจ้า พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐนี้ได้จารเป็นอักษรขอม
มานาน แต่มาพิมพ์ด้วยอักษรไทยเป็นเล่มครั้งแรกในรัชกาล
ที่ ๕ แต่ยังไม่ได้ต้นฉบับมาสมบูรณ์, ต่อมาได้ต้นฉบับมา
สมบูรณ์, และได้พิมพ์ขึ้นเมื่อต้นรัชกาลที่ ๗ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐
โดยที่โปรดเกล้า ฯ ให้พิมพ์ขึ้น และชักชวนให้ประชาชนโดย
เสด็จพระราชกุศลเป็นอนุสรณ์ ในคราวถวายพระเพลิงพระ
บรมศพรัชกาลที่ ๖, เฉพาะอภิธรรมปิฎกนั้นมีตั้งแต่เล่ม ๓๔
ถึงเล่ม ๔๕ รวม ๑๒ เล่ม.

คำว่า **ปิฎก** แปลว่า **ตะกร้า** หมายถึงเป็นหมวดใหญ่สำหรับรวบรวม **ไตร** แปลว่า **สาม** **ไตรปิฎก** ก็แปลว่า **สามตะกร้า**, พระวินัยก็รวมเป็นตะกร้าหนึ่ง สุตตันตะตะกร้าหนึ่ง อภิธรรมตะกร้าหนึ่ง ก็เป็นสามปิฎก **พระไตรปิฎก** นี้แหละเป็นตำราชั้นที่ ๑ ในพระพุทธานุศาสตร์ ที่ตามตำนานว่า พระสงฆ์ในลังกาได้ประชุมกันทำสังคายนานับเป็นครั้งที่ ๕ นับต่อจากที่สังคายนาในอินเดีย และได้จารึกเป็นอักษร เมื่อพระพุทธเจ้านิพพานแล้วได้ ๔๐๐ ปีเศษ.

คัมภีร์อภิธรรมปิฎกนี้แปลกจากสองปิฎกข้างต้น เพราะที่ไม่มีนิทาน. คำว่า **นิทาน** นั้น ในภาษาไทยหมายถึง **นิยาย** ที่เล่า แต่ว่าในที่นี้หมายถึง **เรื่องที่เกิดขึ้น** ซึ่งเป็นเรื่องทำให้พระพุทธเจ้าทรงปรารภเรื่องนั้นทรงบัญญัติพระวินัย ทรงแสดงธรรม, เรื่องที่เกิดขึ้นนี้เรียกว่า **นิทาน** เป็นเรื่องจริงในคราวนั้น ในวินัยปิฎกก็มีนิทานคือเรื่องที่เล่าว่า พระองค์ไหนไปประพฤติอย่างใด พระพุทธเจ้าก็ทรงปรารภความประพฤตินั้น บัญญัติพระวินัย. ในพระสุตตันตะก็เหมือนกัน มีนิทานคือมีเรื่องที่เล่าว่าพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ไหน ทรงแสดงธรรมแก่ใครแม้ที่เป็นหมวดเบ็ดเตล็ดรวมไว้แต่ลำพังคำสอน แต่ท่านก็ได้มีอธิบายอ้างว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่ผู้นั้นผู้นี้ ด้วยเรื่องที่เกิดขึ้นอย่างนั้นอย่างนี้.

ส่วนในอภิธรรมปิฎกนี้ไม่มีนิทานเลย คือไม่มีกล่าวว่
พระพุทธเจ้าได้ทรงปรารภใครตรัสแก่ใคร ที่ไหน เมื่อไร และ
โดยเฉพาะก็ไม่มีกล่าวว่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ คือขึ้นต้นก็
แสดงธรรมทีเดียว ไม่มีเรื่องประกอบ ฉะนั้น จึงไม่อาจจะหา
ประวัติได้จากหนังสือที่เป็นตำรา **ชั้นบาลี** คือชั้นดั้งเดิมว่
อภิธรรมปิฎกนี้ได้เกิดขึ้น ได้เป็นมาอย่างไร.

คราวนี้ถ้าจะอาศัยคำว่อภิธรรม ไปค้นดูว่คำนี้จะมิใช่
ในพระสูตรที่ไหนบ้าง ก็จะไปพบว่ได้มิใช่คำว่อภิธรรมใน
พระสูตรหลายพระสูตร ใช้เฉพาะคำว่อภิธรรมคำเดียวก็มี ใช้
คู่กับคำว่อภิวินัยก็มี แต่ว่อรรถกถาของพระสูตรนั้น ๆ ได้
แก้ความหมายไว้ว่ คำว่ **อภิธรรม** ในที่นั้น หมายถึง **ธรรม**
ชั้นสูง โดยเฉพาะก็คือ **โพธิปักขิยธรรม** ไม่ได้แก้ว่หมายถึง
ธรรมในอภิธรรมปิฎก, ส่วนในวินัยปิฎก ตอนอธิบายถึงการ
แจกเสนาสนะ ได้มีกล่าวไว้บ้างว่ เสนาสนคาหาปกะ คือพระที่
มีหน้าที่แจกเสนาสนะ ย่อมแจกเสนาสนะให้แก่ภิกษุที่เป็น
สภาค คือมีส่วนเสมอกันในการศึกษาเป็นต้น เป็นพวก ๆ คือ
ที่ศึกษาวินัยปิฎกก็ให้อยู่ใกล้ ๆ กันพวกหนึ่ง, ที่ศึกษาสุต-
ตันตปิฎกก็ให้อยู่ใกล้ ๆ กันพวกหนึ่ง, ที่ศึกษาอภิธรรมปิฎก
ก็ให้อยู่ใกล้ ๆ กันพวกหนึ่ง, แต่ว่คำอธิบายนั้นเป็นคำชั้น
อรรถกถา.

ธรรมเนียมที่พระได้เรียนพระพุทธวจนะเป็นพวก ๆ นี้ เป็นธรรมเนียมที่มีก่อนที่จะจารึกลงเป็นตัวอักษร เพราะว่า จะต้องท่องจำกัน, ท่องจำนั้นก็ไม่ใช่อ่านท่องจำ ต้องมาจาก อาจารย์ ต่อแล้วก็จำกันไปเป็นวรรค ๆ เพราะว่าหนังสือไม่มี, อาจารย์นั่นเองเป็นหนังสือ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ยากที่จะมีผู้จำได้ ทั้งหมด จึงต้องแบ่งกันเป็นพวก ๆ ใครชอบที่จะจำพระวินัย ก็พวกหนึ่ง, ใครชอบที่จะจำพระสุตตันตะก็พวกหนึ่ง ใครชอบที่จะจำพระอภิธรรมก็พวกหนึ่ง, แล้วก็ทั้งสามพวกนี้ พวกที่จะ จำได้ตลอดหมดทั้งปิฎกก็มีน้อยอีก เพราะปิฎกหนึ่งก็มาก จึง ต้องแบ่งกันออกไปอีก อย่างวินัยก็ใครจะจำตอนไหนก็ตอนนั้น สุตตันตะก็เหมือนกัน ใครจะจำหมวดไหนก็หมวดนั้น อภิธรรม

ก็เหมือนกัน, เฉพาะผู้ที่มีความทรงจำดีเลิศจึงจะจำได้ทั้งสาม
ปิฎก, จำได้ปิฎกหนึ่ง ๆ ก็นับว่ามีความทรงจำมากอยู่แล้ว,
เมื่อเป็นเช่นนี้จึงต้องมีประชุมซักซ้อมกัน. ผู้ที่จำพระพุทธรวจน-
ปิฎกไหนตอนไหนไว้ได้ ก็รวมกันเข้าแล้วก็ซักซ้อม.

วิธีซักซ้อมนั้นก็ก็ต้องสวดพร้อม ๆ กัน ต้องซักซ้อม
กันอยู่เสมอ ไม่เช่นนั้นก็ลืม นี่แหละเป็นต้นของธรรมเนียม
ประชุมกันสวดมนต์ ตั้งเป็นธรรมเนียมกันทั่วไปในทุกวัด
มีการประชุมสวดมนต์กันเวลาเช้ากับเวลาเย็นหรือค่ำ, และเมื่อ
จะซักซ้อมพระสูตรอย่างเช่นว่า **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร** ก็สวด
พระสูตรนี้พร้อม ๆ กัน, การที่สวดขึ้นพร้อม ๆ กันนี้แหละ
เรียกว่า **สังคีติ** หรือ **สังคายนา** แปลว่า **ขับขึ้นพร้อม ๆ กัน**.
โดยปรกติก็ประชุมสวดเป็นการซักซ้อมกันเป็นการย่อย ๆ เพื่อ
ไม่ให้ลืม, แต่ว่าเมื่อนาน ๆ เข้าก็ประชุมใหญ่กันเสียทีหนึ่ง
เลือกเอาผู้ที่จำได้มาก ๆ และเป็นที่น่าเชื่อถือกันว่าจำได้ถูกต้อง
แน่นอนมารวมกันเข้า แล้วก็สวดซักซ้อมกันเป็นการใหญ่
คือว่าสวดซักซ้อมทั้งหมด, เมื่อจะจับวินัยขึ้นก่อนก็วินัยไป
จนจบ โดยมากก็จับวินัยปิฎกขึ้นสวดซักซ้อมกันก่อน, ในการ
ที่ประชุมใหญ่สวดซักซ้อมกันนี้ ก็อาจจะจำมาถูกต้องกันบ้าง
ต่างกันบ้าง, เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ต้องหารือกันว่า ความถูกต้องจะ
พึงมีอย่างไร, และเมื่อตกลงกันว่าแบบนี้แหละถูก ก็สวดขึ้น
พร้อม ๆ กัน เป็นการวินิจฉัยว่าให้ถือเอาแบบนี้เป็นแบบเดียว

เพื่อไม่ให้มีการขัดแย้งแตกต่างกัน, สวดชักซ้อมกันดังนี้ไปจนหมดแล้ว ก็เป็นที่ตกลงถือเอาแบบที่ตกลงกันนี้แหละเป็นหลัก, นี้แหละเรียกว่า **สังคายนา** ที่ทำกันคราวหนึ่ง ๆ ในสมัยที่ยังไม่จารึกลงเป็นตัวอักษรนั้นเป็นของจำเป็นอย่างยิ่ง, นาน ๆ ก็ต้องมาเลือกเอาผู้ที่มีความจำ เป็นที่เคารพนับถือเป็นอาจารย์บอกกล่าวมารวมกัน แล้วก็มาหารือตกลงกันคราวหนึ่ง ๆ แล้วก็สวดจำกันเป็นแบบเดียว, ถ้าไม่เช่นนั้นก็จะเกิดความเลอะเลือน สับสนขัดแย้งกัน, นี้แหละท่านทำกันเรื่อย ๆ มาครั้งที่ ๑, ๒, ๓, ๔, มาจนถึงที่ ๕ จึงได้จารึกลงเป็นตัวอักษร.

คราวนี้เมื่อจารึกเป็นตัวอักษรแล้ว ความรู้สึกของพระว่าจะต้องจำก็น้อยลง เพราะว่ามีตัวหนังสือขึ้น, เพราะฉะนั้นจึงไม่ปรากฏว่าจะมีผู้ทรงจำได้ทั้งหมด, ฉบับที่จารึกไว้ในลังกาที่ได้กล่าวมานั้น ก็ได้เป็นต้นฉบับซึ่งแพร่หลายไปยังประเทศต่าง ๆ ในบัดนี้, ดังในพม่า ในไทย ในยุโรป ก็ได้ต้นฉบับมาจากแหล่งเดียวกันนี้.

การสังคายนาในครั้งหลัง ๆ นั้น ก็หมายความว่าเอาแบบมาสอบกันเท่านั้น ไม่ใช่เป็นสังคายนาแท้, สังคายนาแท้ันมีในสมัยต้น ก่อนแต่ที่จะได้เขียนเป็นอักษร.

ดังที่ในพม่าทำสังคายนาที่เขานับของเขาเป็นครั้งที่ ๖, คือว่าเขานับในอินเดียครั้งที่ ๑, ๒, ๓, แล้วก็มานับครั้งที่ ๔

ที่จารึกเป็นตัวอักษรในลังกาต่อ เป็นครั้งที่ ๔. แล้วก็พระเจ้ามินดงให้เขียนลงในแผ่นศิลาหมดยี่ ๓ ปีฏก นี่เขานับเป็นครั้งที่ ๕. มาถึงคราวชำระคราว ๒๕ พุทธศตวรรษ ที่เขานับเป็นครั้งที่ ๖. นี่ก็คือว่า เขาพิมพ์พระไตรปิฎกของเขาขึ้นมาใหม่ นั่นเอง เอาฉบับของยุโรปของไทยเป็นต้นไปสอบ, ที่ปรากฏว่า ผิดชัด ๆ เขาก็แก้ ที่ไม่ชัดเขาก็เซียงหน้าเอาไว้ว่า ของยุโรปว่าอย่างนั้น ของไทยว่าอย่างนั้น. เขานิมนต์พระจากประเทศต่าง ๆ ที่เป็นลัทธิเถรวาทด้วยกันในทุกประเทศ ไปประชุมกันในถ้ำปาสาณคูหา ที่กาบาเอ้ ที่อุณฺสรสร้างขึ้นมาใหม่, ประชุมกันเอาหนังสือพระไตรปิฎกที่พิมพ์ใหม่นั้นมาอ่านพร้อม ๆ กัน นั่นแหละเรียกว่าสังคายนา แล้วประกาศไปทั่วโลก โดยเขาจัดเอาพระที่จะเป็นผู้สวดย่นที่ไว้ชุดหนึ่ง แล้วก็พระที่เขาเชิญก็ไปร่วมสวดผิดบ้างถูกบ้างไปตามเรื่อง, แต่ก็มีพระที่สวดประจำอยู่ชุดหนึ่ง เอาหนังสือที่พิมพ์ขึ้นมาใหม่ไปอ่านนี่เอง.

ส่วนของเราเนี่ย เมื่อรัชกาลที่ ๕ และเมื่อรัชกาลที่ ๗ เราก็อพิมพ์ขึ้น, ต่อมาครั้งหลัง ๆ ก็พิมพ์ซ่อมเล่มที่ขาดตลอดมา และก็มีเซียงหน้าเหมือนอย่างนั้น ว่าของประเทศนั้นว่าอย่างนั้น ของประเทศนี้ว่าอย่างนี้, เพราะในบัดนี้ไม่อาจจะแก้ลงไปได้ ต้องปล่อยให้ผิดเพี้ยนกันไปบ้าง แต่ส่วนใหญ่ส่วนมากตรงกัน ผิดเพี้ยนกันบ้างไม่มากอะไร เล็กน้อยเท่านั้น.

คราวนี้ธรรมเนียมสังคายนา คือธรรมเนียมที่ประชุมสวด
กันชักซ้อมกันประจำวัน ก็ยังติดมาเป็นสวดมนต์ประจำวัน
ในวัดต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว.

ส่วนธรรมเนียมทำวัตรนั้น ตัดมาจากเมื่อพระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์อยู่ ภิกษุก็ไปประชุมกันฟังธรรมพระพุทธเจ้าปฏิบัติพระพุทธเจ้าเป็นประจำวันเหมือนกัน, คือว่ามีธรรมเนียมที่พระไปประชุมกันเฝ้าพระพุทธเจ้าทุกวัน, เมื่อพระพุทธเจ้านิพพานแล้ว กิจที่ไปเฝ้าพระองค์ทุกวันก็หมดไป แต่ว่าเมื่อได้มีวัด มีโบสถ์ มีวิหาร และสร้างพระปฏิมาเป็นประธานอยู่ในโบสถ์ในวิหารขึ้น ก็ตั้งธรรมเนียมพระประชุมกันในโบสถ์วิหารเหมือนอย่างเป็นการเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า, คราวนี้เมื่อเข้าไปประชุมกันในโบสถ์วิหารแล้ว จึงได้แต่งบทสรรเสริญคุณพระรัตนตรัยขึ้นสวด ดังบททำวัตรเช้า ทำวัตรค่ำ เป็นบทสดุดีคุณพระรัตนตรัยอย่าง พุทธาภิถุติ ธัมมาภิถุติ สังฆาภิถุติ,

คำว่า **ฤดี** นั้นเป็นบาลี ถ้าเป็นสันสกฤตก็เป็น **สฤดี** จึงเท่ากับว่า **พุทฺธาภิสฤดี รัชมภาภิสฤดี สังฆาภิสฤดี** คือ สรรเสริญคุณพระรัตนตรัย. เดิมก็มีบทที่ท่านแต่งไว้สำหรับ สวด, แต่เมื่อถึงสมัย **พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ** ก็ได้ ทรงพระราชนิพนธ์บททำวัตรเช้าทำวัตรค่ำขึ้นใหม่ ดังที่เราใช้ สวดกันอยู่ทุกวันนี้ โดยทั่วไปเรียกว่า **ทำวัตร** เท่ากับว่าไป ทำวัตรปฏิบัติพระพุทฺธเจ้าเป็นประจำวัน ด้วยการสวดมนต์ สรรเสริญคุณพระรัตนตรัย, และเมื่อได้เข้าเฝ้าแล้ว โดยปรกติ ก็ได้ฟังธรรมของพระองค์ ฉะนั้น จึงได้สวดมนต์ต่อ ก็คือ สวดพระสูตรเป็นต้นที่พระพุทฺธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ และเป็นการรักษาธรรมเนียมที่สวดชักซ้อมความทรงจำ ดังกล่าวมานั้นด้วย

หลักฐานเรื่องอภิธรรม

จะกล่าวถึงเรื่อง **อภิธรรม** ต่อไป ได้กล่าวถึงเรื่อง พระพุทธเจ้าแสดงอภิธรรมโปรดพระพุทธมารดา และได้เล่าถึง เรื่องพระไตรปิฎกว่า อภิธรรมนั้นมีแสดงไว้ในอภิธรรมปิฎก แต่ทำไมไม่ได้มีเล่าประวัติไว้แต่อย่างไร แสดงแต่ธรรมะขึ้นมา เท่านั้น ฉะนั้น เมื่อจะค้นดูประวัติของอภิธรรมในตำราชั้นเดิม คือในพระไตรปิฎก จึงหาไม่พบ

ใน **วินัยปิฎก** เองที่เล่าถึงเรื่องสังคายนาครั้งที่หนึ่ง ที่ทำ เมื่อหลังพุทธปรินิพพานไม่นานนัก และสังคายนาครั้งที่สอง ที่ทำเมื่อหลังจากพุทธปรินิพพานประมาณ ๑๐๐ ปี ก็เล่าแต่ เพียงว่าได้ทำสังคายนาพระวินัยและพระธรรม ไม่ได้กล่าวถึง อภิธรรมปิฎก เมื่อพระพุทธเจ้าจะนิพพานก็ทรงแสดงเพียงว่า

ธรรมะที่ทรงแสดงแล้ว วินัยที่ทรงบัญญัติแล้ว เป็นศาสดาแทนพระองค์ ก็กล่าวถึงแต่ธรรมะและวินัยเท่านั้น ไม่ได้พูดถึงอภิธรรม, ฉะนั้น นักศึกษาพระพุทธศาสนาที่วิจารณ์ทั้งประวัติและทั้งเนื้อความของปิฎกทั้งสาม จึงมีมากกว่าที่ลงความเห็น ว่า อภิธรรมปิฎกนั้นมีในภายหลัง.

แต่ว่าเมื่อพระพุทธศาสนาล่วงมาหลายร้อยปีเข้า จนถึงสมัยแต่งอรรถกถา ประมาณว่าพระพุทธศาสนาล่วงมาขนาดพันปี จึงได้ปรากฏหลักฐานในคัมภีร์อรรถกถาที่แต่งในสมัยนั้นถึงเรื่องประวัติของอภิธรรมว่า พระพุทธเจ้าไปเทศน์อภิธรรมแต่พระพุทธมารดาที่ดาวดึงส์พิภพ และถ้อยคำในอรรถกถาแสดงว่ามีการนับถือคัมภีร์อภิธรรมนี้เป็นอันมาก ใครจะคัดค้านว่าอภิธรรมมิใช่พุทธวจนะเป็นไม่ได้ ในอรรถกถาเองได้ประณามคนที่คัดค้านอย่างเป็นคนนอกศาสนาเลยทีเดียว, แต่เพราะได้กล่าวไว้เช่นนั้น ก็บ่งว่าคงจะได้มีผู้คัดค้านมาตั้งแต่สมัยนั้นแล้ว จึงได้เขียนไว้เช่นนั้น.

ท่าน (อรรถกถา) ได้แสดงหลักฐานว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้อภิธรรม ได้ทรงพิจารณาอภิธรรม จนถึงได้แสดงอภิธรรมแทรกเข้าไว้อย่างมากมาย คือในหลักฐานชั้นบาลีที่มีเล่าไว้ในวินัยปิฎกว่า* เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว ได้ประทับ

* วิ. มทา. ๔/๑/๑-๗.

นั่งเสวยวิมุตติสุข (ความสุขที่เกิดจากวิมุตติความหลุดพ้น) ที่
 ควงไม้ต่าง ๆ ๕ สัปดาห์.

สัปดาห์ที่ ๑ ประทับนั่ง ณ ควงไม้โพธิพฤกษ์ คือไม้ที่
 ได้ตรัสรู้.

สัปดาห์ที่ ๒ ได้ประทับนั่งที่ควงไม้โคจร คือควงไม้ไทร.

สัปดาห์ที่ ๓ ได้ประทับนั่งที่ควงไม้มุจลินทะ คือควง
 ไม้จิก.

สัปดาห์ที่ ๔ ประทับนั่งที่ควงไม้ราชายตนะ คือควง
 ไม้เกตุ.

สัปดาห์ที่ ๕ ได้ประทับนั่งที่ควงไม้ไทรอีก.

พระอรธกถาจารย์ผู้เขียนตำนานอภิธรรม ได้แสดง
 แทรกไว้ในคัมภีร์อรธกถาอีก ๓ สัปดาห์ จากสัปดาห์ที่ ๓ ใน
 บาลี คือ^๖.

สัปดาห์ที่ ๒ เสด็จจากไม้มหาโพธิ์ไปทางทิศอีสาน ทรง
 ยืนถวายเนตร คือว่าจ้องดูพระมหาโพธิ์ในที่นั้น จึงเรียกว่า
อนิมิตตเจตีย์ แปลว่า **เจตีย์ที่ทรงจ้องดูโดยมิได้กะพริบ**
พระเนตร ที่เป็นมูลให้สร้างพระถวายเนตรสำหรับวันอาทิตย์.

สัปดาห์ที่ ๓ เสด็จจากที่นั้น มาหยุดอยู่ระหว่างมหาโพธิ์
 กับอนิมิตตเจตีย์นั้น ทรงนิรมิตที่จงกรมขึ้นแล้ว เสด็จจงกรม

^๖ สมณฑ. ๓/๘-๙.

ณ ที่นั้น ที่นั้นจึงเรียกว่า **รัตนจงกรมเจดีย์** แปลว่า **ที่จงกรมแก้ว** คำว่าที่จงกรมแก้วนี้ อาจารย์หนึ่งก็ว่าเป็นเรือนแก้วที่เป็นเทพนิรมิต, อีกอาจารย์หนึ่งก็ว่ามีใช่เป็นเรือนแก้ว แต่ว่าหมายถึงที่เป็นที่ทรงพิจารณาอภิธรรม.

สัปดาห์ที่ ๔ ประทับนั่งขัดบัลลังก์ในทิศปัจฉิมหรือทิศพายัพแห่งมหาโพธิ ทรงพิจารณา **อภิธรรม** จึงเรียกว่า **รัตนขจรเจดีย์** แปลว่า **เรือนแก้ว** คำว่าเรือนแก้วนี้ อาจารย์หนึ่งก็ว่าเป็นเรือนแก้วที่เป็นเทพนิรมิต อีกอาจารย์หนึ่งก็ว่ามีใช่เป็นเรือนแก้วเช่นนั้น แต่หมายถึงที่เป็นที่ทรงพิจารณาอภิธรรม. รัตนขจรคือเรือนแก้วนี้ ก็เป็นมูลให้สร้างพระพุทธรูปมีเรือนแก้วเหมือนอย่างพระพุทธชินราชที่จังหวัดพิษณุโลกมีเรือนแก้ว.

เมื่อท่านแทรกเข้ามาอีก ๓ สัปดาห์ดังนี้ สัปดาห์ที่ ๒ ตามที่แสดงในบาลีก็ต้องเลื่อนไปเป็นที่ ๕ และก็เลื่อนไปโดยลำดับ. ท่านก็ได้อธิบายไว้ด้วยว่า การที่แทรกนอกจากพระบาลีออกไปตั้งนั้น ไม่ผิดไปจากความจริง เพราะในบาลีแสดงแต่โดยย่อ, เหมือนอย่างพูดว่ากินข้าวแล้วนอน ความจริงกินข้าวแล้ว ก่อนจะนอนก็ได้มีกิจอื่นอีกหลายอย่าง แต่ว่าเว้นไว้ไม่กล่าว, ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวถึงกิจที่เว้นไว้นั้นให้บริบูรณ์

ตำนานอภิธรรมดังกล่าวมานี้ ได้มีกล่าวไว้ในหนังสืออรรถกถา ที่เขียนขึ้นเมื่อพระพุทธศาสนาล่วงมาแล้วนาน ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว, และท่านก็ยังได้เล่าไว้อีกว่า คัมภีร์อภิธรรมนั้น

มีเจ็ดคัมภีร์ เรียกว่า **สัตตปกรณ** ปกรณ ก็แปลว่า **คัมภีร์**, **สัตต** แปลว่า ๗ **สัตตปกรณ** ก็แปลว่า ๗ **คัมภีร์** คำนี้ได้นำมาใช้ในเมื่อบังสุกุลพระศพเจ้านาย ตั้งแต่หม่อมเจ้าขึ้นไป ใช้คำว่า **สัตตปกรณ** ก็มาจากคำว่าสัตตปกรณคือเจ็ดคัมภีร์นี้เอง, แต่พระพุทธเจ้าไม่ได้แสดงทั้ง ๗ คัมภีร์ เว้นคัมภีร์กถาวัตถุ ทรงแสดงแต่ ๖ คัมภีร์, ส่วนคัมภีร์กถาวัตถุนั้น พระโมคคัลลีสบุตรติสสเถระเป็นผู้แสดง ในสมัยสังคายนาครั้งที่สาม, แต่ว่าพระเถระก็ได้แสดงตามนัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ ฉะนั้น จึงได้ครบเจ็ดปกรณในสมัยสังคายนาครั้งที่สามนั้น, และก็ถือว่าเป็นพระพุทธานุญาตทั้งหมด เพราะพระพุทธเจ้าได้ประทานนัยไว้.

ในตำนานนี้ได้กล่าวว่า พระพุทธเจ้าได้เทศน์อภิธรรมตลอดเวลาไตรมาสคือสามเดือน โดยไม่มีเวลาหยุดยั้ง, ฉะนั้น จึงได้เกิดปัญหาขึ้น ๒ ข้อ :

ข้อ ๑ ว่าพระพุทธเจ้าไม่ทรงบำรุงพระสรีระ เช่น เสวยและปฏิบัติสรีริกอย่างอื่นตลอดไตรมาสหรือ ?

ข้อ ๒ พระอภิธรรมมาทราบกันในเมืองมนุษย์ได้อย่างไร ?

ปัญหาเหล่านี้ ท่านผู้เล่าตำนานอภิธรรมก็ได้เล่าแก้ไว้ด้วยว่า" เมื่อเวลาภิกษาจารคือเวลาทรงบิณฑบาต ก็ได้ทรง

^๑ ยมกปาฎิหาริย วตถุ ธมมปท. ๖/๔๑-๒.

นิรมิตพระพุทธรูปนิรมิตไว้ ทรงอธิษฐานให้ทรงแสดงอภิธรรมตามเวลาที่ทรงกำหนดไว้แทนพระองค์ แล้วเสด็จลงมาปฏิบัติพระสรীরกิจที่สระอโนดาต แล้วเสด็จไปเที่ยวบิณฑบาตที่อุตรกุรุทวีป เสด็จมาเสวยที่สระนั้น เสด็จแล้วเสด็จไปประทับพักกลางวันที่นั่นทวัน ต่อจากนั้นก็จึงเสด็จขึ้นไปแสดงอภิธรรมต่อจากพระพุทธรูปนิรมิต, และที่นั่นทวันนั้นเอง ท่านพระสารีบุตรได้ไปเฝ้าท้าวตบปฏิบัติ, พระองค์จึงได้ประทานนัยอภิธรรมที่ทรงแสดงแล้วแก่ท่านพระสารีบุตร ท่านพระสารีบุตรก็ได้มาแสดงอภิธรรมแก่หมู่ภิกษุที่เป็นสังฆวิหาริกของท่านต่อไป.

ท่านแก้ไขอย่างนี้ ก็เป็นอันแก้ปัญหทั้งสองข้อนั้น. ตามคำแก้ของท่านนี้เอง ก็ส่องว่าอภิธรรมมาปรากฏขึ้นในหมู่มนุษย์ก็โดยพระสารีบุตรเป็นผู้แสดง เพราะฉะนั้น เมื่อพูดกันอย่างในเมืองมนุษย์ท่านพระสารีบุตรจึงเป็นผู้แสดงพระอภิธรรมนั่นเอง, แต่ท่านว่าพระสารีบุตรไม่ใช่เป็นนักอภิธรรมองค์แรก พระพุทธเจ้าเป็นนักอภิธรรมองค์แรก เพราะได้ตรัสรู้พระอภิธรรมตั้งแต่ราตรีที่ได้ตรัสรู้ ได้ทรงพิจารณาอภิธรรมที่รัตนขมรเจดีย์ดังที่กล่าวมาแล้ว และได้ทรงแสดงนัยแห่งอภิธรรมแก่ท่านพระสารีบุตร ท่านพระสารีบุตรจึงได้มาแสดงต่อไป.

ในบัดนี้ ได้มีท่านผู้หนึ่งในปัจจุบันเขียนหนังสือค้านว่า อภิธรรมปิฎกนั้นพิมพ์เป็นหนังสือได้เพียงสิบสองเล่ม, ตาม

ประวัติ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงอยู่ตลอดสามเดือนไม่มีเวลาหยุด และยังได้กล่าวอีกว่าได้รับสั่งเร็ว คือว่าพระพุทธเจ้าพูดเร็วกว่ามนุษย์สามัญหลายเท่า, เมื่อเป็นเช่นนี้ ถ้าจะมารวมพิมพ์ขึ้นก็จะต้องกว่าสิบสองเล่มเป็นไหน ๆ, แต่เมื่อหนังสือนี้ออกไปแล้ว ได้มีผู้ที่นับถืออิทธิกรรมไม่พอใจกันมาก, เพราะเหตุดังที่ได้กล่าวแล้ว ในหลักฐานตั้งแต่ชั้นอรรถกถานั้น ได้มีผู้ที่นับถืออิทธิกรรมมาก จนถึงในบัดนี้ก็ยังมีผู้ที่นับถืออิทธิกรรมกันอยู่มาก, ในพม่านั้นนับถือมากเป็นพิเศษ จนถึงได้มีนิทานเล่าเป็นประวัติไว้ว่า เรือเชิญพระไตรปิฎกจากลังกามา ๓ ลำ และมาเกิดพายุพัดเอาเรือที่ทรงพระอิทธิกรรมปิฎกไปประเทศพม่า เอาเรือที่ทรงวินัยปิฎกไปประเทศรามัญ เอาเรือที่ทรงสุดตันตปิฎกมาประเทศไทย นี่เป็นเรื่องที่ผูกขึ้นนานมาแล้ว มาพิจารณาดูก็มีเค้าอยู่บ้าง, เพราะว่าพม่านั้นนับถืออิทธิกรรมมาก, รามัญก็เคร่งครัดในวินัย, ส่วนฝ่ายไทยนั้นอยู่ในสถานกลาง ไม่ใคร่เคร่งวินัยนัก และก็ไม่ใช่ย่อหย่อนอย่างพม่า พอใจจะถือเอาเหตุผล ซึ่งก็สงสัยเคราะห์ว่าเป็นฝ่ายสุดตันตปิฎก.

แต่ว่าสารัตถะในอิทธิกรรมนั้นมีมาก ถึงท่านจะไม่แสดงประวัติให้พิสดารไว้อย่างไร สารัตถะในอิทธิกรรมนั้นเองก็เป็นสิ่งที่ควรจะศึกษา, เมื่อศึกษาแล้ว ก็จะทำให้ได้ความรู้ในพระพุทธศาสนาพิสดารขึ้นอีกเป็นอย่างมาก.

การอบรมกำลังใจ

อนึ่ง เมื่อได้ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยที่เป็นส่วน
สุดมยปัญญา จินตามยปัญญา พอสมควร เพื่อจะให้บริบูรณ์
ก็ควรจะสนใจภาวนาเพื่อให้เป็น **ภาวนามยปัญญา** สืบต่อไป
ภาวนา นั้นก็คือ *การปฏิบัติ* การปฏิบัตินั้นควรที่จะใช้ในเวลา
อยู่ในเพศบรรพชิต หรือว่าควรที่จะใช้ในเวลาเป็นเพศคฤหัสถ์
ด้วย เมื่อพิจารณาดูแล้ว การปฏิบัติอบรมใจให้เป็นสมาธิ และ
การปฏิบัติอบรมปัญญาพอสมควร เป็นประโยชน์ตลอดถึงเป็น
คฤหัสถ์ เพราะว่าการปฏิบัติอบรมใจให้เป็นสมาธินั้น เป็นการ
หัดทำใจให้ตั้งมั่นแน่วแน่ ทำใจให้มีกำลังสามารถ ไม่อ่อนแอ
ทำให้เป็นคนมีสัจจะคือมีความจริง เมื่อจะทำอะไรก็ทำจริง
ตั้งมั่นแน่วแน่ไม่เหลวไหลย้อยย่อน.

เรื่องกำลังใจนี้สำคัญมาก คนเราที่เสียไปเพราะกำลังใจอ่อนแอมีมากมาย เหมือนอย่างที่ทางรัฐบาลได้ปรารถนาต่อทางคณะสงฆ์ถึงผู้ที่ติดเฮโรอีน คือว่ามีมากที่ได้รับการรักษาให้เป็นปกติได้แล้ว แต่ว่าครั้งปล่อยตัวไปแล้วก็ไปสูบเฮโรอีนเข้าอีก นี่ก็แปลว่าขาดกำลังใจ จึงได้ขอให้ทางคณะสงฆ์ช่วยเหลือเป็นการกระตุ้นเตือนให้เกิดกำลังใจ เพราะว่าทางศาสนานี้เท่านั้น ที่จะเป็นแหล่งอบรมพอกพูนให้เกิดกำลังใจในทางที่ดีแก่ประชาชนได้.

จิตใจของเรามีสมรรถภาพอยู่อย่างไม่มีประมาณ แต่ว่าเรายังไม่ได้นำสมรรถภาพของจิตใจนี้ออกใช้กันให้เต็มที่ เพราะว่ายังมิได้อบรม เมื่อเรามีความตั้งใจจริงแล้ว ทำไมเราจึงจะละความไม่ดีไม่ได้ และทำไมเราจึงจะทำดีไม่ได้ เหมือนอย่างว่าก่อนที่จะมาบวชนี้ เรานี้ก็เคยปฏิบัติอย่างคฤหัสถ์ ไม่ได้เว้นอะไรอย่างพระวัน ไม่ได้ทำอะไรอย่างพระทำ อยากจะกินอะไรก็ได้ อยากจะดื่มอะไรก็ได้ อยากจะดูอะไรก็ได้ จะเป็นนักดื่มสักแค่ไหนก็ได้ ทำไมเมื่อเข้ามาบวชแล้วเว้นได้ ก็เพราะว่าเรามีความตั้งใจจริง แต่ว่าเมื่อสึกไปแล้ว ทำไมเราจึงจะรักษาความตั้งใจจริงอันนี้ไว้ไม่ได้ โดยที่จะละเว้นการที่ควรเว้น ทำการที่ควรทำ ไม่ใช่เหมือนอย่างพระ แต่ว่าเหมือนอย่างที่คนดีทั่ว ๆ ไปปฏิบัติกันอยู่ แต่ว่าถ้าขาดกำลังใจเสียแล้ว เคยอย่างไรก็ต้องเป็นอย่างนั้น ถ้าเป็นอย่างนี้แล้ว เขาก็จะตราว่า

บวชไม่มีประโยชน์ เพราะว่าทำอะไรไม่ได้ เคยไม่ดีมาอย่างไรก็ไม่ดีไปอย่างนั้น หรือว่าเคยดีอยู่เท่าไรก็ดีอยู่เท่านั้น คือไม่ยิ่งขึ้นไป.

เพราะฉะนั้น จึงควรที่จะต้องมีการปฏิบัติอบรมใจให้เป็นสมาธิ เป็นการสร้างกำลังทางใจประการหนึ่ง และอบรมปัญญา ให้มีความรู้สึกพอเป็นเครื่องปลงตกในเรื่องโลกทั้งหลายบ้าง ตามสมควร อีกประการหนึ่ง

อนึ่ง การบวชเรียนนี้เท่ากับว่าเป็นโรงเรียนดัดนิสัยขั้นสุดท้าย ถ้าเข้าโรงเรียนนี้ยังทำอะไรไม่ได้แล้ว ก็ยากที่จะไปแก้ไขที่อื่น และในวิธีแก้ของโรงเรียนนี้ ก็มุ่งให้แก้ด้วยตนเองและที่ตนเอง นี่เป็นประการสำคัญ ซึ่งเป็นวิธีการอบรมอย่างละเอียดประณีต และบรรดาผู้ที่เข้ามาบวชก็เป็นผู้ที่สมัครเข้ามา แปลว่าตั้งใจพร้อมที่จะรับการอบรมอยู่ คือมีเจตนาเป็นกุศลมာตั้งแต่เบื้องต้นนั้นไว้ และตั้งใจปฏิบัติที่ตนด้วยตนเองดังกล่าวมานี้ ก็จะรับการอบรมได้โดยง่ายและได้ด้วยดี.

อภิธรรม ๗ กัมภีร์

จะแสดงพระราชาที่ ๗ เรื่องพระพุทธเจ้าทรงแสดงอภิธรรมต่อไป คำว่า **อภิธรรม** นั้น ประกอบด้วยศัพท์ว่า **อภิ** แปลว่า **ยิ่ง** กับ **ธรรม** รวมกันแปลว่า **ธรรมะที่ยิ่ง** หมายความว่า ธรรมะที่ยิ่งกว่าจำนวนโดยปรกติ เพราะว่าได้จำแนกไว้โดยพิสดาร อีกอย่างหนึ่งหมายความว่า **ธรรมะที่ยิ่ง** คือ **พิเศษ** หมายความว่าแปลกจากธรรมะในปฏิภาณอื่น ความหมายนี้ต่างจากคำว่า **อภิธรรม อภิวินัย** ที่ใช้ในพระสูตร เพราะในที่นั้น คำว่า **อภิ** หมายความว่า **จำเพาะธรรมะ จำเพาะวินัย** คือมีเขตแดนไม่ปะปนกัน อีกอย่างหนึ่ง **อภิ** ในที่นั้นก็หมายความว่า **ยิ่ง** นั้นแหละ แต่ไม่ได้หมายถึงอีกปฏิภาณหนึ่ง คือ **อภิธรรม** หมายถึง **โพธิปักขิยธรรม**, **อภิวินัย** ก็หมายถึง **อาทิพรหม-จริยกาสิกขา** คือสิกขาบทธมาในพระปาติโมกข์.

แต่ว่าในที่บางแห่ง คำว่า **อภิธรรม** หมายความว่า **ธรรมะที่เป็นอธิบาย** ทำนองอรรถกถา คือกถาที่อธิบายเนื้อความ ถ้าตามความหมายหลังนี้ อภิธรรม ก็คือเป็นตำราที่อธิบายธรรมะ.

ส่วนที่แสดงความของศัพท์อภิธรรมว่า **ธรรมะที่ยังตั้งกล่าว** ข้างต้นนั้น เป็นการแสดงตามคัมภีร์อรรถกถาอภิธรรม แต่ถ้าไม่อ้างคัมภีร์นั้น ว่าเอาตามที่พิจารณา จะแปลว่า **เฉพาะธรรม** ก็ได้ เพราะว่าเป็นคัมภีร์อภิธรรมได้แสดงเฉพาะธรรมะ ไม่เกี่ยวกับบุคคล.

อภิธรรมมี ๗ คัมภีร์เรียกว่า **สัตตปกรณ** ดังกล่าวมาแล้ว คือ

๑. **ธัมมสังคณี** แปลง่าย ๆ ว่า **ประมวลหมวดธรรมะสังคณี** ก็แปลว่า **ประมวลเข้าเป็นหมู่หมวด** **ธัมมสังคณี** ก็แปลว่า **ประมวลธรรมะเข้าเป็นหมวดหมู่** จำแนกออกเป็น ๔ กัณฑ์คือ ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งจิต ๘๔ ดวงกัณฑ์หนึ่ง ว่าด้วยรูปโดยพิสดารกัณฑ์หนึ่ง ว่าด้วยนิกเขปแปลว่ายาก ธรรมะขึ้นแสดงโดยมูลราก โดยขั้นคือกอง โดยทวารเป็นต้น กัณฑ์หนึ่ง ว่าด้วยอัตตฤตธารหรืออรรถกถา คือว่ากล่าวอธิบายเนื้อความของแม่บทนั้น ที่ได้แสดงไว้ตั้งแต่ต้นกัณฑ์หนึ่ง.

๒. **วิภังค์** แปลว่า **จำแนกธรรมะ** ลำพังศัพท์ว่า **วิภังค์** แปลว่า **จำแนก** มี ๑๘ วิภังค์ คือ **ชั้นธวิภังค์** จำแนกชั้น

อายตนะวิงค์ จำแนกอายตนะ ธาตุวิงค์ จำแนกธาตุ เป็นต้น.

๓. **ธาตุกถา** ว่าด้วย **ธาตุ** แต่โดยที่เท่านั้น ว่าด้วยชั้น อายตนะธาตุ ที่สงเคราะห์กันเข้าได้อย่างไร และสงเคราะห์กัน ไม่ได้อย่างไร ควรจะเรียกชื่อเต็มที่ว่า **ชั้นอายตนะธาตุกถา** แต่ว่าเรียกสั้น ๆ ว่า ธาตุกถา แบ่งออกเป็น ๑๔ หมวด มีการสงเคราะห์กันได้ การสงเคราะห์กันไม่ได้ แบ่งส่วนทั้งสาม นั้น เป็นต้น.

๔. **บุคคลบัญญัติ** บัญญัติว่าบุคคล เป็นเบื้องต้นของ คัมภีร์นี้ได้แสดงถึงบัญญัติ ๖ ประการคือ ชั้นบัญญัติ บัญญัติว่าชั้น อายตนะบัญญัติ บัญญัติว่าอายตนะ ธาตุบัญญัติ บัญญัติว่าธาตุ ลังจบัญญัติ บัญญัติว่าลัจจะ อินทรีย์บัญญัติ บัญญัติว่าอินทรีย์ บุคคลบัญญัติ บัญญัติว่า บุคคล แต่ว่าบัญญัติ ๕ ประการข้างต้นนั้น ได้มีกล่าวไว้ใน คัมภีร์แรก ๆ แล้ว ในคัมภีร์นี้จึงได้กล่าวพิสดารแต่เฉพาะ บุคคลบัญญัติคือบัญญัติว่าบุคคล และเรียกชื่อคัมภีร์ตามนี้ ในคัมภีร์นี้แยกบุคคลตั้งแต่พวกหนึ่งสองจำพวกขึ้นไป คล้าย กับในสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย คือตอนทีแสดงธรรมะเป็น หมวด ๆ แต่ว่ามีเงื่อนไขเค้าอยู่ในคัมภีร์อภิธรรมนี้ เพราะมี คำว่าบัญญัติอยู่ด้วย อันหมายความว่าที่จะเป็นบุคคลเพราะมี บัญญัติชื่อว่าบุคคล เพราะฉะนั้น คำว่าบุคคลนั้น ก็เป็นเพียง

บัญญัติอย่างหนึ่งเท่านั้น ก็เป็นลักษณะของอภิธรรม.

๔. **กถาวัตถุ** คำว่า **วัตถุ** แปลว่า **ที่ตั้ง** แปลว่า **เรื่อง** **กถาวัตถุ** ก็แปลว่า **ที่ตั้งของถ้อยคำ** **เรื่องของถ้อยคำ** ใน **คัมภีร์**นี้ได้แสดงที่ตั้งของถ้อยคำซึ่งกล่าวได้กันอยู่สองฝ่าย คือ ฝ่ายสกาวหะ ๕๐๐ สุตระ ฝ่ายปรวหะ ๕๐๐ สุตระ รวมเป็น พันสูตร คือว่าพันเรื่อง แต่ไม่ใช่เป็นคัมภีร์ที่พระพุทธเจ้าทรง แสดง เป็นคัมภีร์ที่ว่าพระโมคคัลลีสُبุดรติสสเถระแสดงในสมัย สังกายนาครั้งที่สาม เมื่อพระพุทธศาสนาล่วงไปแล้ว ๒๐๐ ปีเศษ แต่ท่านก็ว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงนัยหรือว่าตั้งมาติกาคือแม่บทไว้ให้แล้ว พระเถระได้แสดงไปตามแม่บทนั้น ที่ท่าน นับว่าเป็นพุทธภาษิตด้วย ก่อนแต่นั้นจึงมีเพียง ๖ คัมภีร์.

โดยเฉพาะคัมภีร์นี้เองก็ถูกค้านเหมือนกันว่าไม่ควรใส่เข้ามา ถ้าต้องการจะให้ครบ ๗ ก็ให้ใส่ **คัมภีร์ธัมมททย** หรือว่า **คัมภีร์มหาธาตุกถา** แต่ว่าฝ่ายที่ยืนยันให้ใส่คัมภีร์นี้เข้ามาก็ อ้างว่า สองคัมภีร์นั้นไม่เหมาะสม คัมภีร์นี้เหมาะสมกว่า ก็คงจะเป็นว่า ความเห็นส่วนมากในที่ประชุม ต้องการให้ใส่คัมภีร์นี้ เข้ามาให้ครบ ๗ ทำไมจึงต้องมีเกณฑ์ ๗ อันนี้ไม่ทราบ อาจจะเป็นเพราะเห็นว่าเหมาะก็ได้ จึงได้ใส่เข้ามา เมื่อใส่เข้ามา ก็รวมเป็น ๗.

ในกถาวัตถุนี้มีเรื่องที่ได้กันอยู่มาก เกี่ยวแก่ลัทธิต่าง ๆ ที่แตกแยกกันออกไป เกี่ยวกับความเห็นต่าง ๆ เป็นต้นว่า

มตินี้ว่าพระอรหันต์เมื่อบรรลุพระอรหันต์นั้นไม่รู้เองต้องมีผู้อื่นมาบอกให้ แต่อีกมตินี้ว่ารู้ได้เอง ไม่ต้องมีผู้อื่นมาบอก มตินี้ว่าจิตเป็นธรรมชาติที่ดำรงอยู่ ทำนองจิตอมตะนั้นแหละ แต่อีกมตินี้คัดค้าน ดังนี้เป็นต้น เพราะฉะนั้น คัมภีร์กถา วัตถุจึงเท่ากับว่าเป็นที่รวมของปัญหาโต้แย้งต่าง ๆ ที่เกิดมีมา โดยลำดับ จนถึงในสมัยที่รวบรวมเรียบเรียงคัมภีร์นี้ขึ้น ซึ่งเป็นเรื่องที่น่ารู้ น่าเห็นอยู่มาก และเมื่อได้อ่านคัมภีร์นี้ก็จะทราบว่าได้มีความเห็นแตกแยกกันในพระพุทธศาสนา อย่างไรบ้าง เมื่อท่านแสดงถึงข้อที่แตกแยกโต้เถียงกันแล้ว ในที่สุดท่านก็ตัดสินใจเป็นข้อ ๆ ไปว่าอย่างไรถูกต้อง ก็เข้าเรื่องที่เล่าว่าพระเจ้าอโศกใช้ราชานูภาพไปสอบสวนภิกษุในคราวนั้น ปรากฏว่ามีพวกเดียรฉัตรเข้ามาปลอมบวชเป็นอันมาก ได้ตั้งปัญหาขึ้นถามโดยมีพระโมคคัลลิสบุตรติสสเถระเป็นผู้คอยฟัง วินิจฉัย เมื่อคำตอบนั้นสองว่าเป็นลัทธินอกไม่ใช่เป็นพระพุทธศาสนา ก็ให้สึกไป เหลือไว้แต่ผู้ที่ตอบถูกต้องตามแนวของพระพุทธศาสนา เสร็จแล้วก็ทำสังคายนาครั้งที่สาม.

๖. ยมก แปลว่า คู่ คัมภีร์นี้ว่าด้วยธรรมะที่เป็นคู่ ๆ กัน แบ่งออกเป็น ๑๐ หมวด มีมูลยมก ชั้นชยมก เป็นต้น.

๗. ปฏฺฐาน คัมภีร์นี้เรียกว่าเป็น มหาปกรณ์ แปลว่า ปกรณ์ใหญ่ หรือว่า คัมภีร์ใหญ่ คู่กันกับปกรณ์ที่หนึ่งคือ รัชมสังคณิ ว่าด้วยปัจจัย ๒๔ มีเหตุปัจจัย (เหตุเป็นปัจจัย)

เป็นต้น ท่านนับถือว่าคัมภีร์ที่ ๗ นี้มีอรรถะลึกซึ้ง และแสดงว่าเมื่อพระพุทธเจ้าทรงพิจารณาอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์นี้ที่รัตนมรเจตีย์ เจตีย์เรือนแก้วที่แสดงแล้วนั้น เมื่อพิจารณาปกรณ์แรก ๆ มา ฉัพพัตถนรังสีก็ยังไม่ปรากฏ ต่อเมื่อมาพิจารณาปกรณ์ที่ ๗ นี้ จึงปรากฏฉัพพัตถนรังสีขึ้น.

ก็รวมเป็น ๗ คัมภีร์ ในคัมภีร์ที่หนึ่ง ธัมมสังคณีที่ประมวลธรรมะ ได้ตั้งแม่บทที่เป็นหมวด ๓ ขึ้นต้นว่า กุสลาธมฺมา ธรรมทั้งหลายเป็นกุศล อกุสลาธมฺมา ธรรมทั้งหลายเป็นอกุศล อพฺยาคตาธมฺมา ธรรมทั้งหลายเป็นอพฺยาคฤต คือว่าไม่พยากรณ์ว่าเป็นกุศลหรืออกุศล ถือว่าแม่บทนี้เป็นแม่บทใหญ่ เป็นที่รวมของธรรมะทั้งหมดที่แสดงออกไปทั้ง ๗ คัมภีร์ เพราะว่าประมวลลงในแม่บทอันนี้ทั้งนั้น.

คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ

อภิธรรม ๗ คัมภีร์นี้ ถ้าจะเรียนกันโดยลำดับให้ครบถ้วนก็จะต้องใช้เวลานาน เพราะมีข้อความที่สลับซับซ้อนพิสดารมาก ฉะนั้น ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาล่วงไปอยู่ในขนาดพันปี ได้มีพระเถระรูปหนึ่งชื่อท่าน **อนรุทธะ** ได้ประมวลเนื้อความของอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์นี้ มาแต่งไว้โดยย่อ เรียกว่า **คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ*** แปลว่า **สังเคราะห์ คือสรุปความแห่งอภิธรรม** ยกหัวข้อเป็นสี่คือ **๑. จิต ๒. เจตสิก** แปลว่า **ธรรมะที่มีในใจ ๓. รูป ๔. นิพพาน** ท่านแต่งเป็นคาถาสลับร้อยแก้วแบ่งออกเป็น ๔ ปริจเฉทคือ ๔ ตอน เป็น

* คัมภีร์นี้ มหามกุฏราชวิทยาลัยได้แปลเป็นไทย พร้อมด้วยฎีกา พิมพ์ออกเผยแพร่โดยเรียกชื่อว่า **อภิธรรมมัตถสังคหชาติ และอภิธรรมมัตถวิภาวินฎีกา**

หนังสือเล่มเล็ก ๆ ไม่โตมาก คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะนี้เป็นที่นิยมกันมาก เมื่อเรียนตามคัมภีร์นี้แล้ว ไปจับดูอภิธรรม ๗ คัมภีร์ ก็จะเข้าใจได้โดยง่ายโดยตลอด เป็นการเรียนลัด.

พิจารณาดูตามหัวข้อที่ท่านวางไว้เป็นสี่นี้ตามความเข้าใจ จิตนี้เป็นตัวอื่น โดยปรกตจิตก็มีดวงเดียว จิตจะเป็นต่าง ๆ ก็เพราะมีเจตสิก แปลว่าธรรมชาติที่มีในใจ มีเจตสิกเป็นอย่างไร จิตก็เป็นอย่างนั้น เจตสิกจึงเป็นสิ่งที่ผสมอยู่ในจิต เทียบเหมือนดั่งว่าน้ำกับสีที่ผสมอยู่ในน้ำ น้ำโดยปรกตก็เป็นอย่างเดียวกัน แต่เมื่อใส่สีลงไปน้ำจึงเป็นน้ำสีนั้น น้ำสีนี้ ฉะนั้น ในอภิธรรมที่แจกจิตไว้ถึง ๘๔ ดวง ก็ด้วยอำนาจของเจตสิกนี้เอง ยกเจตสิกออกแล้ว จิตก็เป็นอันเดียวเท่านั้น แจกออกไปเป็นอย่างไรไม่ได้ แต่ว่าทั้งจิตและเจตสิกนี้ก็อาศัยอยู่กับรูป รูปที่อาศัยของจิตและเจตสิก ถ้าจะเทียบก็เหมือนอย่างว่าน้ำที่อาศัยอยู่ในขวดน้ำ ถ้าหากว่ารูปแตกทำลาย จิตก็สิ้นที่อาศัย เหมือนอย่างว่าขวดน้ำแตก น้ำก็หมดที่อาศัย และนิพพานนั้นก็ เป็นธรรมชาติสุดในเมื่อได้ปฏิบัติจิตสูงขึ้นโดยลำดับ เบื้องต้นก็เป็นกามาวจรจิต จิตที่ท่องเที่ยวไปหรือหยั่งลงในกาม เป็นรูปาวจรจิต จิตที่หยั่งลงในรูปคือรูปฌาน อรูปาวจรจิต จิตที่หยั่งลงในอรูปฌาน โลกุตตรจิต จิตที่เป็นโลกุตตรระคือ มรรคผล ก็บรรลุนิพพานเป็นที่สุด เพราะฉะนั้น จึงประมวล หัวข้อเป็น **จิต เจตสิก รูป นิพพาน** แล้วก็จัดธรรมะในอภิธรรม

ทั้ง ๗ คัมภีร์นั้น ใส่เข้าไปในหัวข้อทั้งสี่นี้.

ทั้ง ๗ คัมภีร์นี้เราเรียกย่อกันว่า **สัง, วิ, ธา, ปุ, กะ, ยะ, ประ** คือเอาอักษรต้นเรียกว่าเป็น **หัวใจภิษกรรม** เหมือนอย่าง **จิต เจตสิก รูป นิพพาน** เรียกว่า **จิ, เจ, รุ, นิ** หรือ **อริยสัง** ก็เรียกว่า **ทุ, ส, นิ, ม** คือเอาอักษรแรก ความจริงนั้นเพื่อกำหนดง่าย เมื่อจำได้เพียงเท่านี้ก็เพียงพอ แต่ก็มาเรียกกันว่า **หัวใจ** เราก็ใช้เขียนลงในเหรียญในเครื่องรางต่าง ๆ วัตถุประสงค์ในที่แรกก็เพื่อจะเป็นเครื่องกำหนดง่ายเท่านั้น.

คัมภีร์ภิษกรรมตลอดจนถึงอภิธัมมัตถสังคหะ ตกมาถึงเมืองไทยก็มาใช้เกี่ยวแก่การศพเป็นพื้น เช่นว่าสวดศพตอนกลางคืนก็สวดอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์นี้เอง แต่ว่าตัดเอามาแต่ข้างต้น คัมภีร์ละเล็กละน้อย และเมื่อเวลาที่จะบังสุกุล หรือจะสดับปรภณมีสวดมาติกา ก็คือว่ายกเอา **มาติกา** คือ **แม่บท** จากคัมภีร์ที่หนึ่งมาสวดตอนหนึ่ง ขึ้นต้นว่า **กุสลาธมฺมา** เป็นต้น และคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะนั้น ท่านแต่งเป็นคาถาก็นำมาสวดเป็นสรภัญญะในการศพอีกเหมือนกัน คือถ้าไม่สวดอภิธรรม ๗ คัมภีร์ ก็สวดอภิธัมมัตถสังคหะ เป็นสรภัญญะ ครั้นมาในตอนหลังนี้ได้มีผู้สนใจศึกษาอภิธรรมมากขึ้นกว่าแต่ก่อน.

จิตสวยอารมณ์

ได้กล่าวแล้วว่าอภิธรรม ๗ คัมภีร์นั้น ท่าน **พระอนุรุธ-
ธจารย์** ได้ประมวลเนื้อความมาแต่งเป็นคัมภีร์ย่อขึ้นอีกคัมภีร์
หนึ่ง เรียกว่า **อภิธัมมัตถสังคหะ** แปลว่าสังเคราะห์เนื้อความ
ของอภิธรรม ยกหัวข้อเป็น ๔ คือ **จิต เจตสิก รูป และ
นิพพาน** แบ่งออกเป็น ๔ ปริจเฉท คัมภีร์ย่อนี้เป็นที่นับถือและ
ศึกษากันมาเป็นเวลาช้านานจนกระทั่งบัดนี้ จะได้เก็บบางตอนที่
น่าจะพอเป็นที่เข้าใจได้ง่ายมาแสดงจากอภิธัมมัตถสังคหะนั้น.

หัวข้อแรกคือ **จิต** จิตนี้แสดงอาการออกทางทวารทั้ง ๖
ดังที่ได้เคยอธิบายมาแล้ว คือออกมารับรูปารมณ (อารมณ์คือ
รูป) ทางจักขุทวาร รับสัททวารมณ (อารมณ์คือเสียง) ทางโสต-
ทวาร รับคันธารมณ (อารมณ์คือกลิ่น) ทางฆานทวาร รับ

รสารมณฺ (อารมณฺคืออรส) ทางชีวหาทวาร รับโฬฏฐัฬพารมณฺ (อารมณฺคือโฬฏฐัฬพะ คือสิ่งทีทกายถูทต้อง) ทางกายทวาร รับ ัฒมารมณฺ (อารมณฺคืออฐรรมะ คือเรื่องของรูปล็องเป็นต้น ทีได้ประสพบพบผ่านมาแล้วในอดีต) ทางมโนทวาร.

ในตอสนี้การแสดง **วิถึจิต** คือ ทางดำเนินของจิต แยกเป็นสอง คือทางปัญจทวาร (ทวาร ๕) ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ส่วนหนึ่ ทางมโนทวารอีกส่วนหนึ่.

และจิตโดยปรกติเมื่อยังไม่ออกมารับอารมณฺดังกล่าวแล้ว เรียกว่า **ภวัจจิต** **ภวัจคะ** แปลว่า **องคฺแห่งภพ** **ภวัจจิต** จิต ทีเป็นองคฺภพ แต่โดยความหมาย หมายถึงจิตทีเป็นปรกติ ยังไม่ได้้ออกมารับอารมณฺ.

คราวนี้เมื่อมีอารมณฺ ๕ มากะทบกับประสาททั้ง ๕ คือ มีรูปลมากะทบจักขุ ล็องมากะทบโสตะ กลิ่นมากะทบฆานะ รสมากะทบชีวหา และโฬฏฐัฬพะมากะทบกาย ทีมากะทบ ถึงจิต จิตทียังอยู่ในภวัจคฺนั้นก็ตื่นจากภวัจคฺ ออกมารับ **อวัชชนะ** คือค่านึ่ถึงอารมณฺ เมื่อเป็นอวัชชนะก็ เป็น **วิญญาณ** คือถึารูปลมากะทบทีได้เห็น อารมณฺนั้นเป็นจักขุ- วิญญาณ ถึาล็องมากะทบทีได้ยิน อารมณฺนั้นเป็นโสตะ- วิญญาณ ถึากลิ่นมากะทบทีได้กลิ่น อารมณฺนั้นเป็นฆาน- วิญญาณ เมื่อรสมากะทบทีรู้รส อารมณฺนั้นเป็นชีวหาวิญญาณ เมื่อสิ่งทีทกายถูทต้องมากะทบทีรับกะทบ อารมณฺนั้นเป็น

กายวิญญาณ เมื่อเป็นวิญญาณ ต่อไปก็เป็น **สัมปฏิจฉันนะ** คือ **รับอารมณ์** ต่อไปก็เป็น **สันตึระนะ** คือ **พิจารณาอารมณ์** ต่อไปก็เป็น **โกฎฐนะ** **กำหนดอารมณ์** ต่อไปก็เป็น **ชวนะ** คือ **เล่นไปในอารมณ์** ต่อไปก็เป็น **ตทาลัมพะนะ** คือ **หน่วงอารมณ์** นั้น แล้วก็กลับตกภวังค์ใหม่ เปรียบเหมือนอย่างว่า ภวังคจิตเป็นพื้นทะเล ส่วนวิถีจิตคือทางดำเนินของจิตดังกล่าวมานั้น เป็นคลื่นทะเลที่เกิดขึ้น คลื่นที่เกิดขึ้นนั้นก็ก็เป็นคลื่นทะเล ปรากฏขึ้นมาแล้วกลับตกไปยังพื้นทะเล.

ในเรื่องของ **วิถีจิต** นี้ ท่านแสดงอุปมาเหมือนคนนอนหลับอยู่ใต้ต้นมะม่วง คือเหมือนอย่างว่ามีบุรุษผู้หนึ่งนอนคลุมศีรษะอยู่ที่โคนต้นมะม่วงที่กำลังมีผล กำลังหลับ แต่ก็ตื่นขึ้นด้วยเสียงของมะม่วงผลหนึ่งที่ตกลงมาในที่ใกล้ จึงได้เอาผ้าออกจากศีรษะลืมตาขึ้นมองดู ก็เอามือจับผลมะม่วงนั้น คลำดู สูดกลิ่นดูก็รู้ว่าเป็นมะม่วงสุก จึงบริโภค และกลืนกินมะม่วงพร้อมทั้งเสมหะ แล้วก็กลับไปใหม่.

ตัวอย่างนี้มาเทียบกับจิต เวลาของภวังคจิต ก็เหมือนอย่างเวลาที่บุรุษนั้นกำลังหลับ เวลาที่อารมณ์มากกระทบประสาท ก็เหมือนอย่างเวลาที่ผลมะม่วงตกลงมา เวลาแห่งอวิชชชจิตคือจิตค่านิ่ง ก็เหมือนอย่างเวลาที่บุรุษนั้นตื่นขึ้นด้วยเสียงของ

มะม่วงนั้น เวลาที่จักขุวิญญาณเป็นไป ก็เหมือนอย่างเวลาที่
 บุรุษนั้นลืมตาขึ้นมองดู เวลาแห่งสัมปฏิจันนจิตคือจิตรับ ก็
 เหมือนกับเวลาที่บุรุษนั้นเอามือหยิบผลมะม่วง เวลาแห่ง
 สันตிரณจิตคือจิตพิจารณา ก็เหมือนอย่างเวลาที่คลำดูด้วยมือ
 เวลาแห่งโกฎฐวนจิตคือจิตที่กำหนดอารมณ์ ก็เหมือนอย่างเวลา
 ที่สุดดมดูจึงรู้ว่า เป็นมะม่วงสุก เวลาแห่งชวนจิตคือจิตที่เล่นไป
 ก็เหมือนอย่างเวลาที่บริโภคมะม่วง เวลาที่จิตหน่วงอารมณ์นั้น
 อันเรียกว่าตทาลัมพนจิต ก็เหมือนอย่างเวลาที่กลืนกินผล
 มะม่วงนั้นพร้อมกับเสมหะ เวลาที่จิตตกหวังค์ไปใหม่ก็เหมือน
 อย่างเวลาที่หลับไปอีก.

ในขณะที่อารมณ์มากระทบประสาทจนจิตตื่นขึ้นจากภวังค์
 ดำเนินไปสู่ถีนีคือทางดังกล่าวมานั้น ถ้าอารมณ์ที่มากระทบนั้น
 เป็นอารมณ์ที่แจ่มชัด ยกตัวอย่างเช่นว่า รูปมากระทบจักขุ-
 ประสาทเป็นรูปที่แจ่มชัดและจิตก็รับอย่างเต็มที่ ท่านแสดงว่า
 อารมณ์เช่นนี้จิตดำเนินไปอยู่ ๑๖ ขณะจิต คือเมื่ออารมณ์
 เข้ามากระทบประสาท และกระทบเข้าไปถึงจิตที่กำลังตกภวังค์
 อยู่ นั้น จิตก็เคลื่อนจากภวังค์เรียกว่า **ภวังคจลนะ** และก็
 ตัดขาดจากภวังค์เรียกว่า **ภวังคอุปัจเจหะ** นี้รวมสองขณะจิต
 ต่อจากนั้น จิตก็ค้ำนิ่งอารมณ์ เรียกว่า **อาวัชชนจิต** อีกหนึ่ง
 ขณะจิต ต่อจากนั้น จิตก็เห็นหรือได้ยินอารมณ์ อันเรียกว่า
 จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณเป็นต้น หนึ่งขณะจิต ต่อจากนั้น

จิตก็รับอารมณ์เรียกว่า **สัมปฏิจฉันนะ** อีกหนึ่งขณะจิต ต่อจากนั้นจิตก็พิจารณาอารมณ์เรียกว่า **สันตีระณะ** อีกหนึ่งขณะจิต ต่อจากนั้นก็กำหนดอารมณ์เรียกว่า **โวฏฐวณะ** อีกหนึ่งขณะจิต ต่อจากนั้นจิตก็แล่นไปในอารมณ์เรียกว่า **ชวณะ** อีก ๗ ขณะจิต ต่อจากนั้นจิตก็ทวนอยู่กับอารมณ์นั้นเรียกว่า **ตทาลัมพะณะ** อีก ๒ ขณะจิต รวมเป็น ๑๖ ขณะจิต.

แต่ว่าถ้าเป็นอารมณ์ที่อ่อนมาก มากกระทบประสาทกระทบถึงจิต ทำให้จิตเคลื่อนไหวจากภวังค์ แต่ว่ายังไม่ตัดภวังค์ จิตก็ต้องตกภวังค์ไปใหม่ ไม่ออกมารับรู้อารมณ์ตามวิถีจิตดังกล่าวนั้น.

อารมณ์ที่แรงกว่านั้นจะมากกระทบ บางทีก็ดำเนินไปไม่ตลอดทั้ง ๑๖ ขณะจิตนั้น ลื่นกำลังลงในระหว่าง ก็ตกภวังค์ในระหว่าง.

เพราะฉะนั้น อารมณ์ที่ปรากฏในจิตจึงไม่เท่ากัน แต่ว่าถ้าเต็มทีก็ต้องดำเนินไป ๑๖ ขณะจิต ดังกล่าวมานั้น.

ที่เรียกว่าขณะจิตหนึ่งนั้น ประกอบด้วยลักษณะ ๓ คือ **๑. อุปปาทะ** เกิดขึ้น **๒. ฐิติ** ตั้งอยู่ **๓. ภังคะ** ทำลายหรือดับไป จิตที่เกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไป เรียกว่าขณะจิตหนึ่ง ๆ ขณะจิตทั้ง ๑๖ ขณะจิตดังกล่าวมานั้น แต่ละขณะจิตก็ต้องมีเกิดมีตั้งมีดับ และเมื่อขณะจิตก่อนผ่านไปแล้ว ขณะจิตหลังก็เกิดขึ้นทยอยกันไป แต่หากว่าขณะจิตก่อนยังไม่ผ่าน คือว่า

ยังไม่ถึงภังคะคือแตกดับ ขณะจิตหลังก็เกิดขึ้นไม่ได้ เพราะว่าจิตต้องดำเนินไปที่ละหนึ่งขณะจิตเท่านั้น

และท่านแสดงว่า ๑๗ ขณะจิต เป็นอายุของรูปธรรมอันหนึ่ง ๆ จะหมายถึงอายุของรูปธรรมที่ตัวรูปธรรมนั่นเอง หรือว่าจะหมายถึงอายุของรูปธรรมที่ผ่านเข้ามาในจิต ก็ยังไม่ได้ค้นให้แน่ชัด แต่ว่าอาจจะหมายถึงอายุของรูปธรรมที่ผ่านเข้ามาในจิตก็ได้ คือว่าอย่างรูปที่มากกระทบจักขุประสาทมาเริ่มเป็นภวังคจลนะ คือจิตเคลื่อนจากภวังค์เป็นต้น จนถึงตทาลัมพะนะคือห่วงอยู่กับอารมณ์นั้น รวมเป็น ๑๖ ขณะจิตดังกล่าวมาแล้ว และท่านนับกับขณะจิตในอดีตที่เป็นหัวต่อเชื่อมกันอยู่อีกหนึ่งจึงเป็น ๑๗ ขณะจิต ถ้าเป็น ๑๗ ขณะจิตดังนี้ ก็รวมเข้าเป็นอายุของรูปธรรมอันหนึ่ง ๆ แปลว่าอารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทางทวารทั้ง ๕ นั้น ก็นับว่าเป็นรูปธรรมทั้งนั้น ดำรงอยู่ในจิตได้อย่างช้าที่สุดก็เพียง ๑๗ ขณะจิต หรือว่า ๑๖ ขณะจิตดังที่กล่าวมาข้างต้น แต่ก็ต้องเป็นอารมณ์ที่แจ่มชัด ถ้าไม่แจ่มชัดก็ดำเนินมาไม่ถึง.

นี่เป็นอธิบายของวิถิจิต ที่ดำเนินตั้งต้นมาจากปัญจทวารคือทวารทั้ง ๕

แต่สำหรับ **มโนทวาร** นั้น ขณะจิตมีช่วงสั้นกว่า เพราะว่าการมณีนทวาร ๕ นั้น เป็นอารมณ์ที่ปรากฏในปัจจุบัน แต่ว่าอารมณ์ที่มากกระทบมโนทวารนั้นเป็นอารมณ์เก่า เป็นมโนภาพที่เป็นตัวแทนของอารมณ์ที่เคยประสบพบผ่านมาแล้ว ไม่ใช่เป็นตัวแรก ตัวแรกนั้นประสบทางทวารทั้ง ๕ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า **ธัมมะ** หมายถึง เรื่อง เมื่อธัมมะคือเรื่อง ที่ปรากฏเป็นมโนภาพ เป็นตัวแทนของอารมณ์ที่ได้ประสบพบผ่านมาก่อนเก่าแล้วเหล่านั้น มาผูกขึ้นกระทบมโนทวารก็กระทบถึงจิต ทำจิตให้เคลื่อนจากภวังค์เป็นภวังคจลณะ และตัดจากภวังค์เป็นภวังคอุปัจเฉทะสองขณะจิต แล้วก็เกิด อวิชชานจิตคำนึงถึงอารมณ์ทางมโนทวาร แต่ว่าอวิชชานจิตทาง

มโนทวารนี้ มีค่าเท่ากับโกฎฐวนจิตคือจิตที่กำหนดอารมณ์ เพราะฉะนั้น จึงได้เกิดชวนจิตคือจิตที่เล่นไปทีเดียว แล้วก็เกิดตทาลัมพนจิตคือจิตที่ห่วงอารมณ์นั้น แล้วก็ตกภวังค์.

บรรดาจิตที่กล่าวมาเหล่านี้ ท่านแสดงว่าจิตที่ดำเนินใน วิถีตั้งแต่ต้น เมื่อยังไม่ถึงชวนจิตก็ยังเป็นจิตที่อ่อน ยังไม่เป็น กุศล ไม่เป็นอกุศล เป็น **อพยากตะ** ไม่ยืนยันว่าเป็นกุศล หรืออกุศล แต่ว่าเมื่อมาถึงชวนจิตคือจิตที่เล่นไป ซึ่งมีเวลา อีก ๗ ขณะจิตโดยมาก จึงเป็นจิตที่มีกำลังเต็มที่ และนับว่า เป็นกุศลอกุศลตั้งแต่ชวนจิตนี้.

ลักษณะของจิตดังที่กล่าวมานี้ เมื่อก้าวถึงจิตที่ปฏิสนธิ ในเบื้องต้นเรียกว่า **ปฏิสนธิจิต** จิตที่เคลื่อนในที่สุดก็เรียกว่า **จตุตถจิต** เพราะฉะนั้น จึงเติมหน้าเติมหลังเข้าอีกสอง รวมเป็น กิจ คือ **หน้าที่** ของจิตทั้งหมดก็เป็น ๑๔ คือ ๑. ปฏิสนธิ ๒. ภวังคะ ๓. อาวัชชนะ คำนี้ ๔. ทัสสนะ เห็น ๕. สวนะ ได้ยิน ๖. ขายนะ ได้กลิ่น ๗. สายนะ ได้รส ๘. ผุสนะ ถูกต้อง ๙. สัมปฏิจฉันนะ รับ ๑๐. สันตีรณะ พิจารณา ๑๑. โกฎฐวนะ หรือ โกฎฐัพพะ กำหนด ๑๒. ชวนะ เล่นไป ๑๓. ตทาลัมพนะ ห่วงอารมณ์นั้น ๑๔. จุตี เท่านั้น.

วิถีท่าสมาธิ

แถมท้ายวิธีทำสมาธิอย่างหนึ่งคือ ให้นั่งตัวตรง และ
น้อมจิตเข้ามาดูตน โดยปรกตินั้นเราดูผู้อื่น แต่ทำไมไม่ค่อยจะ
ได้ดูตน คราวนี้ก็น้อมจิตเข้ามาดูตน เมื่อยังไม่ได้ดูเข้ามานั้น
หายใจอยู่ก็ไม่ได้รู้สึกว่เรากำลังหายใจ จนเมื่อใดเกิดหายใจ
ขัดข้องขึ้น เช่น เป็นหวัดคัดจมูก จึงมาสนใจกับการหายใจ
หรือเหมือนอย่างว่าทุก ๆ คนก็มีห้อง แต่ก็ไม่สนใจในเรื่อง
ห้อง จนกว่าจะเกิดปวดห้องขึ้น จึงได้มาสนใจกับห้อง เพราะ
ฉะนั้น เมื่อกลับมาดูตน สิ่งแรกที่จะรู้สึกได้โดยง่ายก็คือรู้สึกว่
เรากำลังหายใจอยู่ ซึ่งโดยปรกติมิได้นึกถึง เพราะฉะนั้น ก็ให้
กลับมานึกถึงกำหนดสติอยู่ที่ลมหายใจ มีสติหายใจเข้า มีสติ
หายใจออก หายใจเข้ายาวก็ให้รู้ หายใจออกยาวก็ให้รู้ หายใจ

เข้าสั้นก็ให้รู้ หายใจออกสั้นก็ให้รู้ กำหนดให้รู้กายทั้งหมด
 หายใจเข้า กำหนดรู้กายทั้งหมดหายใจออก คือให้รู้รูปกายว่า
 บัดนี้รูปกายของเรานั่งอยู่ด้วยอิริยาบถนี้ด้วยทำนี้ และมี
 ขอบเขตเบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นมาจนสุดศีรษะ เบื้องต่ำก็ตั้งแต่
 ปลายผมลงไปจนถึงสุดที่น่อง และที่มีหนังหุ้มอยู่เป็นที่สุด
 รอบ นี่เป็นอาณาเขตของรูปกายมีเท่านี้ หรือว่าอีกอย่างหนึ่ง
 ก็ยาววา หนาคืบ และบัดนี้ก็กำลังนั่งอยู่ในทำนี้ เมื่อเราดูให้รู้
 รูปกายของเราอยู่ ก็ดูให้รู้ว่าลมหายใจเข้าลมหายใจออก นี่ก็
 เป็นกายส่วนหนึ่งเหมือนกัน เมื่อเวลาหายใจเข้านั้นก็จะรู้สึกว่า
 ลมผ่านเข้าไปทางช่องจมูก ผ่านทรวงอกไปจนถึงนาภี นี่ตามที่
 รู้สึกเท่านั้น จากนาภีมาถึงทรวงอกแล้วมาออกจุมุก นี่ก็เป็น
 ขาออก แปลว่าตรวจดูให้ทั่ว คราวนี้ก็กำหนดดู **นามกาย** คือ
 สติ ของเราในบัดนี้เป็นอย่างไร **สัมปชัญญะ** คือ **ความรู้**
 เป็นอย่างไร ความคิดกำหนดเป็นอย่างไร ดูให้รู้ทั่วหายใจเข้า
 ดูให้รู้ทั่วหายใจออก เมื่อตรวจดูให้รู้รูปกายของเรานามกาย
 ของเราทั้งหมดแล้ว ก็มากำหนดจิตให้เป็นหนึ่ง เพราะว่าการที่
 ตรวจดูนั้นสายใจไปไม่รวมเป็นหนึ่ง ฉะนั้นก็ต้องปล่อย การ
 ตรวจรวมเข้ามาให้เป็นหนึ่งจะใช้จุดไหน ถ้าชอบจะใช้จุดที่
 ริมฝีปากเบื้องบนหรือว่าปลายจุมุก ซึ่งเป็นที่ลมกระทบเมื่อเข้า
 และเมื่อออกก็ได้ และในขณะที่กำหนดนั้น จะนับลมหายใจ
 ไปด้วยก็ได้ หรือว่าจะไม่นับ จะบริกรรมว่า **พุทฺโธ** หายใจเข้า

ว่า พุทฺ ทยใจออกว่า โธ ไปตั้งนี้ก็ได วัตถุประสงค์ก็เพื่อรวมจิตให้เป็นหนึ่ง และในการกำหนดจิตให้เป็นหนึ่งนี้ ไม่ต้องการให้เป็นการเกินไป ต้องการให้ผ่อนคลายผ่อนคลาย ลมหายใจให้เป็นไปตามสบาย และเมื่อลมหายใจละเอียดเข้า ก็ให้กำหนดรู้อยู่เสมอ มีความเพียร มีสัมปชัญญะความรู้ มีสติความระลึก และคอยกำจัดความยินดีความยินร้าย ยินดีก็คือใจออกไปยินดีข้างนอก ก็คอยกำจัดใจยินดี ติดอยู่ในผลของสมาธิขั้นต่ำ ไม่ก้าวขึ้นไปก็ต้องคอยกำจัด ใจยินร้าย คือไม่ชอบ ไม่ชอบใจการปฏิบัติ ก็ต้องคอยกำจัด หรือว่าคิดออกไปไม่ชอบเรื่องข้างนอก ก็ต้องคอยกำจัด ประคองจิตให้เป็นหนึ่งอยู่ และเมื่อหัดทำดังนี้ ก็ได้ชื่อว่าทำ อานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก เป็นการหัดทำสมาธิอย่างหนึ่ง ก็จะเป็นเครื่องรักษาใจสงบสบายดี

หลักการจำแนกจิต

ได้กล่าวถึงจิตจำแนกไปตามกิจคือหน้าที่ คือจิตโดยปรกติก้อยู่ในภวังค์ เมื่อตื่นขึ้นจากภวังค์แล่นไปในอารมณ์ตามวิถี ก็แบ่งชื่อเรียกตามหน้าที่ไปโดยลำดับ จนถึงตกภวังค์ไปใหม่ดังที่ได้แสดงแล้ว แต่ว่าการแสดงจิตดังกล่าวนั้น ยังแสดงเป็นส่วนรวม ๆ ยังไม่ได้แยกออกให้หมดว่า เป็นกุศล เป็นอกุศล หรือเป็นอัพยาगत เพราะฉะนั้น เพื่อให้ทราบประเภทของจิตตามแม่บทนั้น ท่านจึงแยกจิตไว้ตามแม่บทดังกล่าว.

หลักของการจำแนกจิตว่าเป็นอย่างไรนั้น หลักสำคัญอยู่ที่ **เหตุ ๖ ประการ** คือ **อกุศลเหตุ เหตุฝ่ายอกุศล** ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ **กุศลเหตุ เหตุฝ่ายกุศล** ได้แก่ อโลภะ

(ความไม่โลภ) อโทสะ (ความไม่โกรธ) อโมหะ (ความไม่หลง) จิตที่ประกอบด้วยเหตุฝ่ายอกุศลก็เรียกว่า **อกุศลจิต** จิตที่ประกอบด้วยเหตุฝ่ายกุศลก็เรียกว่า **กุศลจิต** ส่วนจิตที่ไม่ประกอบด้วยเหตุทั้ง ๒ นี้ เรียกว่า **อัพยาทจิต** (จิตที่ไม่พยากรณ์ว่ากุศลหรืออกุศล) เป็นจิตกลาง ๆ นี้เป็นหลักใหญ่ในการจำแนกจิตว่าเป็นอย่างไร.

แต่ว่าเพียงเท่านี้ก็ยังไม่พอ จึงมีเกณฑ์จำแนกเป็นหลักย่อยต่อไปอีก ได้แก่

๑. **เวทนา** ความเสวยอารมณ์เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเป็นอุเบกขา คือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข.

๒. **ญาณ** คือความรู้ (ถูก) หรือว่า **ทิวริ** คือความเห็น (ผิด รู้ผิด).

๓. **สังขาร** คือเป็นจิตที่เกิดขึ้นด้วยตนเอง หรือว่าเป็นจิตที่ไม่เกิดขึ้นด้วยตนเอง ต้องมีการส่งเสริมกระตุ้นเตือน.

เกณฑ์ย่อยทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นเกณฑ์จำแนกจิตให้พิสดารออกไปทั้งฝ่ายกุศลทั้งฝ่ายอกุศล ยกตัวอย่างในฝ่ายอกุศลก่อน จิตที่เรียกว่าเป็น **อกุศล** นั้น ต้องเป็นจิตที่มีโลภะเป็นมูล มีโทสะเป็นมูล มีโมหะเป็นมูลนี้เป็นหลักใหญ่ทั่วไป.

คราวนี้ในการประกอบอกุศลของคนผู้มีจิตเป็นอกุศลนั้น บางคราวก็ทำไปด้วย **โสมนัส** คือ ยินดี เช่น การฆ่าสัตว์

บุชายัญ มีความเชื่อว่าได้นุญ หรือจะทำให้เทพโปรดปราน
เมื่อทำไปก็มีโสมนัสคือยินดี แต่ว่าในบางคราวก็มี โทมนัส
คือ ยินร้าย เช่นมีเหตุจำเป็นให้ต้องทำบาป แต่ก็จำต้องทำ
หรือว่าการทำบาปของบุคคลผู้มีจิตประกอบด้วยมูลคือโทสะ
จิตที่มีโทสะนั้นเป็นจิตไม่แช่มชื่น เป็นจิตที่เดือด เป็นจิตที่ขุ่น
ก็เรียกว่าเป็นโทมนัสคือว่าใจไม่ดี เป็น โทมนัสเวทนา.

อนึ่ง การทำบาปของบุคคลบางคน บางทีก็ประกอบด้วย
ทิฐิ ความเห็นผิด ซึ่งเห็นว่าทำบาปได้นุญดังที่กล่าวมาในเรื่อง
การบุชายัญนั้น แต่ว่าในบางคราวก็ประกอบด้วย ญาณ คือ
ความรู้ถูก คือรู้ว่าเป็นบาปเหมือนกันแต่แล้วก็ทำ เช่นว่าทำ
เพราะลู่อ่านางแห่งความโลภ ความโกรธ ความหลง โลภขึ้นมา
ทั้งรู้ว่าบาปก็ทำ เพราะต้องการจะได้ แต่แล้วก็มิญาณคือความรู้
เหมือนกันว่าเป็นบาป.

จิต & ประสาท

อาศัยเกณฑ์ดังกล่าวนี้ จึงได้แบ่งจิตออกไปมากมาย
ถึง ๘๙ ดวง แต่ว่าเมื่อจะสรุปลงแล้วก็ได้เป็น ๔ คือเป็น

กามาวจรจิต จิตที่ยังลงในกามหนึ่ง.

รูปาวจรจิต จิตที่ยังลงในฌานมีรูปเป็นอารมณ์หนึ่ง.

อรุปราวจรจิต จิตที่ยังลงในฌานมีรูปเป็นอารมณ์หนึ่ง.

โลกุตตรจิต จิตที่เป็นโลกุตตระคืออยู่เหนือโลกหนึ่ง.

สรุปลงก็เป็น ๔ หมวด

กามาวจรจิต จิตที่ยังลงในกามนั้น เป็นจิตสามัญที่ยัง
มีความยินดีในร้ายอยู่ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่
นำใคร่ นำปรารถนา นำพอใจ เป็นฝ่ายกุศลหรือว่าโสภณะคือ
งามก็มี เป็นฝ่ายอกุศลหรืออโสภณะคือไม่งามก็มี เป็นฝ่าย
อัพยากฤตก็มี อาศัยหลักดังที่กล่าวมาข้างต้นนั้น.

รูปาวจรจิต จิตที่ยังลงในฉานมีรูปเป็นอารมณ์นั้น ก็ได้แก่ ฉานจิตที่มีรูปเป็นอารมณ์

อรูปาวจรจิต จิตที่ยังลงในฉานมีอรูปเป็นอารมณ์นั้น ก็ได้แก่ ฉานจิตที่มีอรูปเป็นอารมณ์.

โลกุตตรจิต นั่นคือ มรรคจิตผลจิตของพระอริยบุคคลทั้งหลาย ตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไปจนถึงพระอรหันต์.

ในตอนนี้อธิบายข้อเบ็ดเตล็ดคือ พระอรหันต์นั้นก็อาจจะมาทำหรือประกอบกิจในทางโลก การกระทำของท่านนั้น ถ้าดูอย่างคนสามัญ ก็นับว่าจัดเข้าในกุศลจิตที่เป็นกามาวจร คือว่าเมื่อดูถึงกรรมที่ท่านทำ การงานที่ท่านทำ ก็บังถึงจิตที่เป็นกุศล แต่ว่าท่านแสดงว่าถ้าสำหรับพระอรหันต์ ก็จัดว่าเป็นเพียงกิริยา เรียกว่า **กิริยาจิต** เพราะท่านสิ้นต้นเหตุที่จะก่อให้เกิดชาติและภพต่อไป.

อนึ่ง พระอรหันต์ท่านก็ยังเข้าฉานในบางครั้ง เข้ารูปฉานบ้าง อรูปฉานบ้าง อันนี้ก็เรียกว่าเป็นกิริยาจิตอีกเหมือนกัน ในขั้นรูปและอรูป.

และตามหลักของท่านนั้น ถือว่าบุคคลที่จะมาเกิดเป็นมนุษย์ต้องมาเกิดด้วยกุศลกรรม ความเป็นมนุษย์เป็นกุศลวิบากคือผลของกรรมดี เพราะฉะนั้น เมื่อจัดเข้าในจำพวกจิตดังกล่าว การมาเกิดเป็นมนุษย์ก็ต้องมาเกิดด้วยกุศลจิตที่มีอโลภะ อโทสะ อโมหะเป็นมูล ถ้าประกอบด้วยจิตที่มีโลภะ

โทษะ โมหะเป็นมูลแล้ว ก็จักไม่มาเกิดเป็นมนุษย์ไปเกิดต่ำกว่า แต่ว่ากุศลจิตที่เป็นส่วนเหตุอันนำไปมาเกิดนี้ของแต่ละบุคคลไม่เหมือนกัน เพราะฉะนั้น จิตที่เป็นพื้นอสังขัตยของแต่ละบุคคลจึงต่างกัน ดังเช่น

บางคนมีอสังขัตยใหญ่เอื้อเพื่อเพื่อแผ่ บางคนมีอสังขัตยคับแคบตระหนี่เหนียวแน่น คนที่มีอสังขัตยใหญ่นั้น ก็เนื่องมาจากกุศลจิตในส่วนที่เกี่ยวข้องกันทำได้ทำไว้มาก คนที่มีอสังขัตยคับแคบนั้น ก็เนื่องด้วยกุศลจิตอันเกี่ยวกับกันได้ทำไว้น้อย.

อนึ่ง บางคนมีนิสัยเมตตากรุณา ก็เนื่องมาจากกุศลจิตที่ได้อบรมมากในศีล ในเมตตากรุณา บางคนมีนิสัยโหดร้าย ก็เนื่องมาจากกุศลจิตที่ได้อบรมมาในศีล ในเมตตากรุณาที่มีจำนวนน้อย.

รวมความว่า ที่มาเกิดเป็นมนุษย์นั้น ต้องเนื่องมาจากกุศลจิตทั้งนั้น สุดแต่จะมากหรือน้อย.

กุศลจิตที่เป็นส่วนเหตุอันได้ทำไว้แล้ว ก็จะมีผลให้เป็นวิบากจิต คือจิตที่เป็นวิบากส่วนผลที่จะถือกำเนิดเกิดต่อไป หรือว่าในปัจจุบันนี้เอง ที่ปรากฏเป็นพื้นอสังขัตยนิสัยของจิตนี้ จัดเป็นจิตที่เป็นส่วน วิบาก คือ ผล ก็เนื่องมาจากจิตที่เป็นส่วนเหตุ.

และจิตที่จะเป็นส่วนเหตุ ทั้งฝ่ายดีทั้งฝ่ายชั่วดังกล่าวมานี้ ต้องเป็นจิตที่มีกำลังจนถึง **ชวันจิต** (จิตที่แล่นไป) คือที่ปรากฏ อุกุศลมูลเต็มที่ ปรากฏอกุศลมูลเต็มที่ ปรากฏเจตนาที่จะ ประกอบกรรมเต็มที่ จึงจะเป็นจิตที่เป็นส่วนเหตุในทุก ๆ ฝ่าย แต่ว่าถ้าเป็นจิตที่ยังไม่ถึงชวันะ ก็ยังไม่จัดว่าเป็นกุศลหรือ อุกุศลอย่างไร สักว่าเป็น **กิริยา** คือเป็นการดำเนินทำนองเป็น อัตโนมัตติไปตามกลไกของจิตเท่านั้น และลักษณะเช่นนี้ก็จัดว่า เป็น **อภัยภาคะ**

จิตที่เป็นวิบากทั้งปวง ถ้าเป็นวิบากของอกุศล ท่านจัดว่า เป็น **อภัยภาคะ** สำหรับคนที่เกิดมาเป็นมนุษย์ เพราะถือว่า เกิดมาเป็นมนุษย์ด้วยอำนาจกุศลจิตต่างหาก ไม่ใช่ด้วยอำนาจ อุกุศลจิต คือวิบากของอกุศลจิตไม่มีกำลังแรงเหมือนกุศลจิตที่เป็นส่วนเหตุนั้น.

การแสดงเรื่องจิตในอภิธรรม ตามหลักที่กล่าวมานี้ เป็นการสรุปหลักเกณฑ์กว้าง ๆ แต่ว่าจะไม่จำแนก เพราะเมื่อ จำแนกแล้วก็ต้องจดต้องจำกันจริง ๆ ไม่ใช่เพียงพอฟังแล้ว ก็จะกำหนดไว้ได้.

จะแถมเรื่องทำสมาธิ ให้นั่งตัวตรงก่อน น้อมใจเข้ามา กำหนดดูที่ตน กำหนดดูให้รู้ลมหายใจเข้าลมหายใจออก ต่อจากนั้นก็กำหนดอิริยาบถตามที่ท่านสอนนั้น เมื่อเดินก็ให้รู้ว่า เราเดิน เมื่อหยุดยืนก็ให้รู้ว่าเราหยุดยืน เมื่อนั่งก็ให้รู้ว่าเรานั่ง เมื่อนอนก็ให้รู้ว่าเรานอน เมื่อจะน้อมอิริยาบถไปอย่างใดก็ให้รู้ อย่างนั้น ในบัดนี้เรานั่งอยู่ก็ให้รูว่านั่งอยู่ หนึ่ง ยังต้องมี อิริยาบถเล็กน้อยของกายอีกมากมาย เช่นในเวลาเดินนั้น ใน บางคราวก็ก้าวไปข้างหน้า ในบางคราวก็ถอยมาข้างหลัง ใน บางคราวก็มองไปตรง ๆ ในบางคราวก็มองชนิดเหลียว ใน บางคราวก็ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ ต้องมีการเหยียดแขน เหยียดขา หรือว่าคู้เข้ามาตามที่ประสงค์จะให้เป็นอย่างไร ต้อง

นุ่งต้องห่ม ต้องบริโภคน้ำ ต้องถ่าย ในบางคราวก็พูด ในบางคราวก็นิ่ง เมื่อถึงเวลาที่ต้องนอนแล้วก็ต้องตื่น ในวันหนึ่ง ๆ ก็ต้องเปลี่ยนอิริยาบถเล็กน้อยต่าง ๆ เหล่านี้อยู่เสมอ ฉะนั้น ก็ให้หัดทำสัมปชัญญะ คือความรู้ตัวของตัวเองในอิริยาบถทั้งปวงนั้น เมื่ออยู่ในอิริยาบถใดก็ให้รู้ และเมื่อเปลี่ยนเป็นอิริยาบถอื่นก็ให้รู้ โดยมากถ้าไม่หัดทำสัมปชัญญะ คือความรู้ให้อยู่กับตัว ก็มักจะเผลอในการผลัดเปลี่ยนอิริยาบถต่าง ๆ และโดยปรกติ นั้น มักจะไม่รู้ตัวในเวลาเปลี่ยนอิริยาบถของตน เช่นคิดจะนั่ง ในขณะที่ร่างกายกำลังนั่งลงนั้น เราก็คิดอย่างอื่นต่อไปเสียอีกแล้ว มักจะเป็นอยู่ดังนี้ ลองตรวจดูก็อาจจะรู้สึก เพราะฉะนั้น หากพยายามเหนี่ยวรั้งจิตให้แน่นไปข้างล่าง ให้มาคอยดูการปฏิบัติตามความคิดสั่งของตนด้วย และเมื่อคอยฝึกหัดอยู่เสมอ ก็จะเป็นการหัดทำสัมปชัญญะให้มีสมบูรณ์ยิ่งขึ้น อนึ่ง ให้พิจารณาตรวจดูอวัยวะในร่างกายของตนที่เรียกว่าอาการ ๓๑ หรือ ๓๒ เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นมา เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงไป มีหนังหุ้มอยู่เป็นที่สุตรอบ ลองคิดดูไปโดยลำดับ.

ธรรมมีความหมาย & ประการ

จะแสดงเรื่องอภิธรรมต่อ ได้แสดงเรื่องจิตโดยหลัก
เกณฑ์ทั่วไปมาแล้ว การแสดงนั้นไม่ได้จำแนกหัวข้อ เพราะยาก
แก่การกำหนด ถ้าจะแสดงหัวข้อก็จะต้องมีการจดจำกันจริง ๆ
เพราะฉะนั้น จึงได้แสดงแต่หลักเกณฑ์ทั่วไป ตามที่เห็นว่า
จะเกิดความเข้าใจได้ไม่สู้ยาก ต่อนี้ไปจะแสดงข้อเบ็ดเตล็ด
บางประการที่เกี่ยวข้องแก่ศัพท์เป็นต้น.

คำว่า **กุศล** จากศัพท์บาลีว่า **กุสฺส** แปลว่า **กำจัดชั่ว**
แยกศัพท์ออกเป็น **กุ** แปลว่า **ชั่ว** **สฺส** แปลว่า **กำจัด**

อีกอย่างหนึ่งแปลว่า **ตัดภาวะที่นอนคือสยบอยู่ภายใน**
โดยอาการที่ชั่ว แยกศัพท์ออกไปเป็น **กุ** แปลว่า **อาการที่ชั่ว**
สะ แปลว่า **นอน ละ** แปลว่า **ตัด**.

อีกอย่างหนึ่งแปลว่า เก็บเกี่ยวด้วยญาณที่ทำความชั่วให้
สิ้นสุด แยกศัพท์ออกไปเป็น กุสะ แปลว่า ญาณที่ทำความชั่ว
ให้สิ้นสุด กุ ก็แปลว่า ชั่ว สะ ตัวนั้นแปลว่า ให้สิ้นสุด
เป็นชื่อของญาณหรือของปัญญา ละ ก็แปลว่า เก็บเกี่ยว โดย
ความก็คือ เก็บเกี่ยวด้วยปัญญา

สองอรรถหลังนี้ สะ แปลว่า ตัด อย่างหนึ่ง แปลว่า
เกี่ยว อย่างหนึ่ง ที่แปลว่าตัดนั้นก็หมายความว่า ตัดทิ้ง แต่ที่แปลว่า
เกี่ยว ก็ตัดเหมือนกันแต่ว่า ตัดเอามาไว้ เช่น เกี่ยวข้าว เกี่ยว
เอามา นี้ตามศัพท์.

แต่ถ้าว่าตามอรรถคือความหมายที่ใช้กันนั้น ใช้ใน
ความหมายว่า ความไม่มีโรค เหมือนอย่างเช่นจะหักกันว่า
สบายดีหรือ ก็ถามว่าเป็นกุศลหรือ ? ในความหมายว่าไม่มีโทษ
ว่าฉลาด และว่ากรรมที่มีสุขเป็นวิบาก.

ในความหมายที่ใช้เรียกว่า กุศล ในที่นี้ ก็หมายถึง
อัมมะ หรือหมายถึง กรรมที่เป็นอนวัชชะ คือไม่มีโทษ และ
มีสุขเป็นวิบาก ส่วนที่เป็น อกุศล ก็มีอรรถตรงกันข้าม คือ
หมายถึง อัมมะหรือกรรมที่มีโทษ และมีทุกข์เป็นวิบาก ส่วน
ที่เป็น อphyากฤต นั้น หมายถึง ที่ไม่มีวิบาก.

ส่วนคำว่า ธรรม หรือ อัมมะ แปลตามศัพท์ว่า ทรงไว้
หรือ ทรงตัวเองอยู่ โดยมากใช้ในความหมาย ๔ อย่าง คือ
หมายถึง

๑. **ปริยัติ** คือข้อที่จะพึงศึกษาเล่าเรียน ในคำว่า เรียนธรรม เป็นต้น.

๒. **เหตุที่คู่กับผล** อย่างคำว่า ฆัมมัณฺณญู ฐุธรรม ก็คือรู้เหตุ คู่กับอรรถณฺญู ฐุธรรม ก็คือรู้ผล.

๓. **คุณ** คือส่วนที่มีประโยชน์เกื้อกูล ที่เรียกกันว่า คุณงามความดี ดังในคำว่า “ธรรมและอธรรม ทามีวิบากคือผลเสมอกันไม่” ในที่เช่นนี้ ฆัมมะ หมายถึง คุณ ส่วนอธรรม หมายถึง โทษ คำว่า ฆัมมะ ที่พูดกันในความหมายที่เป็นชั้นกรรม ที่จะพึงจำแนกออกเป็นคุณหรือเป็นโทษต่าง ๆ นั้น ก็มักใช้ในความหมายนี้ ถ้าพูดถึงโทษก็เรียกว่า อธรรม.

๔. **นิสัสตตะ นิชชีวะ** นิสัสตตะ แปลว่า ไม่ใช่สัตว์ นิชชีวะ ไม่ใช่ชีวะ คือหมายถึงสภาพที่ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวะ คือหมายถึงตัวความจริง เหมือนดังคำว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรม นี้ก็หมายถึงว่าตรัสรู้ความจริง โดยตรงก็คือความจริงที่เป็นอริยสัจจ์ ฆัมมะในที่นี้จึงไม่หมายถึงสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา หรือว่าชีวะอย่างใดอย่างหนึ่ง ในอภิธรรมนั้น ฆัมมะโดยมากก็หมายถึงข้อ ๔ นี้.

ยังมีข้อเบ็ดเตล็ดที่ควรจะพูดอีกอย่างหนึ่งก็คือ ปฏิสนธิจิต ภวังคจิต และ จุตติจิต ปฏิสนธิจิตนั้นเป็นจิตที่เชื่อมต่อระหว่างภพอดีตและภพปัจจุบัน ภวังคจิตนั้นเป็นจิตที่

เป็นปรกติ มนะยังไม่ขึ้นสู่วิถิ, จุติจิตนั้นเป็นจิตที่เคลื่อนจากภพนี้ และจะไปต่อกับปฏิสนธิจิตในภพต่อไป. จิตทั้งสามนี้ ท่านว่าเป็นจิตที่พ้นจากทวารทั้งหก. ส่วนจิตอื่น ๆ โดยมากนั้นเกิดขึ้นทางทวารทั้งหก คือต้องตั้งต้นมาจากทวารทั้งหกนั้น ทวารใดทวารหนึ่ง, เช่นต้องตั้งต้นมาจากจักขุทวาร เป็นต้น. แต่ว่าจิตทั้งสามนี้พ้นจากทวารเหล่านั้น, ท่านจำแนกออกไว้เป็น ๑๙ ดวงคือ สันตัตถจิตที่เป็นอุเบกขา ๒, กุศลวิบากจิต ๘, มหัตคตวิบากจิตอีก ๙, จำนวนจะยกไว้ จะพูดแต่ชื่อ.

สันตัตถะ ก็ได้แก่จิตที่มีหน้าที่และอันดับดังที่แสดงแล้ว, **กุศลวิบากจิต** นั้น ก็คือจิตที่เป็นวิบากฝ่ายกุศล, **มหัตคตวิบากจิต** นั้น ก็คือจิตที่เป็นวิบากของรูปฉานและอรุณฉาน.

ภาพแห่งกรรมปรากฏ

จิตเหล่านี้แหละที่จะไปเป็น **ปฏิสนธิจิต** แล้วก็ไปเป็น **ภวังคจิต** เป็น **จตุตถจิต**, เพราะฉะนั้น จิตจึงปฏิสนธิพร้อมกับ วิบากของกรรม, จุตไปก็พร้อมกับวิบากของกรรม, เมื่อยังเป็น **ปรกตจิต**คือเป็นภวังค์อยู่ ก็ประกอบด้วยวิบากของกรรม.

และท่านแสดงว่า **จตุตถจิต** นั้น อาจจะมีอารมณ์คือปรากฏ เป็น **มโนภาพ** ขึ้นแก่จตุตถจิตนั้น ๓ อย่าง คือ ๑. **กรรม** ๒. **กรรมนิมิต** ๓. **คตินิมิต**.

กรรม นั้นก็ได้แก่กรรมที่บุคคลได้ทำไว้ จะปรากฏแก่ จตุตถจิตได้ในฝ่ายชั่ว เช่น คนที่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต, ภาพของการ ฆ่าสัตว์ที่ตนได้ทำไว้ก็จะปรากฏ, หรือคนที่ เป็นโจร ลักขโมย, ภาพของโจรกรรมของตนก็จะปรากฏ, นี้เรียกว่า **กรรม**.

กรรมนิมิต นิมิตแห่งกรรม, **นิมิต** ในที่นี้ หมายถึง เครื่องอุปกรณ์แห่งการทำกรรม, เช่น เมื่อทำการฆ่า ใช้เครื่องอุปกรณ์เช่น อาวุธอย่างใดอย่างหนึ่ง ภาพของอาวุธอย่างนั้นก็อาจจะปรากฏ, เมื่อลักษณะต้องใช้อุปกรณ์อันใดในการลัก อุปกรณ์อันนั้นก็อาจจะปรากฏ, นี้เรียกว่า **กรรมนิมิต**.

คตินิมิต นิมิตแห่งคติคือที่ไป, บุคคลผู้จะตายไปนั้นมีคติที่จะไปอย่างไร เช่น เมื่อทำกรรมชั่วต่าง ๆ คติที่จะไปเป็นคติไม่ดี คติเช่นนั้นก็อาจจะปรากฏ, นี้เรียกว่า **คตินิมิต**.

ในทางกรรมดีก็ตรงกันข้าม, กรรมดีที่ได้กระทำไว้ เช่น ทาน ศีล ก็อาจเป็นภาพปรากฏแก่จิตจิตนั้นตามที่เคยได้ทำไว้, กรรมนิมิต เช่น อุปกรณ์แห่งการประกอบกรรมที่ดีต่าง ๆ เช่น วัตถุทานที่บริจาค เป็นต้น ก็อาจจะปรากฏแก่จิตจิต, **คตินิมิต** คติที่จะไป ก็อาจจะปรากฏแก่จิตจิตนั้น, แต่ท่านว่าไม่ใช่ปรากฏทางทวารทั้ง ๖ เพราะว่าจิตเหล่านี้พ้นจากทวารทั้ง ๖

อีกข้อหนึ่งก็คือว่า ท่านว่าใน **กามโลก** มีวัตถุทั้ง ๖ ได้แก่ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ และททยวัตถุ ก็ได้แก่อายตนะภายใน ๖ นี้เต็มที.

แต่ว่าใน **รูปโลก** ที่เป็นโลกสำหรับผู้ได้รูปฉนนั้นขาดไปเสียสาม คือฆานะ ชิวหา กายะ หมายถึงว่า ไม่มีจมูก ไม่มีลิ้น ไม่มีกาย มีแต่ตา หู และใจ, พวกรูปพรหมท่านว่าอย่างนั้น.

ส่วน **อรูปพรหม** นั้น ไม่มีวัตถุที่เป็นรูปทั้งหมด แปลว่ามีแต่ใจที่รับรู้อยู่โดยอัตโนมัติ.

พิจารณาตถึง **รูปโลก** ก่อน, ที่ว่าไม่มีจมูก ไม่มีลิ้น ไม่มีกายนั้น ก็น่าจะหมายถึงว่าไม่มีประสาทเหล่านี้

มานประสาทไม่มี ชิวหาประสาทไม่มี กายประสาทไม่มี, แต่
 ทำไมจึงมีจักขุประสาท โสตประสาท.

พิจารณาดูผู้ที่เข้าสมาธิอย่างแน่นแนวมุมกยอมไม่รู้กลิ่น
 ลิ่นยอมไม่รู้รส กายยอมไม่รู้สัมผัสคือสิ่งที่ถูกต้อง, เหมือน
 อย่างที่นิ่งทำสมาธิที่แน่นแนวมุมกยอมไม่รู้กลิ่น รส สัมผัส
 อย่างที่นิ่งทำสมาธิที่แน่นแนวมุมกยอมไม่รู้กลิ่น รส สัมผัส
 ต้องดับจุมกดับลิ่นดับกายเป็นส่วนประสาท, และอันที่จริงก็
 ต้องดับทางตาทางหูด้วยเหมือนกัน, แต่ว่ามีผลของสมาธิที่ทำให้
 เกิดหุทิพยตาทิพย, ดับจักขุประสาทธรรมดา โสตประสาท
 ธรรมดา แต่ก็ยังมีผลที่เป็นหุทิพยตาทิพยชั้นในปรากฏขึ้นได้,
 ฉะนั้น **รูปพรหม** ก็คงหมายถึงว่ามีหุทิพยมีตาทิพย, แต่
 จุมกเป็นต้นที่จะเรียกว่าจุมกทิพย ลิ่นทิพย กายประสาททิพย
 ไม่มี, เพราะไม่จำเป็นต้องใช้ ใช้แต่ตาหูเท่านั้น

ครั้นมาถึง **อรุปลอก** แล้ว สมาธิยังแน่นแนวมุมกขึ้น ก็
 ไม่ต้องใช้ทั้งหมด, ไม่ต้องการจะดูไม่ต้องการจะฟังอะไรทั้งนั้น.

นี่ก็พิจารณาตามเค้าว่าท่านว่าไว้อย่างนั้น ก็น่าจะเป็น
 อย่างนั้น, แล้วมาดูตามเหตุผลทั่ว ๆ ไป, ร่างกายของคน
 อวัยวะทุกส่วนมีเอาไว้ก็ต่างมีหน้าที่จะต้องใช้ทั้งนั้น, ถ้าอยู่ใน
 ที่ไหนไม่จำเป็นจะต้องใช้ส่วนไหน ส่วนนั้นก็ดูไม่จำเป็นจะต้องมี,
 เหมือนอย่างที่เราพูด ๆ กันถึงเหวดดาว่าเหาะได้ แปลว่าไม่ต้อง
 เดิน, ถ้าเหวดดาไม่ต้องเดินจริง เหวดดาก็ไม่จำเป็นจะต้องมีขา,
 เพราะฉะนั้น รูปร่างของเหวดดาที่เราคิดกันว่างดงามนั้น

ความจริงถ้ามีก็คงจะเป็นอีกอย่างหนึ่งก็เป็นได้.

ถึงในโลกต่าง ๆ ที่กำลังคิดจะไปกันอยู่นี้ ที่คิดกันว่า
คงมีคนหรือมีสัตว์ คนและสัตว์เหล่านั้นก็อาจจะมีรูปร่าง
ไม่เหมือนกับคนและสัตว์ในโลกของเรา. อันนี้ก็สุดแต่สภาพ
ของดินฟ้าอากาศของแต่ละโลก และสภาพของความจำเป็น
ทางร่างกาย. ในโลกเราเอง รูปร่างของคนเราในต่อ ๆ ไป
ก็อาจจะเปลี่ยนแปลงไปอีกก็เป็นได้ ตามควรแก่สภาพดินฟ้า
อากาศ และตามควรแก่การที่จำเป็นจะต้องใช้.

ได้กล่าวถึงเรื่องจิตโดยหลักเกณฑ์ต่าง ๆ และข้อ
เบ็ดเตล็ดต่าง ๆ แล้ว จะกล่าวถึง **เจตสิก** ซึ่งเป็นหัวข้อที่ ๒
ต่อไป

คำว่า **เจตสิก** แปลว่า *ธัมมะที่มีในเจตตะคือใจ*, ลำพัง
จิตนั้นย่อมมีลักษณะเป็นอันเดียว แต่จิตเป็นต่าง ๆ ดังที่จำแนก
ไว้ถึง ๘๙ ดวง ก็เพราะจิตประกอบด้วยเจตสิก, ฉะนั้น
จึงควรจะทราบว่เจตสิกนั้นมีอะไรบ้าง.

ท่านแสดงว่า เจตสิกทั้งหมดนั้นมี ๕๒ แบ่งออกโดย
หัวข้อดังต่อไปนี้ :

เจตสิกที่สาธารณะ คือทั่วไปแก่จิตทั้งหมด เรียกว่า
สัมพจิตตสาธารณะ มีอยู่ ๗ ได้แก่ ๑. **ผัสสะ** *การกระทบ*

คืออายตนะภายนอกหนึ่ง อายตนะภายในหนึ่ง วิญญาณหนึ่ง
 ประจวบกันเรียกว่า ผัสสะ ๒. เวทนา ๓. สัญญา ทั้งสองนี้
 ก็ได้แก่เวทนาสัญญาในชั้นที่ ๕, ๔. เจตนา ความตั้งใจ,
 ๕. เอกัคคตา ความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง, ๖. ชีวิตินทรีย์
 อินทรีย์คือชีวิต, ๗. มนสิการ การกระทำไว้ในใจ. จิตของ
 บุคคลทุก ๆ คนจะปรากฏขึ้นในทางกุศล อกุศล หรือในทาง
 เป็นกลาง ๆ ก็จะต้องมีเจตสิกทั้ง ๗ นี้ประกอบอยู่ด้วยเสมอ.
 เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าเป็นเจตสิกที่สาธารณะ คือทั่วไปแก่จิต
 ทั้งหมด.

อนึ่ง เจตสิกที่เป็นเบ็ดเตล็ดอีก ๖ ได้แก่ ๑. วิตก
 ความตรึก, ๒. วิจารณ์ ความตรอง, ๓. อธิโมกข์ ความ
 ตัดสินใจเชื่องลง, ๔. วิริยะ ความเพียร, ๕. ปีติ ความอิ่มใจ,
 ๖. ฉันทะ ความพอใจ, เหล่านี้มีแก่จิตบางดวง ทั้งกุศล
 อกุศล และอัพยาภต.

รวมเป็น ๑๓, เจตสิก ๑๓ นี้ เรียกว่า อัญญสมานา-
 เจตสิก แปลว่า เจตสิกที่มีเสมอกันแก่จิตอื่น, คือเมื่อมีแก่
 จิตดวงหนึ่งก็มีแก่จิตอื่นจากดวงนั้นด้วย, และเมื่อมีแก่จิต
 อื่น ๆ ไปทุก ๆ ดวง โดยความก็คือว่ามีแก่จิตทั้งหมดได้,
 ฉะนั้น จึงมีคำบัญญัติเรียกว่าอัญญสมานาเจตสิก, หมวดนี้เป็น
 เจตสิกที่เป็นสาธารณะ มีแก่จิตทั่วไปทุกฝ่าย.

หมวดที่สอง เจตสิกที่เป็นฝ่ายอกุศล เรียกว่า อกุศล-
 เจตสิก ได้แก่ ๑. โมหะ ความหลง, ๒. อหิริกะ ความไม่มี
 หิริละอายแก่ใจต่อความชั่ว, ๓. อโนตตปปะ ความไม่มี
 โอดตตปปะเกรงกลัวต่อความชั่ว ๔. อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน.
 ๕. โลภะ ความโลภ, ๖. ทิฏฐิ ความเห็นผิด, ๗. มานะ
 ความถือตัว เป็นไปในทางหมิ่นผู้อื่น, ๘. โทสะ ความโกรธ
 ประทุษร้ายใจ ๙. อีสสา ความริษยา ๑๐. มัจฉริยะ ความ
 ตระหนี่, ๑๑. อุทธัจจะ กุกกัจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ,
 ๑๒. ถีนะ ความมัวง่วง, ๑๓. มितระ ความเคลิบเคลิ้ม,
 ๑๔. วิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัย, รวมเป็น ๑๔. จิต
 ที่เป็นอกุศลทุกประการก็เพราะประกอบด้วยเจตสิกฝ่ายอกุศลนี้.

หมวดที่สาม เจตสิกที่เป็นฝ่ายกุศล เรียกว่า กุศล-
 เจตสิก ได้แก่ ๑. ศรัทธา ความเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ, ๒. สติ
 ความระลึกได้, ๓. หิริ, ๔. โอดตตปปะ, ๕. อโลภะ ความ
 ไม่โลภ, ๖. อโทสะ ความไม่โกรธประทุษร้ายใจ, ๗. ตตรมัช-
 ฌัตตตา ความที่เป็นมัชฌิยสัทธิคือเป็นกลางในเรื่องนั้น ๆ
 ๘. กายปัสสัทธิ ความสงบในนามกาย, ๙. จิตตปัสสัทธิ
 ความสงบจิต, ๑๐. กายลหุตา ความเบานามกาย, ๑๑. จิตต-
 ลหุตา ความเบาจิต, ๑๒. กายมุตตา ความอ่อนนามกาย,
 ๑๓. จิตตมุตตา ความอ่อนแห่งจิต, ๑๔. กายกัมมัณฺญุตตา
 ความควรแก่การงานแห่งนามกาย, ๑๕. จิตตกัมมัณฺญุตตา

ความควรแก่การงานแห่งจิต ๑๖. กายปาคุญญตา ความคล่องแคล่วแห่งนามกาย, ๑๗. จิตตปาคุญญตา ความคล่องแคล่วแห่งจิต, ๑๘. กายชุกตา ความตรงแห่งนามกาย. ๑๙. จิตตชุกตา ความตรงแห่งจิต, รวมเป็น ๑๙. กับ วิรติ ความงดเว้น ๓ คือ ได้แก่ สัมมาวาจา เจรจาชอบ โดยความว่างดเว้นจากวาจาที่ผิด, สัมมากัมมันตะ การงานชอบ โดยความว่างดเว้นจากการงานที่ผิด, สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ โดยความว่างดเว้นจากอาชีวะที่ผิด, และ อัปปมัญญา การแผ่จิตออกไปโดยไม่มีประมาณ ๒ ข้อคือ ภรณา กับ มุทิตา และ ปัญฺฑินทริย อินทริยคือปัญญาอีกข้อหนึ่ง. ก็รวมเป็น โสภณเจตสิก คือเจตสิกทั้งดงาม, หรือ กุศลเจตสิก คือเจตสิกฝ่ายกุศลเป็น ๒๕.

เพราะฉะนั้น เมื่อรวมเจตสิกทั้งสามหมวด คืออัญญา-สมานาเจตสิก ๑๓, อกุศลเจตสิกหรืออโสภณเจตสิก ๑๔ กับ โสภณเจตสิกหรือกุศลเจตสิก ๒๕ ก็เป็น ๕๒.

เจตสิกทั้ง ๕๒ นี้ เมื่อรวมเข้ากับจิตอย่างย่นย่อ ก็เป็น ๕๓, คือ จิตทั้งหมดนับเป็น ๑ เท่านั้น กับเจตสิก ๕๒ ก็รวมเป็น ๕๓. ทำไมจิตจึงนับเป็น ๑ เท่านั้น ก็โดยเหตุผลดังที่กล่าวมาแล้ว.

วิญญาณ มโน และจิต ใน ๒ ปิฎก

เมื่อจะจัดเข้าในชั้นที่ ๕ หรือว่าจัดชั้นที่ ๕ เข้าในหมวด
เจตสิก, **วิญญาณ** จัดเข้าในหมวดจิต, **เวทนา สัญญา สังขาร ๓**
นี้เป็น **เจตสิก**, เจตสิกทั้งปวงนี้ เมื่อย่นย่อลงแล้วก็ย่นย่อ
ลงในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหมด, และตามนัยใน
อภิธรรมนี้ **วิญญาณ** ในชั้นที่ ๕ **มโน** ในอายตนะภายใน
และ **จิต** ที่กล่าวถึงในที่ทั้งปวง จัดเข้าในหมวดจิตหมด.

เพราะฉะนั้น หลักของการจัดหมวดจิตในอภิธรรม จึง
ต่างจากหลักของการแสดงจิต มโน และวิญญาณ ในสูตรต้นตะ
หรือในพระสูตร.

ในพระสูตรนั้น จิตมีความหมายอย่างหนึ่ง วิญญาณ
มีความหมายอย่างหนึ่ง มโนมีความหมายอย่างหนึ่ง ดังที่
แสดงแล้วใน **อนัตตลักขณสูตร** และใน **อาทิตตปริยายสูตร**.

กล่าวโดยย่อ ใน **อนัตตลักขณสูตร** ญาณนั้นเป็น
 ชั้นที่ ๕ ข้อหนึ่ง ซึ่งตกในลักษณะของไตรลักษณ์ คือไม่เที่ยง
 เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ดังที่ในพระสูตรนั้นสอนให้รู้ว่าญาณ
 เป็นอนัตตา.

ใน **อาทิตตปริยายสูตร** มนะเป็นอายตนะภายในข้อหนึ่ง
 ที่ท่านสอนให้พิจารณาว่าเป็นของร้อน, ร้อนเพราะไฟคือ ราคะ
 โทสะ โมหะ เป็นต้น.

คราวนี้ ใครเป็นผู้พิจารณาญาณว่าเป็นอนัตตา
 พิจารณามนะว่าเป็นของร้อน, ต้องมีผู้พิจารณาอีกผู้หนึ่ง ไม่ใช่
 ญาณพิจารณาญาณเอง หรือมนะพิจารณามนะเอง, ใน
 ตอนท้ายของพระสูตรทั้งสองนี้ก็แสดงว่าจิตพ้นจากอัสวกิเลส,
 แต่ไม่ได้แสดงว่าญาณพ้นหรือมนะพ้น, จะแสดงอย่างนั้น
 ก็ย่อมไม่ได้ เพราะเมื่อญาณเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
 ก็ไม่อยู่ในฐานะที่จะเป็นผู้พ้นกิเลส, และมนะก็เป็นของร้อน
 เพราะไฟกิเลส ก็ไม่อยู่ในฐานะที่จะเป็นผู้พ้น.

นักอภิธรรมบางท่านได้กล่าวหาผู้ที่แสดงอย่างนี้ว่า แสดง
 ชั้นที่ ๖ คือแสดง **จิต** เพิ่มขึ้นอีกหนึ่งชั้น, เพราะว่าตาม
 อภิธรรมนั้น จิต มนะ ญาณ อยู่ในหมวดจิตอันเดียวกัน.

คราวนี้ถ้าพิจารณาดูให้รู้อธิบายของท่าน และเมื่อ
 ต้องการจะพูดถึงธรรมะในปิฎกไทย ก็เอาอธิบายของปิฎกนั้น
 มาอธิบาย ก็ไม่ยุ่ง.

คือว่าเมื่อจะอธิบายอภิธรรม ก็อธิบายว่าทั้งสามนี้ เหมือนกัน, แต่ว่าเมื่อจะอธิบายพระสูตร ก็อธิบายตาม หลักฐานในพระสูตรตั้งกล่าวมาแล้ว.

แต่อภิธรรมนี้ได้เป็นที่นิยมนับถือมาเป็นเวลาช้านาน, พระอาจารย์ผู้อธิบายพระสูตร เมื่อจะอธิบายถึงจิต ถึงมโน ถึง วิญญาณ ก็คัดเอาคำอธิบายในอภิธรรมมาใส่ไว้ในพระสูตร ด้วย, เพราะฉะนั้น จึงเกิดความสับสนกันขึ้น, ดังเช่นบาลี พระสูตรกล่าวถึงจิต พระอาจารย์ผู้อธิบายก็คัดเอามาจาก อภิธรรมว่า “จิตตุนติ วิญญาณํ วิญญาณํ ชื่อว่าจิต” เป็น อย่างนี้เป็นพื้นตั้งแต่ชั้นอรรถกถาลงมา, อันนี้แหละเป็นเหตุให้ สับสนกัน. ถ้าหากว่าแยกเสียตั้งที่กล่าวมาแล้วก็จะไม่สับสน.

พิจารณาดูในคัมภีร์อภิธรรมนั้น ท่านต้องการแสดงเพียง ชั้นที่ ๕ เท่านั้น, คือจำแนกชั้นที่ ๕ ออกไปอย่างวิจิตรพิสดาร, วิญญาณก็จำแนกออกไปเป็นจิตต่าง ๆ อย่างวิจิตรพิสดาร, และเวทนา สัญญา สังขาร ก็จำแนกออกไปเป็นเจตสิกถึง ๕๒, จาก ๓ ไปเป็น ๕๒, แล้วรูปก็ยังจำแนกวิจิตรพิสดารออกไป อีกมากมาย, เพราะฉะนั้น เมื่อจับได้ว่าท่านต้องการจะอธิบาย ธรรมะแค่ชั้นที่ ๕ ให้พิสดาร, ท่านจะเรียกว่าจิต ว่ามโนหรือ อะไร ๆ ก็ตาม เราก็เข้าใจไปตามที่ท่านประสงค์ ก็เป็นการ ไม่ยุ่งแต่ก็ไม่ควรจะไปอธิบายให้ปะปนกัน.

และที่ท่านจำแนกจิตไว้ถึง ๘๔ ดวงนั้น ก็ด้วยยกเอา

เจตสิกขึ้นมาเพียง ๓ ข้อเท่านั้น คือ เวทนา ๑ ญาณะ ความรู้ ๑ สังขาร คือปรุงขึ้นเองหรือว่าต้องกระตุ้นเตือน ๑, เจตสิกมีถึง ๕๒ ยกขึ้นมาเพียง ๓ ข้อ ยังแจกออกไปตั้ง ๘๘, คราวนี้ถ้ายกทั้ง ๕๒ ก็จะได้จิตนับหาถ้วนไม่ เพราะฉะนั้นจิตที่แจกไว้นั้น ก็หมายความว่ายกขึ้นมาไว้เป็นตัวอย่างเท่านั้น, จิตของคนก็เป็นอย่างนั้น เพียงในระยะครู่หนึ่ง ก็มีความคิดไปต่าง ๆ มากมาย.

ปฏิสนธิและจุด

เรื่องในอภิธรรมบางประการก็สันนิษฐานว่า ท่านเก็บเอา มาจากความเชื่อเก่า ดังเรื่องสวรรค์ ๖ ชั้นเป็นต้น, แต่ก็ เป็นเรื่องที่ควรทราบ โดยที่ สุดแม้ในฐานะเหมือนอย่าง เป็นวรรณคดี, และการสันนิษฐานโดยเหตุผลนั้นก็ มีทางที่จะฟังทำได้, การที่ นำมาเล่าก็จะเล่าไปตรง ๆ ตามที่ท่านแสดงไว้ก่อน. จะกล่าวถึง เรื่อง ปฏิสนธิ และ จุด เป็นพิเศษ เก็บจากที่ท่านแสดงไว้ใน ปริจเฉทต่าง ๆ.

ปฏิสนธิ นั้นมี ๔ คือ

๑. **อบายปฏิสนธิ** ปฏิสนธิในอบาย, อบาย แปลว่า ภาพชาติที่ปราศจากความเจริญ.

๒. **กามปฏิสนธิ** ปฏิสนธิในภพชาติที่เป็นสุดดิ้นกามภาพจร คือยังหยั่งลงในกาม.

๓. **รูปาวจรปฏิสนธิ** ปฏิสนธิในภพชาติที่เป็นรูปาวจร คือ หยั่งลงในฉนาคที่มีรูปเป็นอารมณ์.

๔. **อรูปาวจรปฏิสนธิ** ปฏิสนธิในภพชาติที่เป็นอรูปาวจร คือ หยั่งลงในฉนาคที่มีอรูปเป็นอารมณ์.

ที่เรียกว่าอบายนั้น ท่านแสดง **อบายภูมิ** คือภูมิชั้นที่เรียกว่าอบายไว้ ๔ ได้แก่

๑. **นिरยะ** แปลตามศัพท์ว่า ที่ที่ไร้ความเจริญ เราแปลกันว่า นรก.

๒. **ติรัจฉานโยนิ** กำเนิดติรัจฉาน ได้แก่ สัตว์ติรัจฉานทุกประเภท.

๓. **เปตวิสยะ** วิสัยเปรต ได้แก่ ภูมิภพของเปรต หมายถึงสัตว์จำพวกหนึ่งที่เกิดมาเพื่อรับผลของกรรมที่เป็นส่วนเศษ เช่นว่าเมื่อไปนรกแล้วหลุดจากนรก แต่เศษของกรรมนั้นยังไม่หมด ก็ต้องไปเกิดเป็นเปรตใช้เศษของกรรมไปจนหมดก่อน.

๔. **อสุรกายะ** แปลว่า สัตว์ที่มีกายไม่กล้า ก็น่าจะได้แก่พวกผีต่าง ๆ ไม่ปรากฏกายออกมาโดยเปิดเผย.

๔ จำพวกนี้เรียกว่า **อบายภูมิ**, ปฏิสนธิในสัตว์ทั้ง ๔ จำพวกนี้ก็เรียกว่า **อบายปฏิสนธิ**.

ส่วนมนุษย์กับสวรรค์ ๖ ชั้น ตั้งต้นแต่ชั้นจาตุมหาราช จนถึงชั้นปรนิมมิตวสวัตตี รวมเป็น ๗ ทั้งมนุษย์ นี้เรียกว่า

เป็น **ภุมิสุคคติ** ที่เป็นชั้นกามาพจร, เมื่อปฏิสนธิใน ๗ จำพวกนี้ ก็เรียกว่าปฏิสนธิในกามสุคคติเป็น **กามสุคติปฏิสนธิ**.

ฉะนั้น เมื่อรวมอบายภุมิ ๔ กับกามสุคติภุมิอีก ๗ เป็น ๑๑, ๑๑ ภุมินี้เรียกว่า **กามาวจรภุมิ** ภุมิที่หยั่งลงในกามทั้งหมด.

ส่วนภุมิของพรหมที่ไปเกิดเพราะได้รูปฌาน ก็เรียกว่า **รูปาวจรภุมิ**, ปฏิสนธิในภุมินี้ก็เรียกว่า **รูปาวจรปฏิสนธิ**.

ภุมิของผู้ได้รูปฌาน ก็เรียกว่า **อรุภุมิ**, ปฏิสนธิในภุมินี้ก็เรียกว่า **อรุรูปาวจรปฏิสนธิ**.

คราวนี้ เมื่อว่าถึงจิตที่จะทำให้ไปปฏิสนธิในภุมิเหล่านั้น, จิตที่เป็นอกุศลวิบากที่เรียกว่า **สันตிரณจิต** ซึ่งประกอบด้วยอุเบกขาอันเป็นอกุศลวิบาก ก็ให้ปฏิสนธิในอบายภุมิ.

ส่วนที่จะให้เกิดในชั้นมนุษย์นั้น เป็นจิตที่เป็นกุศลวิบากอันตรงกันข้าม, แต่ว่าก็ยังต่างกัน, ถ้าเป็นกุศลวิบากจิตที่เป็นชั้นอ่อน ก็ให้เกิดเป็นมนุษย์ซึ่งทุรพลวิการหรือว่าขาดแคลน. ดังเช่นตั้งปัญหาว่าคนที่มีสติปัญญาที่มากที่สุด หรือไปบ้าเสียจริตนั้น เกิดด้วยกุศลจิตเช่นไร, นี่ท่านก็ตอบว่าเกิดด้วยกุศลจิตที่เรียกว่า **ทุเหตุกะ** แปลว่า **มีเหตุสอง**.

เหตุที่เป็นเหตุฝ่ายกุศลนั้น กล่าวเป็นชื่อไว้ ๓ คือ **อโลกะ อโทสะ อโมหะ** ดังที่ได้แสดงแล้ว, แต่ถ้ามีเหตุเพียง ๒ คือมีอโลกะ อโทสะ, แต่ว่าขาดอโมหะ คือแปลว่า

ขาดปัญญา อาจจะหมายความว่า มีน้อยก็ได้, เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ให้เกิดมาเป็นคนที่บมมากหรือว่าบ้าใบ้เสียจริต, แม้มีเหตุสาม คือมีโอโลภะ อโทสะ อโมหะเป็นเหตุ แต่ว่าอ่อน, ก็ทำให้ระดับ ของความเป็นมนุษย์ พร้อมทั้งเครื่องแวดล้อมต่าง ๆ อ่อนลง, ถ้าเหตุที่เป็นกุศลทั้งสามนี้บริบูรณ์ และมีกำลังแรง ความเป็น มนุษย์และสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ก็สมบูรณ์

จิตต่าง ๆ ตามที่ท่านจัดเอาไว้เป็นกุศลจิตหรืออกุศลจิต นั้น ก็หมายถึงจิตที่มีกำลังแรงจนถึงเป็นตัวกรรม คือว่ามีกำลัง แรงจนถึงเกิดเป็นเจตนา ได้แก่จิตที่เป็นชั้นชวณะทั้งหลาย, ถ้า เป็นจิตที่ไม่แรงถึงอย่างนั้นก็ยังไม่เป็นกุศลอกุศล คือยังไม่เป็น ตัวกรรมนั่นเอง, อย่างที่เรียกกันในปัจจุบันว่าเป็น**จิตได้สำนึก** แต่จิตที่เป็นตัวกรรมได้นั้นเป็นจิตที่มีกำลัง มีเจตนาทำนองเป็น **จิตสำนึก**.

ตัวกรรมนั้นก็ดังที่ได้เคยทราบแล้วว่า กรรมที่เป็น ตัวเดิมก็คือ **เจตนา**, กรรมที่เป็นตัวรองก็คือการกระทำที่ สืบจากเจตนาออกไปเป็นการงานอย่างใดอย่างหนึ่ง, ดังที่มี พระพุทธภาษิตว่า “**เจตนาหิ ภิกษเว กมฺมิ วทามิ ภิกษุ** ทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาคือความจงใจว่าเป็นตัวกรรม” เพราะ ว่าบุคคลตั้งเจตนาขึ้นแล้ว จึงทำทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ทางใจ

* อัง. ฉกก. ๒๒/๔๖๔/๓๓๔.

ข้าง* ฉะนั้น ในคัมภีร์อภิธรรมนี้จึงได้จำแนกกรรมไว้
หมวดละ ๔ ข้อ รวมเป็น ๓ หมวดด้วยกัน.

หมวดที่หนึ่ง จำแนกกรรมไว้ตาม กิจ คือ **หน้าที่** กิจ
แปลว่า การงานที่พึงกระทำ ก็หมายถึงหน้าที่ ได้แก่

๑. **ชนกกรรม** กรรมที่ให้เกิด
๒. **อุปัถุมภกกรรม** กรรมที่อุปถัมภ์
๓. **อุปปีฬกกรรม** กรรมที่เบียดเบียน
๔. **อุปฆาตกรรม** กรรมที่ตัดรอน.

ชนกกรรม กรรมที่ให้เกิดนั้น ได้แก่ กรรมที่ให้ถือ
ปฏิบัติในภุมิใดภุมิหนึ่งดังกล่าวมาแล้ว

อุปัถุมภกกรรม กรรมที่อุปถัมภ์นั้น ได้แก่ กรรมที่เคย
อุปถัมภ์, อุปถัมภ์อะไร ก็อุปถัมภ์ชนกกรรมนั่นเอง, ถ้า
ชนกกรรมส่งผลให้เกิดมาดี ก็อุปถัมภ์ให้ดีนานและมากขึ้น, ถ้า

ชนกกรรมส่งผลให้เกิดมาไม่ดี ก็อุปถัมภ์ให้ไม่ติดนานและให้ไม่ดีมากขึ้น คือว่าดีก็อุปถัมภ์ให้ติดนานและมากขึ้น ชั่วก็อุปถัมภ์ให้ชั่วนานและมากขึ้น

อุปปีฬกรรม กรรมที่เบียดเบียน, ได้แก่ ถ้าชนกกรรมส่งผลให้เกิดมาดี ก็เบียดเบียนให้ด้น้อยเข้าหรือว่าให้ด้นั้นมีสันเข้า, คือแปลว่าให้ดีไม่สะดวก ต้องขัดข้องอย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าชนกกรรมส่งผลให้เกิดมาไม่ดี ก็เบียดเบียนให้ไม่ด้นั้นน้อยเข้าสันเข้า ทำให้ผลที่ไม่ดีต่าง ๆ ดำเนินไปไม่สะดวก.

อุปฆาตกรรม กรรมที่ตัดรอน อันนี้แรงกว่าอุปปีฬกรรม, คือถ้าชนกกรรมแต่งให้เกิดมาดี ก็ตัดรอนให้เป็นไม่ดี ตรงกันข้ามทีเดียว, ถ้าชนกกรรมแต่งให้เกิดมาไม่ดี ก็ตัดรอนให้กลับเป็นดีตรงข้ามทีเดียว, บางทีก็ตัดรอนถึงชีวิต คือควรจะได้จะถึงอะไรสักอย่างหนึ่งก็มาอันเป็นให้สิ้นชีวิตลงโดยฉับพลัน.

กรรมจำแนกโดยกิจคือหน้าที่ เป็น ๔ ข้อ

หมวดที่ ๒ จำแนกโดย กาล ที่ให้ผล ได้แก่

๑. **กัฏฐธรรมเวทนียกรรม** กรรมที่ให้เสวยผลในปัจจุบัน

๒. **อุปปีชชเวทนียกรรม** กรรมที่ให้เสวยผลในภพหน้า ที่เป็นอันดับจากภพในปัจจุบัน

๓. **อปราปรเวทนียกรรม** กรรมที่ให้เสวยผลในภพสืบ ๆ ไป

๔. **อโหสิกรรม** กรรมที่ได้มีแล้ว.

กัฏฐธรรมเวทนียกรรม กรรมที่ให้เสวยผลในปัจจุบันนั้น

หมายถึง กรรมอย่างแรงมาก ที่ให้ผลในปัจจุบันนี้ทีเดียว, เทียบได้เหมือนอย่างว่าบุคคลที่ได้กระทำความชอบเป็นพิเศษ ต่อชาติ ศาสนา หรือพระมหากษัตริย์ และได้รับสุขสนองผล ในปัจจุบัน ในด้านตรงกันข้าม ก็เหมือนกับบุคคลที่ประกอบ กรรมมีโทษร้ายแรง ได้รับทุกข์สนองผลในปัจจุบัน, ในด้านของ ศาสนาก็มีตัวอย่าง เช่นการที่บำเพ็ญทานในพระอรหันต์โดย เฉพาะที่ได้เล่าไว้ในเรื่องต่าง ๆ, ได้ใส่บาตรแก่พระปัจเจกโพธิ หรือพระอรหันต์ที่เข้านิโรธสมาบัติ, โดยปรกติว่าท่านเข้า ๗ วัน ออกจากนิโรธสมาบัตินั้นแล้วก็บิณฑบาต, แล้วใครได้ใส่บาตร ท่านตอนนั้นละก็กุศลแรงนัก ให้ผลในภพชาติปัจจุบัน

อุปปีชชเวทนียกรรม กรรมที่ให้เสวยผลในภพหน้าซึ่งเป็นอันดับจากภพนี้, ก็ได้แก่นันทริยกรรมในฝ่ายชั่ว, หรือว่า มหัคคตกรรมในฝ่ายดี หมายถึงการได้สมาธิอย่างสูงจนเป็นขั้น รูปฌานและอรูปรฌาน, คือถ้าประกอบอนันทริยกรรมในฝ่ายชั่ว ก็ให้ผลคือว่าไปนรกในภพชาติอันดับนั้นทีเดียว, ถ้ามีมหัคคต-กรรมดังกล่าวในฝ่ายดีก็ไปเป็นรูปพรหม อรูปพรหม ในภพ อันดับไปที่เดียว.

อปราปรเวทนียกรรม กรรมที่ให้เสวยผลในภพเป็น อันดับนั้น ก็หมายถึงกรรมที่ให้เสวยผลในภพที่เป็น ลำดับ ๆ ไป ไม่กำหนดว่าภพไหน.

อโหสิกรรม กรรมที่ได้มีแล้ว นี้หมายถึงกรรมที่ให้ผล

เสร็จแล้ว หรือว่ากรรมที่ชื่อว่าให้ผลเสร็จ เพราะไม่มีโอกาสจะให้ผล, ได้แก่กรรมที่พระอรหันต์ได้ทำไว้ก่อนแต่ท่านสำเร็จ และมีเวลากำหนดที่จะให้ผลแก่ท่านในชาติต่อ ๆ ไป แต่ว่าท่านสิ้นภพสิ้นชาติเสียแล้ว ฉะนั้น กรรมดังกล่าวก็ไม่มีโอกาสที่จะให้ผล อันนี้ก็เรียกว่าอโหสิกรรมเหมือนกัน.

รวมเป็น ๔ ข้อ จัดเป็นหมวดหนึ่ง ตามเวลาที่ให้ผล อีกหมวดหนึ่งจัดตาม **น้ำหนัก** ที่ให้ผล คือ

๑. **ครุกรรม** กรรมหนัก
๒. **อาสันนกรรม** กรรมที่ใกล้
๓. **อาจิณณกรรม** กรรมที่สั่งสมมา
๔. **กตัตตากรรม** กรรมที่สักว่าทำมา.

ครุกรรม กรรมหนักนั้น ก็ได้แก่กรรมที่จะพึงให้ผลในปัจจุบัน หรือในภพเป็นอันดับดังกล่าวแล้ว.

อาสันนกรรม กรรมใกล้นั้น หมายถึงกรรมเมื่อใกล้ตาย.

อาจิณณกรรม กรรมที่สั่งสมมา หมายถึงกรรมที่ได้ทำมาบ่อย ๆ.

กตัตตากรรม กรรมที่สักแต่จะทำ, นี้มีความหมาย ๒ อย่าง คือหมายถึงกรรมที่นอกจาก ๓ ข้อดังกล่าวมาแล้ว หรือว่ากรรมที่ได้ทำโดยไม่มีเจตนา ซึ่งท่านว่าก็อาจจะให้ผลได้เหมือนกัน.

ท่านแสดงว่า ครุกรรมให้ผลก่อน, เมื่อครุกรรมไม่มี

อาสันนกรรมก็ให้ผล, เมื่ออาสันนกรรมไม่มี อาจิณณกรรม คือกรรมที่ทำมาบ่อย ๆ ก็ให้ผล, เมื่ออาจิณณกรรมไม่มี กัตตตากกรรมก็ให้ผล,

ท่านเปรียบเหมือนอย่างว่า ยืนอยู่บนภูเขาหรือบนที่สูง แล้วก็โยนสิ่งต่าง ๆ ลงมา มีก้อนหินก้อนอิฐขึ้นไม้ไผ่ไม้ ใบหญ้าอะไรเป็นต้น ของที่หนักก็มาถึงพื้นดินก่อน ของที่เบากว่าก็หล่นมาถึงพื้นทีหลัง, กรรมทั้ง ๔ นี้เหมือนกัน, กรรมที่หนักก็ให้ผลก่อน กรรมที่อ่อนก็รอง ๆ ลงมา.

แต่ว่าข้อเปรียบเทียบอันนี้เคยถูกค้าน คือถูกค้านว่า ไม่ถูกเสมอไป ที่ว่าโยนของลงมา และของก็จะตกลงมาตาม ลำดับน้ำหนัก, เพราะว่าถ้าโยนในที่แห่งหนึ่งซึ่งสูบลอากาศออกหมดแล้ว ของจะไม่ตกลงมาตามลำดับอย่างนั้น จะเท่ากันหมด ที่จริงข้อค้านนี้เห็นจะต้องใช้เป็นข้อยกเว้นให้ใช้สำหรับพระ อรหันต์ ที่เหมือนอย่างว่าสูบลอากาศออกหมดแล้ว และเมื่อ ดับขันธุ์ไปแล้ว ก็เป็นอันว่าเป็นอโหสิกรรมเสียที่เป็นหมดเรื่อง.

เพราะฉะนั้น จึงรวมกรรมที่แบ่งตามกิจไว้ ๔ ข้อหมวด หนึ่ง ตามเวลาที่ให้ผล ๔ ข้อหมวดหนึ่ง ตามน้ำหนักอีก ๔ ข้อ หมวดหนึ่ง ก็รวมเป็น ๑๒ เรียกกันว่า กรรม ๑๒.

อีกอันหนึ่งคือเวร คำว่า เวร นี้ เป็นผลที่เกิดขึ้นสืบมา โดยตรงจากกรรมชั่ว, คือเมื่อบุคคลประกอบกรรมชั่ว ซึ่ง หมายความว่า จะต้องไปเบียดเบียนบุคคลใดบุคคลหนึ่ง, เช่นว่า

เมื่อไปฆ่าเขาทำร้ายร่างกายเขา ก็ต้องมีอีกผู้หนึ่งที่ถูกฆ่าถูกทำร้ายร่างกาย, ลักทรัพย์เขา ต้องมีอีกผู้หนึ่งที่ต้องถูกลักทรัพย์ ดังนั้นเป็นต้น, เพราะฉะนั้น บุคคลที่สองซึ่งต้องเป็นตัวกรรม คือเป็นผู้รับผลแห่งการกระทำของบุคคล เมื่อผูกใจเจ็บ ก็เกิดลักษณะขึ้นอีกอันหนึ่งเรียกว่า เวร ระหว่างบุคคลที่หนึ่งซึ่งเป็นผู้กระทำความผิด และบุคคลที่สองคือผู้ถูกกระทำ, ดังจะเห็นได้ในปัจจุบัน เมื่อบุคคลที่หนึ่งด่า, บุคคลที่สองซึ่งเป็นผู้ถูกด่า ถ้ามีความเจ็บแค้นขึ้นก็ด่าตอบ, เมื่อด่าตอบขึ้น บุคคลที่หนึ่งก็กลายเป็นบุคคลที่สอง และก็ต้องด่าตอบให้แรงขึ้นไปอีก, หนัก ๆ ขึ้นก็ถึงกับทำร้ายร่างกายกัน จนถึงฆ่าฟันกัน ลักษณะดังกล่าวนี้แหละเรียกว่า เวร.

เวรเกิดจากการผูก คือการที่บุคคลที่สองผูกใจเจ็บและคิดทำการแก้แค้น, และเวรนี้ท่านว่าไม่ใช่ผูกกันแต่เฉพาะในปัจจุบันชาตินี้เท่านั้น ยังอาจจะผูกกันต่อไปถึงชาติภพอื่นต่อไปด้วย, และถ้ายังผูกกันอยู่ก็ต้องมาพบกัน และทำการแก้แค้นกัน เป็นการตอบแทนกันไปตอบแทนกันมา, อาจจะมีติดเยื่อไปนานจนกว่าทั้งสองฝ่ายจะเลิกผูก ดังที่เราเรียกกันว่า **อโหสิกรรม**, ขอขมาเอาคำอโหสิกรรมมาใช้, และเมื่อเลิกผูกกันเมื่อใด เวรก็ระงับเมื่อนั้น.

เรื่องของการผูกเวรสืบชาติกันไปหลายชาตินี้ มีตัวอย่างเทียบได้, เหมือนอย่างการที่ผูกเวรกันระหว่างชาติมนุษย์ อย่าง

บุคคลที่รวมกันอยู่เป็นประเทศชาติ แล้วถูกชาติใดมาข่มเหง
 รังแกก็ผูกใจเจ็บกันมา จนถึงขั้นลูกก็ยังรู้สึกเป็นศัตรูกัน ชั้น
 หลานก็รู้สึกเป็นศัตรูกัน, มีโอกาสขึ้นเมื่อใดก็แก้แค้นขึ้นเมื่อนั้น,
 นี่ก็ผูกเวรกันสืบกันไปหลายชั่วคน.

อันที่จริงในด้านดีก็เวรเหมือนกัน แต่เราไม่เรียกว่าเวร
 เราเรียกว่า **ความกตัญญูตเวที**. เหมือนดังเมื่อบุคคลที่หนึ่ง
 ทำคุณให้ บุคคลที่สองซึ่งเป็นผู้รับคุณก็มีความกตัญญู นี่ก็
 เท่ากับว่าผูกใจรู้พระคุณของท่าน และมีกตเวทีคือตอบแทน
 พระคุณท่านตามโอกาส, อันนี้ก็เวรเหมือนกัน แต่เป็นเวร
 ไปในทางดี ซึ่งท่านไม่เรียก เรียกแต่ในทางตรงกันข้ามว่าเวร,
 ส่วนในทางดีเรียกว่ากตัญญูตเวที. ทั้ง ๒ มีลักษณะเป็น
 ทำนองเดียวกัน.

ได้กล่าวถึงปฏิสนธิ และกรรมที่จำแนกออกเป็น ๔
หมวด กระจายออกเป็น ๑๒. บัดนี้จะได้กล่าวถึง **จุดจิต** คือ
จิตที่เคลื่อนออกจากภพนี้ สืบต่อไป

ท่านแสดงว่า **มรณะ** คือ *ความตาย* นั้น เกิดขึ้นด้วย
เหตุ ๔ อย่าง คือ ๑. **สิ้นอายุ** ๒. **สิ้นกรรม** ๓. **สิ้นทั้งสอง**
๔. **เพราะกรรมที่ตัดรอนอันเรียกว่าอุปจเฉทกรรม.**

สิ้นอายุ นั้น คือ เมื่อมีกำหนดแห่งอายุเท่าใด เมื่อถึง
อายุเท่านั้นก็เรียกว่าสิ้นอายุ

สิ้นกรรม นั้น มีกำหนดว่าจะต้องเสวยวิบากคือผลของ
กรรมอย่างใด เมื่อสิ้นวิบากของกรรมอย่างนั้นก็เรียกว่าสิ้นกรรม.

สิ้นทั้งสอง ก็คือสิ้นทั้งอายุสิ้นทั้งกรรม ตามที่กล่าวมา
แล้ว.

พิจารณาดูเขตอายุก็สำเร็จด้วยกรรม แต่ว่าท่านมาตั้งไว้ เป็นหัวข้ออีกอันหนึ่ง ก็นำพิจารณาเห็นว่า เป็นการตั้งหัวข้อขึ้น ตามที่เป็นไปโดยปรกติ, อย่างความตายของบุคคลบางคน พิจารณาดูแล้วก็อาจลงความเห็นได้ว่า ถึงคราวที่เขาสิ้นอายุ, อีกอย่างหนึ่ง โดยปรกติกำหนดอายุของบุคคลเรียกว่า **อายุ-กัป** (กำหนดอายุ) เช่นมีกำหนด ๘๐ ปี หรือว่า ๑๐๐ ปี ตามเกณฑ์ที่เป็นไปโดยมาก, เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ในพุทธ-ประวัติว่า พระพุทธเจ้าถ้าทรงอธิษฐานอายุสังขารด้วยอิทธิบาท-ภาวนา ก็จะพึงทรงดำรงอยู่กัปหนึ่ง หรือว่าเกินกัปหนึ่ง, ท่านแก้ว่าคำว่า **กัปหนึ่ง** หรือว่า **เกินกัปหนึ่ง** นั้น หมายถึง **อายุกัป** หรือ **ชีวิตกัป** ซึ่งมีกำหนดขนาด ๑๐๐ ปี ซึ่งนับว่าเป็นกำหนดอย่างมากในยุค, เมื่อแก้อย่างนี้ ก็อาจจะเป็นวิสัยที่จะเป็นไปได้, เมื่อดำรงชีวิตอยู่จนถึงอายุ-กัปดังกล่าวนั้น จึงสิ้นชีวิต ก็เรียกว่าตายเพราะสิ้นอายุได้ เหมือนกัน, ส่วนข้อว่าสิ้นกรรมนั้น ก็อาจจะเห็นได้ในบางคน เมื่อได้รับผลของกรรม บางทีก็เป็นกรรมดีที่ชีวิตยังดำเนินอยู่ บางทีก็เป็นกรรมชั่วชีวิตก็ยังดำเนินอยู่, กรรมดีนั้นยกไว้ เพราะกรรมชั่วมองบางคนเสียจริตและกั้ดำเนินชีวิต เช่นกิน นอนอย่างสัตว์ดิรัจฉานบางจำพวก แต่ก็ไม่เจ็บไม่เป็นอะไรก็อยู่ ไปได้, ถ้าหากว่าเป็นคนอื่นไปทำอย่างนั้นเข้า ก็น่าจะเป็นโรค อดโรยอย่างร้ายแรงเป็นอันตรายอย่างไม่ช้า, แต่บุคคลเช่นนั้น

ไม่เป็นอะไรก็อยู่ไปได้ และบางทีก็อยู่ไปได้นาน ๆ อย่างนี้ก็
 น่าจะเห็นว่าอยู่ได้ด้วยกรรม คือผลของกรรมชั่วที่จะต้องมา
 เป็นอย่างนั้นยังไม่สิ้น ลั่นกรรมเมื่อใดก็ตายเมื่อนั้น, และ
 เรื่องนี้ก็ยังมีคติของคนเก่า ๆ ดังเช่นเป็นสมภารเจ้าวัดจะสร้าง
 โบสถ์ขึ้นใหม่ ก็ถือกันว่าถ้าทำโบสถ์ให้เสร็จก็จะอายุสั้น, เพราะ
 ฉะนั้น ผู้ที่เชื่อบุญนี้ก็จะต้องให้เหลืออะไรไว้อย่างหนึ่งที่ยัง
 ไม่เสร็จ นี่ก็กลัวว่าจะสิ้นกรรมหรือว่าสิ้นอายุเหมือนกัน. แต่ว่า
 ความเชื่ออย่างนี้พิจารณาดูแล้วก็จะไม่มีเหตุผล และก็อาจจะ
 เกิดจากการสังเกต, เพราะว่าการสร้างโบสถ์นั้นไม่ใช่ทำได้ง่าย
 และสมภารเจ้าวัดผู้สร้างโบสถ์ในชนบทนั้นโดยมากก็อายุมาก ๆ
 เมื่อดำริสร้างโบสถ์ขึ้น บางทีก็ใช้เวลานานปี บางทีก็ถึง ๑๐ ปี,
 เมื่อเป็นเช่นนั้น ถึงจะไม่สร้างโบสถ์ก็ต้องตายแน่เหมือนกัน
 เพราะนานปี, แล้วก็อาจจะเป็นอย่างนี้เห็นกันหลาย ๆ รายเข้า
 ก็เลยมักจะถือว่าสร้างโบสถ์เสร็จแล้วก็อายุจะสั้น.

ส่วนที่ตายเพราะ **อุปัจเจทกกรรม** กรรมที่ตัดรอนนั้น
 ยกตัวอย่างก็เช่นประสบอุบัติเหตุ หรือว่าถูกฆาตกรรม ซึ่งโดย
 ปรกติอายุก็จะดำเนินต่อไปอีก, แต่ว่าเมื่อมีเหตุตัดรอนให้สิ้น
 ชีวิตลงโดยปัจจุบันทันด่วน นี่ก็จัดเป็นอีกประเภทหนึ่ง เป็น
 ประเภทที่ ๔.

ท่านได้แสดงถึงจิตและอารมณ์ของจิตในขณะที่จะตายไว้ว่า
 ในเวลาที่บุคคลกำลังจะตายนั้น กรรมที่จะให้เกิดปฏิสนธิใน

ภาพอื่น หรือว่า **กรรมนิमित** คือเครื่องอุปกรรมต่าง ๆ ที่ได้เคยใช้มา เคยพบเคยเห็นมาในขณะที่ตนทำกรรมนั้น ๆ หรือว่า **คตินิमित** คือคติที่ไปที่ตนจะต้องไปเสวยในภพที่จะเกิดขึ้นในลำดับ ก็จะมีปรากฏขึ้นในทวารทั้ง ๖ ทวารใดทวารหนึ่งตามกำลังของกรรม, ต่อจากนั้น จิตสันดานคือความสืบต่อของจิต ก็จะปรารถนาคือห่วงอยู่กับอารมณ์ที่มาปรากฏนั้น เป็นจิตที่บริสุทธิ์หรือว่าเป็นจิตที่เศร้าหมอง ตามกำลังของกรรมที่กำลังให้ผลอยู่ และก็น้อมห่วงไปในคติคือที่ไป ซึ่งจะต้องไปเสวยตามสมควรแก่ภพที่จะเกิดขึ้น มักจะเป็นไปดังนี้โดยมาก, และกรรมที่จะให้เกิดขึ้นต่อไปนั้น ซึ่งตนได้เคยกระทำไว้แล้ว ก็จะปรากฏเหมือนอย่างเป็นกรรมที่ตนกำลังกระทำอยู่ในบัดนั้น, ในฝ่ายชั่วเช่น ได้ฆ่าได้ลักไว้ ปาณาติบาต หรืออกินนาทาน ก็จะปรากฏเหมือนกำลังกระทำอยู่ในเวลานั้น, หรือว่าในฝ่ายดี ทาน ศีลที่ตนได้บำเพ็ญไว้ ก็จะปรากฏคล้ายกับว่าได้กำลังบำเพ็ญอยู่ในเวลานั้น. จุติจิต คือจิตสุดท้ายในภพปัจจุบัน ก็จะเกิดขึ้นในที่สุดของวิถิจิต หรือว่าในขณะที่สิ้นภวังคจิตแล้วก็ดับไป ตอนนี้เรียกว่าตาย.

ในอันดับของเวลาที่จุติจิตในภพก่อนเกิดขึ้นและดับไปนั้น ปฏิสนธิจิตซึ่งสืบต่อภพใหม่ก็ปรากฏขึ้นทันที และก็ปรารถนาอารมณ์ที่จุติจิตในภพก่อนนั้นได้ยึดถือมาแล้วมาต่อเนื่องกัน.

สำหรับ **มรณะ** คือความตายจะมีขึ้นได้นั้น ก็ต่อเมื่อ

อารมณ์ปรากฏอยู่เฉพาะหน้า เป็นอารมณ์ที่ดำรงอยู่ด้วยกรรม หรือกรรมนิमित หรือคตินิमितดังกล่าวมาแล้ว มรรณกะกล่าวคือ จุติจิต จึงเกิดขึ้น, โดยปรกตินั้น ท่านแสดงว่าบุคคลผู้ที่ได้ถือ ปฏิสันทิมาแล้ว จิตก็ปรารภอารมณ์หรือหน่วงอยู่กับอารมณ์ จำเดิมแต่ลำดับของปฏิสันทิจิตครั้งแรกนั้นเรื่อยมา จนถึงจุติจิต บังเกิดขึ้นในครั้งสุดท้าย, เมื่อวิถีจิตที่ดำเนินไปไม่เกิดมีขึ้น จิต นั้นก็ไม่ขาดสาย แต่ว่ายสืบต่ออยู่เป็นภวังคจิต เป็นไปเหมือน อย่างกระแสน้ำ, และในที่สุดเมื่อจุติจิตบังเกิดขึ้นแล้วก็ดับ ปฏิสันทิจิตที่บังเกิดขึ้นในภพใหม่ก็ต่อเนื่องกันไปตามลำดับ เหมือนล้อของรถที่แล่นไป, ท่านแสดงไว้ในคัมภีร์อภิธรรมนี้ว่า อย่างนี้.

สำหรับพระสูตรนั้น พระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสแสดงไว้โดยละเอียดเหมือนอย่างทีกล่าวมา แต่ว่าได้ทรงแสดงโดย หลักธรรม, เช่นว่า เมื่อจิตเศร้าหมองก็หวังทุกคติได้ เมื่อจิต ไม่เศร้าหมองก็หวังสุคติได้. น้าหนักในพระสูตรตันตะที่ พระพุทธเจ้าแสดงนั้น มุ่งทางปฏิบัติธรรม ดังเช่นตรัสให้ละชั่ว ทำดี ชำระจิตของตนให้โปร่งใส, และได้ทรงแสดงหลักของการ ปฏิบัติไว้ อันเป็นหลักที่จะพึงพิสูจน์ได้ด้วยตนเอง ให้รู้ได้ใน ปัจจุบัน, แต่ในด้านที่จะพึงรู้ได้เฉพาะตนสำหรับท่านผู้มีญาณ พิเศษ ดังเช่นมี จุตูปปาตญาณ รู้จติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย ไม่ได้ทรงแสดงไว้, เพราะแม้จะทรงแสดงไว้ ก็รู้ได้เฉพาะผู้ที่มี

ญาณหยั่งรู้อันพอกันเท่านั้น และก็ไม่ได้เกิดประโยชน์ในด้านปฏิบัติ, เพราะฉะนั้น จึงได้มุ่งแสดงชี้แจงในข้อที่จะเป็นประโยชน์ในด้านปฏิบัติ, ดังที่ใช้คำว่าเป็น **อาทิพรหมจรรย์** คือ **เป็นต้นพรหมจรรย์** คือเป็นต้นความประพฤติดีประพฤดีชอบ.

มีข้อที่ควรสังเกตการใช้ศัพท์ คือ **อารมณ** กับ **อาลัมพนะ** คำว่า **อารมณ** นี้ เรียกตามศัพท์ว่า **อาร์มมณะ** เขียน **ณ** การันต์, แต่ที่เขียนกันมักจะชอบใช้ **ย** การันต์ เป็นการเขียนไม่ถูก, ต้องใช้ **ณ** การันต์ และมักแปลกันว่า **สิ่งเป็นที่มาয়ินดี**, โดยความนั้น หมายถึง **เรื่องที่จิตคิดหรือเรื่องที่จิตดำริ เรื่องที่จิตครุ่นถึง**, เมื่อจิตคิดถึงเรื่องรูป ก็เรียกว่า **รูปารมณ** (อารมณคือรูป), เมื่อจิตคิดถึงเรื่องเสียง ก็เรียกว่า **สัททารมณ** (อารมณคือเสียง) เป็นต้น. และตามที่ใช้โดยมาก **อายตนะ** ภายใน ๖ มีตาหูเป็นต้น ถ้าเรียกว่า **อายตนะ** เช่น จักขุอายตนะ โสตายตนะ, อีกฝ่ายหนึ่งคือ **อายตนะ** ภายนอก มีรูปเสียงเป็นต้นที่คู่กัน ก็เรียกว่า **อายตนะ** เหมือนกัน เช่น รูปายตนะ สัททายตนะ. แต่ถ้าเรียกอายตนะภายในว่า **ทวาร** เช่น จักขุทวาร โสตทวาร ก็เรียกอายตนะภายนอกว่า **อารมณ** เช่น **รูปารมณ** **สัททารมณ** เป็นคู่กัน.

แต่ว่าในอภิธรรมมักใช้เรียกว่า **อาลัมพนะ** แปลว่า **ที่** **หน่วงหรือเครื่องหน่วง** หมายถึงเป็นที่หน่วงของจิตหรือเป็นเครื่องหน่วงของจิต เมื่อจิตหน่วงอยู่ในรูป ก็เรียกว่า **รูป-**

อาลัมพะนะ, เมื่อจิตหน่วงอยู่ในเสียงก็เรียกว่า สัททา-อาลัมพะนะ, โดยความก็เป็นอันเดียวกัน แต่ว่าใช้ศัพท์ชั้นใหม่ อีกศัพท์หนึ่ง.

อีกข้อหนึ่งก็คือคำว่า จุตติ ปฏิสนธิ กับชาติ มรณะ จุตติ เคลื่อน ปฏิสนธิ สืบต่อ ใช้ในคัมภีร์นี้, จุตติจิต จิตที่เคลื่อน ปฏิสนธิจิต จิตที่สืบต่อ ใช้อย่างนี้แสดงว่ามีผู้เคลื่อนออกไป และมีผู้ที่ปฏิสนธิคือสืบต่อในภพใหม่, เหมือนอย่างว่า ออกไปจากบ้านหนึ่งและเข้าไปสู่อีกบ้านหนึ่ง ก็ต้องมีผู้ที่ออกไปจากบ้านเก่าแล้วก็เข้าไปสู่บ้านใหม่, ถ้าหากว่าไม่มีผู้ที่ออกไปและเข้าไป ก็ไม่เรียกว่าออกไม่เรียกว่าเข้า ไม่เรียกว่าเคลื่อน ไม่เรียกว่าต่อ, อันนี้ก็เป็นที่อนันหนึ่งที่ควรคิด.

แต่ที่ใช้ว่า ชาติคือเกิด และ มรณะคือตาย นั้น เห็นได้ว่าใช้สำหรับสังขารร่างกายโดยส่วนเดียว คือเมื่อก่อเกิดสังขารขึ้นก็เป็นชาติความเกิด และเมื่อสังขารร่างกายนี้แตกสลายก็เป็นมรณะความตาย, ถ้าหากว่าจะมีแต่มรณะคือความตายไปทุกส่วนทุกสิ่ง บุคคลก็มีชาติเพียงชาติเดียว แต่นี่มีมตติการสืบชาติ เพราะฉะนั้น เมื่อมุ่งจะพูดถึงผู้ที่สืบชาติก็ต้องใช้คำว่า จุตติ ปฏิสนธิ

ในที่เช่นนี้ เมื่อพูดถึงสัตว์ ท่านแสดงว่า จุตติ อุปบัติ, จุตติ คือ เคลื่อน ก็เป็นคำเดียวกันกับคำคู่ต้น, อุปบัติ แปลว่า เข้าถึง ใช้แทนคำว่า ปฏิสนธิ ความเป็นท่านองเดียวกัน, ดังใน

จุดอุปาทมญาณของพระพุทธเจ้าที่แสดงว่าทรงได้ในยามที่สองของราตรี, ได้ทรงมีพระญาณหยั่งรู้จติและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลายว่าเป็นไปตามกรรม. สัตว์ทั้งหลายที่ประกอบด้วยกาย-ทวจริต วจิตทวจริต มโนทวจริต ดำว่าพระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฏฐิสมาทานกรรมของมิจฉาทิฏฐิ กายแตกทำลายตายไปแล้วก็เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก. ส่วนสัตว์ผู้ถึงพร้อมด้วยกายสุจริต วจิตสุจริต มโนสุจริต ไม่ดำ่ว่าพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฏฐิ สมาทานกรรมของสัมมาทิฏฐิ กายแตกสลายตายไปแล้วเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ในพระบาลีนี้ใช้คำว่า สัตว์ที่แปลว่า ผู้ซึ่ง ช้องอยู่ด้วยอวิชชาความไม่รู้จริง ตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก อุปาทานความยึดมั่นถือมั่นเป็นต้น.

แต่ว่าที่ชื่อว่าสัตว์นั้นอยู่ตรงไหน อยู่ตรงจิตหรือว่าตรงวิญญาณ และสัตว์ที่จะไปอุปบัติในภพใหม่นั้นอะไรไป? นี่ท่านไม่ได้แสดงไว้, แต่ก็พึงเห็นได้ว่าร่างกายนั้นไม่ไปแน่ เพราะว่าแตกทำลายอยู่ในโลกนี้. ส่วนที่จะพึงไปนั้นก็เป็นที่ไม่อยู่ในวิสัยของประสาท คือจักขุประสาท โสตประสาทเป็นต้น, และเมื่อได้ค้างปัญหาไว้เช่นนี้ ผู้คิดในรุ่นต่อ ๆ มาจึงได้แสดงออกไปต่าง ๆ เรียกกันว่าวิญญาณบ้าง เรียกกันว่าจิตบ้าง.

ในอภิธรรมนี้ก็เป็นที่หนึ่ง ที่ท่านแสดงว่าปฏิสนธิจิตใน

ภาพใหม่นั้นเกิดต่อกันไปที่เดียว, แต่ว่าภวังคจิตที่เป็นตัวจิต
ยืนพื้นนั้น ขาดกระแสนั้นไปเสียตอนหนึ่ง ถ้าเหมือนอย่าง
กลุ่มด้าย ก็แปลว่าด้ายนั้นขาดไปเสียตอนหนึ่งแล้วก็ตั้ง
กลุ่มใหม่, แต่ก็เกิดปฏิสนธิจิตขึ้นต่อกันไปที่ทันทีเหมือนอย่างล้อ
รถ.

ได้กล่าวถึงจิตและเจตสิกมาแล้ว บัดนี้จะกล่าวถึงหมวด
ที่ ๓ คือ **รูป** ซึ่งเป็นที่อาศัยแห่งจิตและเจตสิก.

รูปนั้น แบ่งออกเป็น ๒ หมวดใหญ่ คือ ๑. **มหาภูตรูป**
แปลว่า **รูปที่เป็นภูตะใหญ่** ๒. **อุปาทายรูป** แปลว่า **รูปอาศัย**.

รูปที่เป็นภูตะใหญ่อันเรียกว่ามหาภูตรูปนั้น ได้แก่ **ปรวิ-
ธาดุ** ธาตุดิน คือส่วนที่แข็งแข็ง, **อาโปธาดุ** ธาตุน้ำ ได้แก่
ส่วนที่เอิบอาบ **เตโชธาดุ** ธาตุไฟ ได้แก่ส่วนที่อบอุ่น,
วาโยธาดุ ธาตุลม ได้แก่ส่วนที่พัดไหว หมายถึงรูปที่มี
ลักษณะดังกล่าว อันเป็นที่รวมของรูปที่มีลักษณะอาการต่าง ๆ

อุปาทายรูป แปลว่า **รูปอาศัย** ก็หมายถึงอาศัยอยู่กับ
มหาภูตรูปนั้น แบ่งย่อยออกไปเป็นหมวด ๆ คือ **ปสาทรูป**

รูปที่เป็นประสาท คือมุ่งถึงส่วนที่ให้สำเร็จการเห็น, การได้ยิน เป็นต้น. ส่วนที่ให้สำเร็จการเห็นก็เรียกว่าจักขุ, ส่วนที่ให้สำเร็จการได้ยินก็เรียกว่าโสตตะ, ส่วนที่ให้สำเร็จการรู้กลิ่นก็เรียกว่าฆานะ, ส่วนที่ให้สำเร็จการรู้รสก็เรียกว่าชีวนา, ส่วนที่ให้สำเร็จการรู้สึกต่อสิ่งที่สัมผัสก็เรียกว่ากายะ. นี่เป็นส่วนที่เป็นประสาท คือให้สำเร็จกิจดังกล่าวมาแล้ว ไม่ได้มุ่งถึงส่วนประกอบต่าง ๆ, ดังเช่นที่เราพูดว่าลูกตา เราก็มองรวม ๆ ถึงลูกตาทั้งหมด, แต่ว่าส่วนที่เป็นประสาทนี้ มุ่งเฉพาะส่วนที่ให้สำเร็จการรู้เท่านั้น, ถ้าเป็นรูปของดวงตาทั้งหมด มีคำเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อักขิ แปลว่านัยน์ตา ประสาทรูปจึงมีอีกส่วนหนึ่ง.

โคจรรูป รูปที่เป็นโคจร คือเป็นที่เที่ยวไปของจิต หมายถึงอารมณ์ของจิต, คำว่า **โคจร** นั้น แปลตามศัพท์ว่า ที่เที่ยวไปของโค. ธรรมดาว่าโคยอมจะเที่ยวไปในที่ที่มีหญ้าเขียวสด ที่จะเป็นอาหารแห่งตน, จิตก็เหมือนกันก็ยอมเที่ยวไปในอารมณ์ที่ปรารถนา, เพราะฉะนั้น จึงได้นำชื่อที่เที่ยวไปของโคอันเรียกว่าโคจรนั้น มาเป็นชื่อแห่งที่เที่ยวไปของจิตด้วย โดยเรียกว่าโคจรเหมือนกัน หมายถึงส่วนที่คู่กันกับประสาทรูปนั้น, ได้แก่ รูป คือส่วนรูปที่ตาได้เห็น, สัทหะ เสียงที่หูได้ยิน, คันธะ กลิ่นที่จมูกได้รับ, รสชะ รสที่ลิ้นได้ลิ้ม, และโณภูมัพพะสิ่งที่กายถูกต้อง อันโณภูมัพพะคือสิ่งที่กายได้ถูกต้องนั้น ถ้าเต็มทีก็ได้แก่ ชาติดิน ชาติน้ำ ชาติไฟ ชาติลม เพราะเป็นสิ่งที่

กายถูกต้องได้ทั้งนั้น, แต่ท่านนับเอา ๓ ข้อ เว้นแต่น้ำ เพราะ
ว่าน้ำนั้นท่านแสดงว่าเป็นธาตุผสม, เมื่อนับรวมโคจรรูปทั้งหมด
ก็เป็น ๕ เหมือนกัน, แต่ว่าท่านนับเพียง ๔ คือ นัมรูป,
เสียง, กลิ่น, รส, เท่านั้น, ส่วนโผฏฐัพพะนั้นถือว่ารวมอยู่กับ
รูปข้อที่หนึ่ง คือเป็นรูปที่ตาเห็นด้วย และเป็นรูปที่กายถูกต้อง
ได้ด้วย จึงรวมเข้าเป็นข้อเดียวกัน.

ภาวะรูป รูปที่เป็นภาวะ, มี ๒ คือภาวะเป็นหญิงและ
ภาวะเป็นชาย, **อดีตภาวะ** ภาวะเป็นหญิงนั้นก็ได้แก่รูปที่มี
ลักษณะอันกำหนดได้ว่าเป็นหญิง **ปริสภาวะ** ภาวะเป็นชายนั้น
ได้แก่รูปที่ลักษณะอันจะพึงกำหนดได้ว่าเป็นชาย.

หทัยรูป รูปหัวใจ ก็ได้แก่หทัยวัตถุ แปลว่าที่ตั้งแห่ง
หทัย, โดยตรงหทัยวัตถุนั้นท่านหมายถึงหัวใจที่เป็นอวัยวะ
สำหรับสูดฉีดโลหิตในร่างกาย เพราะถือว่าเป็นวัตถุคือเป็นที่ตั้ง
ของมโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุ อันรวมเรียกว่าเป็นหทัย.

ชีวิตรูป รูปชีวิต หมายถึงชีวิตินทรีย์ อินทรีย์คือชีวิต,
เพราะว่าร่างกายทั้งหมดนี้ เมื่อยังมีชีวิต ชีวิตย่อมบำรุงรักษาไว้
ไม่ให้เน่าเปื่อยแตกสลาย ถ้าไม่มีชีวิตินทรีย์ก็สิ้นผู้บำรุงรักษา
ร่างกายก็เน่าเปื่อยแตกสลาย, เพราะฉะนั้น มุ่งถึงตัวมีชีวิตที่มี
อยู่ในรูปทั้งสิ้น หรือว่ารูปทั้งสิ้นที่เป็นตัวมีชีวิตอยู่นี้ ตั้งชื่อว่า
เป็นชีวิตรูป.

อาหารรูป รูปอาหาร ก็หมายถึงอาหารที่บริโภค เช่น

คำข่าวที่บริโศค, โดยตรงก็หมายถึงโอชะ คือโอชะของอาหารที่
ชิมซาบในร่างกาย มุ่งถึงอาหารที่ชิมซาบในร่างกายนี้ ก็ตั้งชื่อ
เรียกว่าอาหารรูป.

ปราทรูป ๕ โคจรรูป ๔ ภาวรูป ๒ ททयरูป ๑ ชีวิตรูป ๑
อาหารรูป ๑ กับมหาภูตรูปอีก ๔ ก็รวมเป็น ๑๘ รูปทั้ง ๑๘ นี้
มีชื่อเรียกอีกหลายอย่าง เช่น

เรียกว่า **สภาวะรูป** รูปที่มีภาวะของตน อย่างเช่นจักขุ-
ประสาท โสตรประสาท ก็มีภาวะของตนเอง.

เรียกว่า **ลักษณะรูป** แปลว่า รูปที่มีลักษณะของตน มี
อธิบายเช่นเดียวกับสภาวะรูป.

เรียกว่า **นิปผันนรูป** แปลว่า รูปสำเร็จ คือเป็นรูปมาแล้ว
อย่างจักขุประสาท โสตรประสาทนั้น ก็มีรูปสำเร็จของตนเอง
มาแล้ว.

อนึ่ง ท่านยังแสดง **อุปาทयरูป** รูปอาศัย ไว้อีก
หลายอย่าง คือ

ปริจเฉทรูป แปลว่า รูปเป็นที่กำหนด หมายถึงอากาศ-
ธาตุ คือธาตุอากาศในร่างกายนี้, หมายถึงช่องว่างในร่างกายนี้,
อธิบายว่าในร่างกายอันนี้อวัยวะต่าง ๆ อยู่ตามที่แห่งตน ไม่
ปะปนกัน เช่น จักขุทั้งสองก็อยู่ตามที่ของตน โสตรคือหูก็อยู่
ตามที่ของตน ก็เพราะมีอากาศธาตุเป็นเครื่องปันเขตแดน, ถ้า
ไม่มีเครื่องปันเขตแดน อวัยวะต่าง ๆ ก็จะปะปนกัน. เรื่องนี้

ถ้าคิดดูตามความคิดแม้ในปัจจุบันนี้ก็มีความเห็นอยู่ ดังเช่นที่บางท่านแสดงว่าในร่างกายของคนนี้ มีช่องว่างอยู่มาก ถ้าจะยุบรวมเข้าไม่ให้เหลือช่องว่างอยู่เลยทั้งหมด ก็จะเล็กลงเพียงนิดเดียวเท่านั้น, ความคิดของบางท่านในปัจจุบันก็ว่าอย่างนี้, แต่ว่าในที่นี้ท่านแสดงว่า ปริจเฉทรูป รูปเป็นเครื่องกำหนดเขตแดนได้แก่อากาศธาตุ.

วิญญูติรูป รูปคือวิญญูติ แปลว่า เป็นเหตุที่รู้จักัน มี ๒ คือ กายวิญญูติ กิริยาที่ให้รู้จักันทางกาย **วจวิญญูติ** กิริยาที่ให้รู้จักันทางวาจา, กายวิญญูติ ได้แก่ กิริยาที่กระทำทางกาย เช่น ชี้มือเพื่อให้ผู้อื่นรู้ความประสงค์ในสิ่งที่ชี้ขึ้น หรือว่าสั่นศีรษะเพื่อให้ผู้อื่นรู้ความประสงค์ว่าปฏิเสธ หรือว่าพยักหน้า เพื่อให้ผู้อื่นรู้ความประสงค์ว่ารับ เป็นต้น กิริยาทางกายที่สำหรับให้คนอื่นรู้ความประสงค์นี้เรียกว่า กายวิญญูติ, ส่วนการพูดให้คนอื่นรู้ความประสงค์ทางวาจาเรียกว่าวจวิญญูติ, อันที่จริง ถ้าเป็นกิริยาก็ไม่ใช่เรียกว่ารูป, แต่นี่หมายถึงว่าในการที่แสดงกิริยาทางกายทางวาจาเพื่อให้รู้ความประสงค์นั้น ก็ต้องแสดงด้วยรูป, เพราะฉะนั้น คนอื่นเขาจึงเห็นกายคือเห็นกายที่แสดงกิริยาทางกาย เห็นกายที่แสดงกิริยาพูด, มุ่งถึงรูปที่ต้องแสดงกิริยาดังกล่าวนั้น เรียกว่าวิญญูติรูป.

วิการรูป รูปที่วิการ คือว่า แปรเปลี่ยนไป คือหมายความว่า เป็นรูปที่มีลักษณะอาการต่าง ๆ, ได้แก่ **รูปัสส-**

ลหุตา ความเบาแห่งรูป หมายถึงว่ารูปของคนเป็นนี้เบา แต่ว่าถ้าเป็นรูปของคนตายก็หนัก, **รูปัสสมุหุตา** ความอ่อนของรูป ก็หมายถึงรูปของคนเป็นที่มีอาการอ่อนสลาย อย่างจะคู้เขนเข้าเหยียดแขนออกก็เคลื่อนไหวได้โดยสะดวก **รูปัสสกัมมัญญาตา** ความควรแก่การงานแห่งรูป ก็หมายถึงรูปของคนเป็นที่ทำงานอะไรได้โดยปกติ และวิญญูติทั้ง ๒ ดังกล่าวมานั้น, แต่ว่าวิญญูติทั้ง ๒ ได้กล่าวแยกประเภทไว้แล้ว จึงนับvikararup เพียง ๓ นอกจากนั้น.

ลักษณะรูป รูปที่มีลักษณะเป็นเครื่องกำหนด, ได้แก่ **รูปัสสอุปจโย** ความสังสมแห่งรูป หมายถึงความเกิดขึ้นและเติบโตมาโดยลำดับ, **รูปัสสสันตติ** ความสืบต่อแห่งรูป หมายถึงรูปที่สืบต่อกันมาโดยลำดับ, **รูปัสสชรรตา** ความชราแห่งรูป ได้แก่ ความเปลี่ยนแปลงชำรุดทรุดโทรมมาโดยลำดับ, **รูปัสสนิจจตา** ความไม่เที่ยงแห่งรูป หมายถึงลักษณะที่เรียกว่าไม่เที่ยงสุดท้ายก็คือความตาย. ความสังสมแห่งรูปและความสืบต่อแห่งรูปนั้นรวมเรียกว่า **ชาติ** คือความเกิด, ความชราแห่งรูปนั้นรวมเรียกว่า **ชรา** ความแก่, ความไม่เที่ยงแห่งรูปนั้นก็จัดเป็นมรณะ ความตาย, อันนี้เรียกว่า **ลักษณะรูป** รูปที่เป็นเครื่องกำหนด, คือกำหนดให้เห็นความเกิด ความแก่ ความตาย, เพราะว่าความเกิด ความแก่ ความตายนั้น ก็ปรากฏอยู่ที่รูป เห็นได้ที่รูป กำหนดได้ที่รูป, รูปที่แสดงลักษณะ

ดังกล่าวมานั้น จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าลักษณะรูป.

ฉะนั้น จึงรวมรูปในตอนท้ายนี้เป็น **ปริจเฉทรูป** ได้แก่ อากาศธาตุ ๑ วิญญาณรูป ๒ วิการรูป ๓ ลักษณะรูปอีก ๔ จึงรวมรูปทั้งหมดเป็น ๒๘, รูปทั้งปวงนี้ก็เป็นมหาภูตรูป ๔ อุปาทายรูป ๒๔.

ในรูปเหล่านี้ มีข้อที่ควรกำหนดไว้คือ **ปริจเฉทรูป** อันหมายถึงอากาศนั้นก็ไม่ใช่เป็นรูปแท้ เพราะว่าเป็นช่องว่าง แต่ว่าเป็นช่องว่างที่ประกอบอยู่ในร่างกายอันนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ท่านแสดงว่าในรูปเหล่านี้มีอยู่ ๘ ข้อที่รวมกันอยู่โดยไม่แยกกัน, ได้แก่ **วรรณะ** แปลว่า สี หมายถึงรูปที่ตาเห็น, รูปที่ตาเห็นนั้นท่านว่าเห็นได้แต่สี เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า **วรรณะ ๑ คันธะ กลิ่น ๑ รส รส ๑ โอชา** ได้แก่ **โอชาที่เกิดจากอาหาร ๑ และ มหาภูตรูป ทั้ง ๔** คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม, รวมทั้ง ๘ ประการนี้ เป็นรูปที่ไม่มีแยกกัน รวมกันอยู่เสมอ จึงเรียกว่า **อวินิพโกครูป** แปลว่า **รูปที่ไม่พรากออกจากกัน ไม่แยกออกจากกัน** ส่วนรูปนอกจากนี้ สามารถจะแยกออกจากกันได้, จึงเรียกว่า **วินิพโกครูป** แปลว่า **รูปที่แยกออกจากกันได้.**

อนึ่ง พึงทราบเถิดในเรื่องของจิตเพิ่มเติมอีกเล็กน้อย ใน **มรณาสันนวิถิ** คือ ใน **วิถิจิตที่ใกล้ต่อมรณะ** เมื่อจิตได้ยึดห่วงอารมณ์แห่งกรรม, กรรมนิมิต, คตินิมิต ดังกล่าว

มาแล้ว **จุดิจิต** **จิตที่เคลื่อน** ก็เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ก็สิ้น
ภวังคจิต จึงขาดสายกันไปตอนหนึ่ง, **ปฏิสนธิจิต** ในภาพใหม่
ก็เกิดขึ้นสืบต่อไป.

คราวนี้ ในช่องว่างระหว่างจุดิจิตและปฏิสนธิจิตนั้น ใน
วาทะที่กล่าวถึงจุดิจิตนี้โดยตรงก็คือ วาทะของฝ่ายเถรวาทนี้ได้
แสดงเพียงว่า **ปฏิสนธิจิตนั้นเกิดติดต่อกันเป็นอนันตรปัจจัย**
คือว่าเป็นปัจจัยที่เกิดสืบต่อกันเป็นลำดับไปทีเดียว, คือเมื่อ
จุดิจิตเกิดดับไป ปฏิสนธิจิตก็เกิดขึ้นสืบต่อไปทันที, แต่ใน
ระหว่างนั้น ภวังคจิตซึ่งเป็นตัวยืนพื้นก็สิ้นสุดเป็นอันขาดตอน
ไปเสียตอนหนึ่ง, เมื่อเป็นเช่นนี้ใครเป็นผู้ไปปฏิสนธิเป็นปฏิสนธิ
จิตขึ้นใหม่?

ข้อนี้ท่านได้เว้นไว้ไม่กล่าวถึง, กล่าวถึงแต่เพียงว่าเกิดขึ้น
เป็นปฏิสนธิจิตเท่านั้น.

แต่ว่ามีวาทะอีกฝ่ายหนึ่ง ได้แสดงว่ามีช่องว่างอยู่ใน
ระหว่าง คือเป็น **อันตร** คือเป็นช่องว่างในระหว่าง เรียกว่า
อันตรภาวะ ภาวะที่มีอยู่ในระหว่างแห่งจุดิจิต และปฏิสนธิจิต
ในภาพใหม่.

เมื่อแสดงอย่างนี้ก็เป็นการช่องให้ความสัมพันธ์ฐานแตกแยก
ออกไปเป็นต่าง ๆ กัน, แต่ว่าวาทะตามวาทะต้นนั้นไม่ได้แสดง
อันตรภาวะคือช่องว่างในระหว่าง แสดงว่าต่อกันไปทีเดียว, แต่
ไม่ได้ตั้งและตอบปัญหาว่าใครเป็นผู้ไปต่อ เพราะว่าสิ้นภวังคจิต

ขาดตอนกันไป เป็นอันว่าทิ้งปัญหาไว้ให้ไปตอบกันเอาเอง.

ส่วนขณะจิตหนึ่ง ๆ ที่ว่าประกอบด้วย **อุปาทะ** ความเกิดขึ้น **รูติ** ความตั้งอยู่ **นิโรธะ** ความดับ, เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เรียกว่าขณะจิตหนึ่ง ๆ, มีบางคัมภีร์แสดงว่าเร็วมาก ด้วยแสดงว่าเวลาขนาดติดนิ้วมือหนึ่งก็ขนาดแสนโกฏิขณะจิตว่าไว้อย่างนั้น, และอายุของรูปธรรม ๑๗ ขณะจิตเท่ากับอายุของรูปธรรมหนึ่งนั้น, รูปธรรมในที่นี้ บางคัมภีร์แสดงว่าไม่ใช่หมายถึง **รูปที่ตาเห็น**, แต่หมายถึง **อุณหเตโช** คือเตโชธาตุ อันได้แก่ความร้อนหรือความอบอุ่น, ก็คล้าย ๆ กับเป็น **พลังงานของรูป**. และในเรื่องที่เกี่ยวกับเตโชธาตุนี้ ในคัมภีร์อภิธรรมก็มีแสดงไว้คล้าย ๆ กับในปัจจุบันเหมือนกัน, คือที่เรียกว่าหนานั้น ท่านว่ามีเตโชธาตุน้อยเท่านั้น

รูป ๒๘ ตามที่กล่าวมาแล้วนั้น ได้มีจัดป็นประเภทอีกหลายอย่าง เช่นว่าจัดป็นเป็นรูปหยาบ, เป็นสุขุมรูป รูปละเอียด

ประสาททั้ง ๕ กับโคจร คือวิสัยหรืออารมณ์ที่คู่กับประสาททั้ง ๕ เรียกว่าเป็นรูปหยาบ เช่นจักขุประสาท ก็เป็นสิ่งที่มองเห็นจับต้องได้ และรูปที่ตาเห็นก็เป็นของหยาบ เพราะว่ามันมองเห็นได้ จับต้องได้ หรือว่าอาจสัมผัสได้.

ส่วนรูปที่นอกจาก ๒ หมวดนี้ เรียกว่าเป็น **สุขุมรูป** รูปละเอียด เช่น ชีวิตินทรีย์ อินทรีย์คือชีวิต, ซึ่งนับว่าเป็น

ชีวิตรูป, เป็นของละเอียดจับไม่ถูกว่าส่วนไหนที่มีลักษณะรูปร่าง เป็นอย่างไร เพราะเป็นสิ่งที่ประกอบอยู่กับรูปทั้งปวง, หรืออย่างกิริยาที่ให้รู้ทางกายที่เรียกว่ากายวิญญูติ กิริยาที่ให้รู้ทาง วาจาเรียกว่า วจวิญญูติ ที่จัดเป็นรูปด้วยเพราะรูปแสดงอาการ เช่นนั้น, จะจับตัววิญญูติทั้งสองนี้โดยเฉพาะก็ไม่ได้ เพราะว่า ประกอบอยู่กับรูปอื่น ๆ นั้นเอง, รูปอื่นนั้นเองแสดงกิริยาและ ก็ตั้งชื่อเรียกขึ้นเป็นอีกพวกหนึ่ง, เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า สุกุมรูปเป็นรูปละเอียด,

อีกอย่างหนึ่ง ตาและหูทั้งสองนี้ เรียกว่าเป็นรูปที่รับ อารมณ์ที่ไม่ต้องมาถึงตัว เพราะว่ารูปที่ตาเห็น เสียงที่หูได้ยิน เป็นสิ่งที่มีอยู่ในที่ไกลจากตัวเอง แต่ว่า จมูก ลิ้น และกายนี้ เป็นรูปที่รับอารมณ์ที่ต้องมาถูกถึงตัว รวมทั้ง ๕ นี้ก็เรียกว่า เป็นรูปที่รับอารมณ์, แต่ว่านอกจากนี้ก็เรียกว่าเป็นรูปที่ไม่รับ อารมณ์.

รูปทั้งปวงเหล่านี้มีสมุฏฐานที่เกิดได้แต่ **กรรม จิต ฤดู และอาหาร** ทั้ง ๔ นี้ เรียกว่าเป็น **รูปสมุฏฐาน**, แปลว่า เป็น ที่เกิด หรือว่า เป็นที่ตั้งของรูป.

กรรมที่เป็นกุศลหรืออกุศลที่บุคคลได้ปรุงแต่งไว้, ได้ก่อให้เกิดรูปในปฏิสนธิ, เพราะฉะนั้น เมื่อหมายถึงรูปในปฏิสนธิ ก็เรียกว่าเป็นรูปที่เกิดจากกรรม.

จิตที่ดำเนินสืบต่อมาก็ทำให้เกิดรูปต่าง ๆ ที่เนื่องกับจิต

เป็นต้น รูปที่เป็นกายวิญญูติให้รู้ทางกาย วจิวินญูติ ให้รู้ทาง
วาจา นี้ก็เกิดจากจิตที่ก่อเจตนาให้แสดงกิริยาให้รู้ดังนั้น.

คราวนี้เมื่อรูปก่อกำเนิดขึ้น ตั้งอยู่ เตโชธาตุที่มีสมัญญา
คือว่า เรียกกันว่าเย็น วาร้อน ก็มีส่วช่วยดำเนินรูปสืบต่อไป.
รูปที่เตโชธาตุสนับสนุนให้ดำรงอยู่และให้เพิ่มเติมขึ้น เรียกว่า
เป็นรูปที่เกิดจากฤดูเกี่ยวแก่ดินฟ้าอากาศ.

และต้องอาศัยอาหาร กล่าวคือโอชาของอาหารที่ย่อยเป็น
โอชาซึมซาบไปในร่างกายเป็นเครื่องบำรุงเลี้ยง, รูปที่เนื่องด้วย
อาหารดังกล่าวนี้ ก็ชื่อว่าเป็นรูปที่เกิดจากอาหาร อันหมายถึง
โอชาของอาหาร.

ส่วน **อวินิพโกรูป** รูปที่รวมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อน
แยกกันไม่ได้มี ๘ อย่างที่แสดงแล้ว อันได้แก่วรรณะ (คือสี)
คันธะ (กลิ่น) รสชะ (รส) โอชาของอาหาร และภุตะทั้ง ๔
เป็น ๘ อย่าง, กับอากาศธาตุที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔ รวมกัน.

ส่วน **ลักษณะรูป** รูปที่เป็นเครื่องกำหนดหมายให้เห็น
ไตรลักษณ์ ได้แก่ ความสังสมขึ้น ความสืบต่อ รวมเรียกว่า
ชาติ ความเกิด และชราของรูป และความไม่เที่ยงของรูปอัน
หมายถึงมรณะความตาย อันนี้ไม่เกิดจากสมุฏฐานอะไร เพราะ
เป็นธรรมดา.

คราวนี้ ในรูปเหล่านี้ที่เราเรียกว่าอย่างหนึ่ง ๆ นั้น
ความจริงไม่ใช่อย่างเดียว แต่ว่าอยู่รวมกันเป็นหมวด ดังเช่นเรา

เรียกว่าจักขุประสาทก็ไม่ใช่จักขุเพียงอย่างเดียว แต่ว่าประกอบด้วยสิ่งอื่น ๆ รวมกันอยู่อีกมาก เป็นแต่เมื่อจะเรียกก็ยกเอาสิ่งที่เป็นประธานขึ้นมาเรียกเป็นชื่อเท่านั้น.

เพราะฉะนั้น รูปแต่ละอย่างความจริงจึงรวมกันอยู่เป็นหมวด ๆ ท่านเรียกว่า **รูปกลาปะ** แปลว่า *หมวดของรูป* หรือว่า *ก้อนหรือฟ่อนของรูป* เหมือนอย่างฟ่อนข้าว หรือฟ่อนหญ้า คือข้าวหรือหญ้าที่มามัดรวมกันเป็นฟ่อน และเมื่อจะหยิบยกไปข้างไหนก็หยิบยกไปเป็นฟ่อน ๆ, รูปนี้ก็เหมือนกัน ก็เรียกกันเพียงชื่อเดียว แต่ก็หมายถึงว่าติดกันไปเป็นฟ่อน.

รูปกลาปะ หมวดของรูป หรือว่าฟ่อนของรูปนี้ รวมทั้งหมดถึง ๒๑ แต่ว่าจะยกมาเป็นตัวอย่างเพียงบางหมวดเท่านั้น

เช่นที่เรียกว่า จักขุประสาท เมื่อกระจายออกไปแล้ว ก็มีถึง ๑๐ อย่างรวมกัน ได้แก่ ชีวิต ๑ อวินิพโยครูปอีก ๘ กับจักขุอีก ๑ ก็รวมเป็น ๑๐ เรียกว่าจักขุทสกะ (หมวด ๑๐ รวมทั้งจักขุด้วย).

พิจารณาดูก็อาจจะเห็นได้ว่า ที่เรียกว่าจักขุประสาทนั้น ก็จะต้องมีชีวิตประกอบอยู่ด้วย, จะต้องมีวรรณะ มีคันธะ มีรสะ และมีโอชาคืออาหาร ประกอบอยู่ด้วย, จะต้องมีภูตะ ทั้ง ๔ ดิน น้ำ ไฟ ลม ประกอบอยู่ด้วย, และจะต้องมีตัว

จักขุประสาท คือตัวที่ทำให้มองเห็น ประกอบอยู่ด้วย, เพราะฉะนั้น เมื่อเรียกว่าจักขุประสาทจึงไม่ใช่เป็นตัวประสาทนั้น เพียงอย่างเดียว ที่ท่านจำแนกไว้ถึง ๑๐ อย่าง, รูปอื่น ๆ ก็มีลักษณะเป็นอย่างเดียวกัน แต่ว่ามีจำแนกเอาไว้ถึงส่วนประกอบต่าง ๆ น้อยกว่าบ้าง มากกว่าบ้าง.

และรูปกลาปะเหล่านี้ ก็เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔ นั้น เช่นเดียวกัน

ที่เกิดจากกรรมมี ๔ กลาปะ ยกตัวอย่างเช่น จักขุทสกะ หมวดสิบทั้งจักขุดังกล่าวมานั้น

ที่เกิดจากจิตมี ๖ กลาปะ เช่น วิญญูติทั้งสองดังกล่าวมานั้น

ที่เกิดจากฤดูคือดินฟ้าอากาศ, โดยเฉพาะที่แยกเตโชธาตุ เพราะว่าที่ชื่อว่าฤดูนั้น ฤดูหรือฤดู ก็หมายถึงเย็นหรือร้อน ที่เป็นสมัญญาเรียกว่าเตโชธาตุ, ที่เกิดจากฤดูดังกล่าวมี ๔ กลาปะ เช่น ได้แก่เสียงที่พูด, เสียงที่พูดนั้นจะสำเร็จเป็นเสียงได้ ก็ต้องประกอบด้วยอวินิไพโกครูป ๘ แล้วก็ตัวเสียงก็รวมเป็น ๔ เรียกว่า **สัททนวกะ** (หมวด ๔ รวมทั้งเสียงด้วย), จะเกิดเป็นเสียงขึ้นได้ก็ต้องอาศัยอตุ ถ้าไม่มีอตุก็เป็นเสียงขึ้นไม่ได้, เพราะฉะนั้น หมวดเสียงนี้จึงชื่อว่าเกิดจากอตุ หมายถึงที่เป็นตัวเสียงขึ้นมา.

แต่ว่าที่จะเป็นวิญญูติ คือที่จะเป็นภาษาให้หมายรู้กันนั้น
เกิดจากจิต ต้องมีจิตเข้ามาผสมมีเจตนาจะพูดออกไป.

ส่วนที่เกิดจากอาหารนั้น ท่านว่ามีสองกลาปะ ได้แก่
อวินิพโกรูปทั้ง ๘ ซึ่งเป็นตัวยืนพื้นเป็นรูปที่ยืนพื้นอยู่ และ
ความเบา ความอ่อน, ความควรแก่การงานของกาย กับ
อวินิพโกรูป ทั้ง ๘ นั้น ประกอบกันเป็นอีกหมวดหนึ่ง
เรียกว่าหมวด ๑๑ คือว่าหมวด ๘ ที่เรียกว่า อวินิพโกรูปนั้น
เป็นตัวยืนพื้น, เมื่อมีความเบาอย่างรูปของคนเป็น นี้ก็มีความ
เบาบวกเข้าอีกหนึ่ง, มีความอ่อนของรูป เช่นว่า คู่แขนเข้า
เหยียดแขนออกได้สะดวก นี้ก็บวกเข้าไปอีกหนึ่ง, มีความ
คล่องแคล่วควรแก่การทำโน่นทำนี้ได้ ก็บวกเข้าไปอีกหนึ่ง, ๘
บวก ๓ ก็เป็น ๑๑ จัดเป็นอีกหมวดหนึ่ง เหล่านี้เกิดจาก
อาหาร,

และบางอย่างก็เกิดจากสมุฏฐานสองอย่าง หรือ
หลายอย่าง, เพราะฉะนั้น รูปที่แบ่งไว้ในอภิธรรมนี้จึงละเอียด
พิสดาร เป็นการจำแนกที่หน้าศึกษา.

ต่อจากนี้ท่านยังมีจำแนกไว้ถึงว่าในกามโลกมีรูปอะไรอยู่บ้าง
ในรูปโลกมีรูปอะไรอยู่บ้าง.

โดยปรกตินั้น ในกามโลกหรือโลกที่เป็นกามาพจร เช่น
มนุษย์ทั่วไป เมื่อพูดถึงในประวัติศาสตร์คือในกาลที่เป็นอยู่ใน
ปัจจุบัน ซึ่งไม่ได้หมายถึงการตั้งต้นก่อนกำเนิด ก็จะได้รูป
ทั้งปวงดังที่กล่าวมาไม่บกพร่อง, แต่ท่านแสดงว่าสำหรับในเวลา
ปฏิสนธิ, จำพวกสัตว์ที่เป็นสังเสทชะคือเกิดในถ้ำไคล หรือ
สัตว์จำพวกอุปปาติกะคือลอยเกิด อย่างมากก็จะปรากฏรูป ๗
หมวด ได้แก่ ๑. จักขุ ๒. โสตะ ๓. ฆานะ ๔. ชิวหา ๕. กายะ
๖. ภาวะที่หมายถึงเพศ และ ๗. วัตถุที่หมายถึงหทัยรูป. แต่
ว่าอย่างต่ำในบางครั้งก็อาจจะไม่มีจักขุ โสตะ ฆานะ และภาวะ
คือเพศ.

แต่สำหรับสัตว์ที่เป็น **กรรมเสຍยกะ** คือ **สัตว์ผู้เกิดในกรรมนั้น** ในตอนถือปฏิสนธิก็ปรากฏรูปสามหมวดก่อน คือ กาย ๑ ภาวะเพศ ๑ และวัตถุคือหทัย ๑, แต่สำหรับภาวะคือเพศนั้น ในบางคราวก็ไม่มี เช่น พวกกะเทย, ต่อจากนั้นรูปหมวดอื่น ๆ เช่น จักขุเป็นต้น จึงเกิดขึ้นตามลำดับ, หมายถึงปฏิสนธิที่แรก นี้เรียกว่าเป็นกรรมสมุฏฐาน, หมายถึงจิตดวงที่สองสืบจากปฏิสนธิไป นี้เรียกว่าเป็นจิตสมุฏฐาน, และหมายถึงกาลเวลาที่รูปดำรงอยู่เรียกว่า มีอตุเป็นสมุฏฐาน, และก็หมายถึงการแผ่ไปของโอชา ก็เรียกว่ามีโอชาเป็นสมุฏฐาน.

ความเป็นไปของหมวดรูปที่มีสมุฏฐานทั้ง ๔ ในกามโลก คือ ในโลกที่เป็นกามาพจร เป็นไปไม่ขาดสายตลอดอายุเหมือนอย่างเปลวประทีป หรือเหมือนอย่างกระแสน้ำที่ไหลเรื่อยไป.

แต่สำหรับในเวลาภพณะ เมื่อดำเนินไปถึงจุดิจิตแล้ว, ต่อจากนั้นรูปที่เกิดจากกรรมก็ไม่เกิดขึ้นอีกต่อไป และรูปที่เกิดจากกรรมที่เกิดขึ้นก่อนแล้วก็ดับไปพร้อมกับจุดิจิต, ต่อจากนั้นรูปที่เกิดจากจิต รูปที่เกิดจากอาหารก็ขาด. แต่ว่ารูปที่เกิดจากอตุก็ยังมีอาจสืบ ๆ ไปได้ชั่วคราว คือว่าหมายถึงกเพวระคือซากศพของคนตายที่ยังคุมกันอยู่ ยังไม่แตกสลายสิ้นไปทันที.

ได้กล่าวถึงรูปในกามโลกมาแล้ว ต่อไปท่านได้แสดงถึงรูปในรูปโลก คือในโลกของพรหมผู้ได้ฌานที่มีรูปเป็นอารมณ์ ซึ่งเรียกว่า **รูปพรหม**.

ในโลกของพรหมนี้ไม่มีรูปที่เป็นหมวด ฆานะ (คือจมูก) ชิวหา (ลิ้น) กาย (กายประสาท) และภาวะคือเพศ กับไม่มีหมวดรูปที่เกิดจากอาหาร เพราะฉะนั้น ในเวลาปฏิบัติของรูปพรหมจึงมีหมวดรูปแค่ ๓ หมวด คือหมวดจักขุกับหมวดโสต และมีหทัยวัตถุที่ตั้งแห่งจิตใจกับมีหมวดรูปที่เป็นชีวิต แต่ในเวลาวัตติกาลคือเวลาที่สืบต่อไปจากปฏิบัตินั้น ก็มีรูปที่เกิดจากจิต และเกิดจากอตุคืออตุดังกล่าวนี้ด้วย.

ส่วนพวกสัตว์อีกชนิดหนึ่งที่ไม่มีสัญญา เรียกว่า **อสังขยีสัตว์** นี้ไม่มีทั้งตา ทั้งหู ทั้งหทัยวัตถุ และทั้งเสียง และไม่มีทั้งรูปที่เกิดจากจิตทั้งหมด, ในเวลาที่ก่อบุปฏิบัติก็มีแต่ชีวิตเท่านั้น, และสืบจากก่อบุปฏิบัติแล้ว รูปกายของอสังขยีสัตว์นั้นก็สืบต่อ เกิดจากอตุคืออตุ, และก็เป็นรูปที่มีลักษณะเบาอ่อนและอาจจะควรแก่การงานได้ คือเคลื่อนไหวอะไรได้บ้าง.

ในขั้นนี้กล่าวถึงแค่รูปภพเท่านั้น ไม่ได้กล่าวถึงในอรูปโลกหรืออรูปภพ (ภพของพรหมผู้ได้ฌาน ซึ่งมีอรูปเป็นอารมณ์) เพราะไม่เกี่ยวกับรูปที่ท่านแสดงไว้.

รูปที่แสดงไว้ในอภิธรรม ดังที่ได้นำมากล่าวไว้พอทราบเป็นแนวทางก็เพียงเท่านั้น, แต่ถ้าจะต้องการทราบให้ละเอียดต้องศึกษาเป็นพิเศษ.

เรื่องจิต เจตสิก และรูปดังกล่าวมานี้ ผู้ที่สนใจศึกษา

ใช้เวลาศึกษากันในด้านเดียวก็เป็นเวลากว่าปี แล้วก็ต้องจดจำ
หัวข้อกันมากมาย เหมือนกัน.

กำเนิดของคน

อภิธรรมปิฎกนี้ ผู้ที่วิจารณ์บางท่านก็ได้แสดงความเห็นว่า อาจเป็นอธิบายของพระสุตตันตปิฎกได้ในหลายประการ ในพระสุตตันตปิฎกบางเรื่องแสดงไว้แต่หลักใหญ่ ๆ บางทีก็อาจมาหาอธิบายเพิ่มเติมได้จากคัมภีร์อภิธรรม, หรือว่าบางที่ดูรายละเอียดในคัมภีร์อภิธรรม แต่ยังไม่อาจจะประมวลหลักลงได้ ก็อาจจะไปหาหลักเป็นที่ประมวลได้ในสุตตันตปิฎก, ดังเช่นเรื่องการก่อกำเนิดของคน มีแสดงไว้ในอภิธรรมปิฎกตั้งที่กล่าวมาแล้ว เกี่ยวแก่รูปที่ตั้งต้นมีรูปชนิดไหนเกิดขึ้นบ้าง และเริ่มต้นด้วยจิตอะไรมาโดยลำดับ, แต่ก็ยังเป็นรายละเอียดในกระแสปัจจุบัน, ถ้าได้ศึกษาให้รู้คู่กันไปกับหลักเกณฑ์ที่มีไว้ในพระสูตรด้วย ก็จะได้ความรู้ที่สมบูรณ์ขึ้น เพราะฉะนั้น จะได้

ยกถึงเรื่องก่อกำเนิดของคนในพระสูตร มากล่าวไว้เป็นการเทียบเคียงด้วย

ใน **ธาตุวิภังคสูตร**^๑ ได้แสดงว่า บุรุษคือคนนี้ มีธาตุ ๖ ได้แก่ ปรฐ्वิธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม อากาศธาตุ ธาตุอากาศ และวิญญานธาตุ ธาตุรู้.

มีปัญหว่าธาตุทั้ง ๖ นี้ก่อกำเนิดขึ้นตั้งแต่เมื่อไร.

ใน **ติกนิบาตอังคตตรนิกาย**^๒ มีกล่าวขยายความไว้ว่า อาศัยธาตุทั้ง ๖ ครรภจึงก้าวลงคือตั้งครรภ เมื่อครรภตั้งลง ก็เกิดนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัย ก็เกิดอายตนะ ๖ เป็นต้น. ตามพระบาลีนี้สองว่า ต้องมีวิญญานธาตุ ธาตุรู้ซึ่งเป็นธาตุที่ ๖ ประกอบอยู่ด้วย ครรภจึงก้าวลง ซึ่งหมายความว่าตั้งครรภ

ในการตั้งครรภนั้น ใน **มหาตถสัทธสัจจสูตร**^๓ ได้กล่าวไว้มีความว่า เพราะประชุมแห่งองค์ ๓ ครรภจึงก้าวลง หมายความว่าตั้งครรภ คือมารดาบิดาสันนิบาต หมายความว่าอยู่ด้วยกัน ๑, มารดามีระดู หมายความว่าอยู่ในระหว่างระดู ๑ คันธัพพะ ท่านอธิบายว่าสัตว์ผู้เข้าถึงในครรภ คือสัตว์ผู้จะ

^๑ ม. อ. ๑๔/๔๓๖/๖๗๕.

^๒ อภ. ติก. ๒๐/๒๒๗/๕๐๑.

^๓ ม. ม. ๑๒/๔๘๗/๔๕๒.

เกิดปรากฏขึ้น ๑ เพราะความประชุมแห่งองค์ ๓ เหล่านี้
 ครรภ์จึงก้าวลงคือสัตว์ผู้เกิดในครรภ์มาถือกำเนิด ซึ่งถือกันว่า
 ตั้งครรภ์นั้น มารดาบริหารครรภ์ ๙-๑๐ เดือน ก็คลอดบุตร,
 และโดยปรกติกี่เลี้ยงด้วยโลหิตคือน้ำนมของตน.

การที่สัตว์มาถือกำเนิดในครรภ์ดังกล่าวนั้น เกิดเป็นตัว
 ขึ้นที่เดียวหรือว่าตั้งต้นมาอย่างไรโดยลำดับ.

มีบาลีเล่าไว้ใน **สคาถวรรค สังยุตตนิกาย**^๔ ว่าครั้งหนึ่ง
 พระพุทธเจ้าได้ประทับอยู่ที่ภพคือที่อาศัยของอินทกษัตริย์ ก็คง
 จะเป็นคนประเภทที่เขาเกรงกลัวว่าดุร้ายที่สุด เรียกว่า **อินทกะ**
 บณฺฑูเขอินทกฺขุณีที่ใกล้กรุงราชคฤห์.

ยักษ์ผู้นั้นท่านกล่าวว่าเป็นผู้มีความเห็นว่า สัตว์ผู้เกิดใน
 ครรภ์นั้นก็เกิดเป็นตัวขึ้นมาที่เดียว ถ้าตั้งต้นเป็นจุดเล็ก ๆ
 ขึ้นมา ก็คงจะต้องย่อยเป็นอาหารไปหมด, เหมือนอย่างว่า
 มารดาได้บริโภคอาหารเข้าไป จะเป็นเนื้อหรือเป็นผักอะไรก็ตาม
 ก็ย่อย เป็นอาหารไปหมด, ถ้าหากว่าเด็กตั้งแต่เป็นจุดเล็ก ๆ
 ขึ้นมา ก็คงจะต้องย่อยไปหมด จะต้องเกิดเป็นตัวขึ้นมาที่เดียว,
 จึงได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้า ซึ่งท่านได้ผูกเป็นคาถาไว้ว่า

“พระพุทธะทั้งหลายย่อมกล่าวว่ารูปไม่ใช่ชีวะ สัตว์นี้ย่อม
 ได้สรีระนี้อย่างไร กระดูกและเนื้อของสัตว์นั้นมาจากไหนกัน,
 สัตว์นี้ย่อมซ่องคือบังเกิดในครรภ์อย่างไร”

^๔ ส. สคา. ๑๕/๓๐๓/๘๐๑-๓.

พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบที่ท่านได้ผูกเป็นคาถาไว้ว่า

“กลละมีขึ้นก่อน, จากกลละก็เป็นอัมพุทะ, จากอัมพุทะ ก็เป็นเปสิ, จากเปสิก็เป็นขณะ, จากขณะก็เกิดเป็นกึ่งที่แตกออกไป, ผม ขน เล็บเป็นต้น ก็เกิดขึ้น, มารดาบริโภคโภชนะ ขำน้ำอันใด นรชนผู้อยู่ในครรภ์ของมารดานั้น ก็เลี้ยง อดตภาพด้วยอาหารนั้นในครรภ์ของมารดานั้น”

ตามพระบาลีนี้ จึงมีจุดก่อกำเนิดเป็นกลละก่อน, ที่สองก็เป็นอัมพุทะ, ที่สามก็เป็นเปสิ, ที่สี่เป็นขณะ, ที่ห้าก็แตกสาขา, และต่อไปก็เกิดส่วนอื่น ๆ.

พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวอธิบายไว้ว่า^๔ **กลละ** ที่เป็นจุดแรกก่อกำเนิดนั้น ประมาณหยาดน้ำม้วนงาติดที่ปลายด้ายที่พันด้วยปลายขนทรายสามเส้น คือเป็นอ้อย่างหยาดน้ำม้วนงาชนิดหนึ่งที่เรียกว่ากลละหนึ่งมีในสัปดาห์ที่ ๑.

สัปดาห์ที่ ๒ ก็เป็น **อัมพุทะ** ว่ามีสีอย่างน้ำล้างเนื้อ.

สัปดาห์ที่ ๓ ก็เป็น **เปสิ** มีลักษณะคล้ายดีบุกเหลว หรือว่าอย่างน้ำใส ๆ ที่คั้นจากกะทิสด.

สัปดาห์ที่ ๔ ก็เป็น **ขณะ** คือเป็นก้อนเนื้อกลม ๆ เหมือนไข่ไก่.

สัปดาห์ที่ ๕ จึงเป็น **สาขา** คือแตกเป็นกึ่ง ๕ กิ่ง ที่จะ

^๔ สก. ป. ๑/๓๕๑-๒.

เป็นมือเป็นเท้า ๔ กิ่ง จะเป็นศีรชะอีก ๑ กิ่ง.

สัปดาห์ที่ ๖ ที่ ๗ จนถึงสัปดาห์ที่ ๔๒ ก็เปลี่ยนเป็นรูปที่บริบูรณ์ขึ้นเรื่อย จนถึงมีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น เป็นรูปบริบูรณ์ จนถึงคลอดออกมา.

นี่ก็เป็นเรื่องที่แสดงไว้ติดอยู่ในพระไตรปิฎก สัตว์มาเกิดขึ้นด้วยอย่างไร. และมีพระพุทธภาษิตตรัสตอบพระอานนท์ใน **อังกุตรนิกาย**^๑ เก็บเอามาเฉพาะที่ต้องการว่า

พระอานนท์ได้ทูลถามว่า ภพมีด้วยเหตุอะไร?

พระพุทธเจ้าได้ตรัสถามพระอานนท์ว่า ถ้ากรรมให้วิบาก ในกามธาตุ ในรูปธาตุ ในอรูปรธาตุ หมายความว่ากรรมที่จะให้ไปเกิดในรูปภพ อรูปภพ ถ้าไม่มี ภพต่าง ๆ ดังกล่าว จะปรากฏหรือ?

พระอานนท์ก็กราบทูลว่า ปรากฏหามีได้

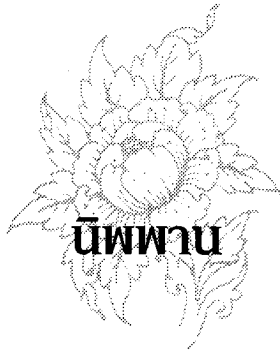
พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสว่า **กมมํ เขตตํ กรรมเป็นเหมือนนา วิญญาณํ พีชํ วิญญาณเป็นเหมือนพีชที่หว่านลงในนา. ตณฺหา สีเนโห ตณฺหาเหมือนยางเหนียวที่อยู่ในพีช อันจะทำให้พีชนั้นปลุกงอกงามขึ้นได้.**

เพราะฉะนั้น เมื่อยังมี **กรรม วิญญาณ** และ **ตณฺหา** อยู่ ก็ยังจะต้องไปเกิดในภพต่าง ๆ คือหมายความว่า ยังมีอวิชชา

^๑ อัง. ตี. ๒๖/๒๘๗/๕๑๖

เป็นเครื่องกั้นอยู่ ยังมีค้นหาเป็นสัญลักษณ์คือเครื่องผูกอยู่. ในพระสูตรได้แสดงไว้โดยย่อดังนี้ คราวนี้เมื่อต้องการจะไปหา รายละเอียดว่าในขณะที่ถือปฏิสนธินั้น จิตเป็นอย่างไร รูปเป็นอย่างไร เรื่อยไปจนถึงจติ, นั่นก็ต้องไปดูรายละเอียดใน อภิธรรม, แต่ว่าเมื่อจะประมวลเป็นหลักใหญ่ก็ไปหาได้จาก พระสูตรดังกล่าวมานี้.

หลักใหญ่ในอภิธรรมอีกอย่างหนึ่ง คือ **นิพพาน** ซึ่งเป็นหลักที่ครบ ๔, ท่านอธิบายไว้ในที่นี้ว่า เรียกว่า **นิพพาน** ก็เพราะออกจากตัณหา ที่มีชื่อเรียกว่า **วานะ** ซึ่งแปลว่า เครื่องเสียดแทง เหมือนอย่างลูกศรซึ่งเป็นเครื่องเสียดแทง, พุดอย่างง่าย ๆ โดยไม่ต้องอาศัยพยัญชนะในอภิธรรมหรือในที่อื่นก็ว่า เมื่อถอนลูกศรคือกิเลสในจิตใจออกทั้งหมดได้ก็เป็นนิพพาน, เพราะฉะนั้น ตามสภาพ นิพพานจึงมีเพียงอย่างเดียว, แต่อาจจำแนกโดยเหตุบางประการได้สองคือ

สุปปาติเสสนิพพานธาตุ แปลว่า นิพพานธาตุที่มีปัญญา-
ชั้นรื้อได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์ผู้ยังมีชีวิตอยู่ และ.

อนุปาติเสสนิพพานธาตุ นิพพานธาตุที่ไม่มีปัญญาชั้น

เหลือ ได้แก่ นิพพานธาตุของพระอรหันต์ผู้มีดับขั้นแล้ว.^๑

อีกอย่างหนึ่ง อาจจะแยกโดยอาการได้เป็น ๓ คือ

สุญญตนิพพาน นิพพานที่ว่างกิเลส

อนิมิตตนิพพาน นิพพานที่ไม่มีกิเลสเป็นนิमितเครื่องหมาย.

อัปภินิหิตนิพพาน นิพพานที่ไม่มีกิเลสเป็นที่ตั้ง^๒

ชื่อทั้ง ๓ นี้ บางอาจารย์อธิบายอิงหลักไตรลักษณ์ คือ

เมื่อพิจารณาไตรลักษณ์ชื่อ **อนัตตา** ที่ว่าปัญจขันธ์ไม่ใช่

ตัวตน จนจิตว่างจากความยึดถือว่าเป็นตัวเป็นตน บรรลุ

นิพพานคือความดับกิเลส นิพพานของผู้พิจารณาดังนี้เรียกว่า

สุญญตนิพพาน.

เมื่อพิจารณาไตรลักษณ์ชื่อว่า **ไม่เที่ยง** คือปัญจขันธ์

ไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงไปเรื่อยจนดับ **อนิจจา** ความไม่เที่ยง

ปรากฏชัด จะกำหนดลงไปตอนไหนว่าเที่ยงสักแห่งหนึ่งก็ไม่ได้,

ความไม่มีนิमित คือไม่มีที่กำหนดหมาย ก็ปรากฏขึ้น, เมื่อ

บรรลุนิพพาน ก็เรียกว่า **อนิมิตตนิพพาน** นิพพานที่ไม่มีนิमित.

เมื่อพิจารณาไตรลักษณ์ชื่อว่า **ปัญจขันธ์เป็นทุกข์**

หมายความว่าตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง

ไปเรื่อย, เมื่อตั้งอยู่ไม่ได้ก็หาที่ตั้งของปัญจขันธ์ไม่ได้ จะไป

ตั้งอยู่ตรงไหนก็เป็นทุกข์ไปทั้งนั้น บรรลุนิพพาน, นิพพานของ

^๑ อง. นวก. ๒๓/๓๔๓/๒๑๖.

^๒ ชู. ปฏิ. ๓๑/๓๕๓/๔๖๕.

ท่านผู้พิจารณาดังนี้ ก็เรียกว่า **อัปณิหิตนิพพาน** นิพพานที่ **ไม่มีที่ตั้ง**.

แต่อันที่จริงตามหลักนั้น ไตรลักษณ์ก็ต้องพิจารณา ทั้งสามข้อ และจะต้องพิจารณาเป็นหมวด คือทั้งอนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา ความสิ้นกิเลสถึงจะปรากฏขึ้นได้, เพราะฉะนั้น อธิบายของท่านดังกล่าวมานี้ จึงเป็นอธิบาย แยกไปตามอาการเท่านั้น. แต่ตามทางปฏิบัติแล้วต้องพิจารณา ๓ ลักษณะนั้นประกอบกัน.

รวมหลักใหญ่ ในอภิธรรมที่ท่านอนุรุธาจารย์ได้ยกเป็น หลัก ประมวลเป็น ๔ คือจิต เจตสิก รูป นิพพาน. ในคัมภีร์ เถรวาทฝ่ายเราแสดงว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงอภิธรรม ๗ คัมภีร์แต่พระพุทธมารดาในเทวโลกชั้นดาวดึงส์. ได้สอบถามดู ว่าทางมหายานเขาว่าอย่างไรกันในเรื่องนี้, ก็ได้รับคำตอบว่า มี แสดงเรื่องพระพุทธเจ้าไปเทศน์โปรดพระพุทธมารดาบนสวรรค์ เหมือนกัน, แต่ว่าไม่ได้แสดงอภิธรรม แสดงพระสูตร ๆ หนึ่ง, อภิธรรมในมหายานก็มีเหมือนกัน แต่ไม่ได้ยืนยันว่าเป็นพระ พุทธภาษิตเหมือนอย่างในเถรวาทเรา **อภิธรรมในมหายาน** นั้น เป็นทำนองอรรถกถา คือเป็นคัมภีร์อธิบายพระสูตร มีชื่อ คัมภีร์ก็แตกต่างจากอภิธรรมทั้ง ๗ ในฝ่ายเถรวาทเรา, แต่ว่า เนื้อความนั้นจะมีคล้ายกันบ้าง หรือต่างกันอย่างไรยังไม่ทราบ, ที่ของมหายานว่าเป็นคำอธิบายนั้นก็เข้าเค้า เพราะคำว่าอภิธรรม

ในที่แห่งหนึ่งให้ความหมายไว้ว่า คำอธิบายพระธรรม, เมื่อพิจารณาดูในอภิธรรม ๗ คัมภีร์ของเราก็เป็นรูปนั้น คือยกเอาหลักธรรมต่าง ๆ มาประมวลเข้า และจำแนกอธิบายออกไปอย่างกว้างขวาง, และในอรรถกถาฝ่ายเราเองก็รับว่า ในภาคมนุษย์นี้พระสารีบุตรเป็นผู้แสดงอภิธรรม แต่ก็ไปอ้างว่า เพราะไปฟังอภิธรรมจากพระพุทธเจ้า มาแสดงแก่ภิกษุที่เป็นศิษย์ของท่าน, ถ้าจะถือว่าเป็นตำราที่อธิบายพระธรรม ก็ไม่ทำให้คุณค่าของอภิธรรมนี้ลดลงไป เพราะก็มีสาระที่ควรศึกษาควรทราบอยู่เป็นอันมาก ดังเช่นที่กล่าวมาแล้ว. เรื่องอภิธรรมก็ยุติเท่านี้.

1 030010 066016

ثوبن 50.00 ءءءء